

UNIwersytet WArmińsko-MAZurSKI W OLSZTYNIE
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politècnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Palúš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Salvatore Antonello Parente (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Elitsa Petrova (Vasil Levski National Military University, Bułgaria), Anatolii Rachynskiy (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – NAPA, Ukraina), Sanan Sadiyev (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces, Azerbejdżan), Mariusz Solis (Kwatera Główna NATO), Ognen Spasovski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Laura Tafaro (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Paweł Tarasiewicz (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA), Cezar Vasilescu (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)

REDAKTOR NACZELNY
ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZ REDAKCJI
Marcin Kryński (UWM)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

◇ edukacja: Ryszard Skawiński (UWM), Rosa Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), ◇ historia: ks. Jacek Wojda (AKW), Markus Kirnke (Uniwersytet w Lugano, Szwajcaria), ◇ komunikacja społeczna i media: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), Dinos A. Kerigan-Kyrou (Partnership for Peace Consortium, Irlandia), ◇ nauki o bezpieczeństwie: Piotr Gawliczek (UWM), Maksym Tyshchenko (National Defence University of Ukraine in Kyiv), ◇ nauki o polityce i administracji: Piotr Wojnicz (UWM), Xayal Iskandarov (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces), ◇ nauki prawne: Sławomir Kurska (Uniwersytet SWPS), ◇ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (Uczelnia Łazarskiego)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

◇ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ◇ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ◇ język polski: Ryszard Skawiński (UWM), ◇ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

◇ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ◇ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższe Seminarium Duchowne w Elku)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

Czasopismo jest wydawane pod auspicjami programu NATO DEEP / An international scientific journal published under the auspices of NATO Defence Education Enhancement Program

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”, 19-300 Elk, ul. Kościuszki 23
tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08
online: <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>
<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>

Czasopismo współfinansowane ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/SP/0254/2021/1 z dnia 1.11.2022 r.; kwota środków finansowych stanowiących pomoc przyznaną w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych” 27 080 zł

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2023

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 70, ark. wyd. 9,75; ark. druk. 8,25
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 557

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5
-------------------------------	---

HISTORIA / HISTORY

Ks. Wojciech Guzewicz , Kościoły i parafie diecezji ełckiej (część 9) / Churches and parishes of the Diocese of Elk (part 9)	7
---	---

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE / SECURITY STUDIES

Khayal Iskandarov, Piotr Gawliczek, Rashad Ibrahimov , The model of the adaptation mechanism of the discharged military from the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan	21
--	----

NAUKI O POLITYCE I ADMINISTRACJI / POLICY AND ADMINISTRATION SCIENCES

Diana Mościcka, Piotr Wojnicz , Demoralizacja i czyny karalne według Ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – wybrane zagadnienia / Demoralization and punishable crimes under the valid legislation of the Juvenile Support and Resocialization Act – selected issues	33
--	----

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

Marcin Kazimierczuk , Konstytucyjne prawo do informacji publicznej jako element społeczeństwa obywatelskiego / The constitutional right to public information as an element of civil society	47
Salvatore Antonello Parente , La tassazione indiretta del trust: quali prospettive ermeneutiche? – parte prima / Indirect taxation of trust: which hermeneutical perspectives? – first part	69

GLOSZY / GLOSSES

Franciszek Ignacy Fortuna , Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 19 kwietnia 2021 r. (sygn. I CSK 40/21) – częściowo krytyczna / Gloss to the judgement of the Supreme Court of 19 April 2021 (I CSK 40/21) – partially critical	95
--	----

VARIA

Ks. Wojciech Guzewicz , Wykaz publikacji ks. prof. dra hab. Wojciecha Guzewicza za lata 2018–2022 / List of publications of Fr. Prof. Wojciech Guzewicz for the years 2018–2022	103
Marcin Józef Kryński , „Modernizacja” małżeństwa – ewolucja czy rewolucja? / “Modernization” of marriage – evolution or revolution?	117

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Państwo! Trzeci w tym roku – 2023 – numer naszego kwartalnika składa się z ośmiu materiałów naukowych, wśród których znajduje się siedem artykułów naukowych oraz jedna glosa. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy wdzięczność i składamy podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei życzymy owocnej lektury.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” znajdą Państwo na naszej stronie internetowej (<http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>) oraz na stronie Platformy Czasopism UWM w Olsztynie (<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>), na które serdecznie zapraszamy.

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

HISTORIA / HISTORY

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ

KOŚCIOŁY I PARAFIE DIECEZJI EŁCKIEJ (CZEŚĆ 9)

W kolejnej części cyklu *Kościół i parafie diecezji ełckiej* przedstawione zostaną cztery parafie z dekanatu gołdapskiego, tj. pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Gołdapi, św. Leona i św. Bonifacego w Gołdapi, św. Józefa Robotnika w Gołdapi, pw. św. Antoniego Padewskiego w Górnym oraz jedna parafia z dekanatu ełckiego – Świętej Rodziny, tj. pw. Matki Bożej Częstochowskiej w Grabniku. Wszystkie wywodzą się z terenów dawnej diecezji warmińskiej, które weszły w skład diecezji ełckiej 25 marca 1992 r. Najstarszym ośrodkiem kultu katolickiego jest tu parafia w Grabniku (istniała już w XV w., następnie została sprostaktyzowana) oraz pw. św. Leona i św. Bonifacego w Gołdapi (początek ośrodka datuje się na XIX w.). Największą parafią pod względem liczby wiernych jest parafia pw. NMP Matki Kościoła w Gołdapi – ma ona obecnie ok. 8,5 tys. wiernych. Przy niej znajduje się także siedziba dekanatu gołdapskiego oraz Sambijskiej Kapituły Konkatedralnej.

Gołdap (Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła)

Słowo „goldap” (w spolszczeniu Gołdapa) występowało pierwotnie jako nazwa rzeki, następnie użyte zostało jako nazwa jeziora, a później osady i oznaczało tyle, co „rzeka płynąca w obniżeniu”. Samą miejscowość założył w 1564 r. książę Albrecht, a prawa miejskie uzyskała ona 14 maja 1570 r. od jego syna Albrechta Fryderyka. Miasto spalone przez Tatarów w 1657 r. często było niszczone przez pożary: w 1660 r., 1662 r., 1676 r., 1691 r., 1694 r., 1747 r. i 1834 r. Wielkim niebezpieczeństwem dla miasta były również zarazy: w 1625 r., 1661 r. i z lat 1709–1710. W 1566 r. Gołdap miała niewiele ponad 400 mieszkańców, w 1657 r. – ok. 450, w 1757 r. – ok. 2200, w 1855 r. – 4021, w 1933 r. – 9980. Obecnie liczy niewiele ponad 15 tys. mieszkańców.

Za początek istnienia wspólnoty protestanckiej w Gołdapi przyjmuje się rok 1568. Wówczas to starosta w Wystruci zobowiązał się do utrzymania w Gołdapi pastora, gdyż zbór nie był w stanie sam utrzymać duchownego. Kościół zlokalizowano poza obrębem zabudowań, na wzgórzu, co nadawało mu charakter obronny. Zaczęto go wznosić w 1577 r., a ukończono dopiero w drugiej połowie XVII w. Była to budowla halowa, z cegły, z masywną wieżą od strony zachodniej, w stylu gotyckim. Około 1700 r. w kościele tym zainstalowano barokowy ołtarz i kazalnicę wykonaną przez mistrza Pfeffera z Królewca. Pierwszym pastorem był nieznany z imienia Buchholz, diakonem zaś Stanisław Wirzyński. Przez cały XVII w. nabożeństwa odbywały się w językach: polskim, litewskim i niemieckim. Zbór usamodzielniał się ostatecznie w 1601 r., gdy zniesiono jego zależność od starosty w Wystruci, dokąd dotychczas płacono dziesięcinę.

Po 1945 r. na tereny te napłynęła ludność głównie wyznania katolickiego. Parafię katolicką pw. NMP Matki Kościoła w Gołdapi erygował bp Jan Obląk 26 sierpnia 1984 r. Na kościół parafialny przeznaczono świątynię poprotestancką, która została podczas działań wojennych na przełomie lat 1944/1945 znacznie zniszczona i stała od wielu lat w ruinie. W latach 1981–1984 została ona odbudowana i przeznaczona do kultu Bożego. Uroczystościom konsekracyjnym, które odbywały się 11 czerwca 1984 r., przewodniczył bp J. Obląk. W 1992 r. Jan Paweł II podniósł kościół w Gołdapi pw. NMP Matki Kościoła do godności konkatedry w nowo utworzonej diecezji ełckiej. Parafia jest siedzibą dekanatu gołdapskiego (pw. NMP Matki Kościoła), w skład którego oprócz wymienionej wchodzi sześć parafii: Banie Mazurskie, Gołdap (pw. św. Józefa), Gołdap (pw. św. Leona i św. Bonifacego), Górne, Grabowo i Żabin.

W bryle kościoła wyróżniają się wieża, nawa i dwie boczne kruchty. Bryła wieży i nawy podparte są szkarpami na osi przekątnych. Dachy kościoła są dwuspadowe. Całkowita długość kościoła wynosi 50 m, szerokość 24 m, wysokość do sklepienia 20 m. Wysokość wieży sięga 45 m.

W prezbiterium na głównej osi widzimy czterometrowy krzyż, który wykonał Tadeusz Szponar (artysta rzeźbiarz z krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych). Po obu stronach krzyża widnieją witraże (po lewej – Zmartwychwstanie, po prawej – Zesłanie Ducha Świętego). Po stronie północnej krzyża wisi obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, po stronie południowej obrazy św. Brunona i Jezusa Miłosiernego. Na południowej ścianie prezbiterium znajduje się witraż przedstawiający Matkę Bożą Zielną. Poniżej krzyża umieszczono „tryptyk maryjny”. W centrum tryptyku znajduje się rzeźba Maryi Królowej Polski i świata z Dzieciątkiem Jezus na rękach. Matce Bożej asystują dwaj patronowie diecezji ełckiej: święty Wojciech oraz święty Brunon z Kwerfurtu. Rzeźby te wykonał p. Grzegorz Sacala – artysta rzeźbiarz z Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Na skrzydłach „tryptyku maryjnego” widoczne są ewangeliczne sceny mariologiczne. Na lewym skrzydle u góry scena Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie. Na prawym skrzydle tryptyku u góry zobrazowane zostały odwiedziny Maryi u św. Elżbiety. Na lewym skrzydle u dołu jest Boże Narodzenie, a na prawym skrzydle tryptyku u dołu pokłon Trzech Króli. Całość jest dziełem p. Zbigniewa Arejszy z Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Wszystkie rzeźby w tryptyku wykonane są

z drewna lipowego i złocone 23-karatowym złotem. Szafa, w której znajdują się rzeźby, wykonana została z drewna dębowego i czereśniowego, złocona również 23-karatowym złotem. Trzecim elementem ołtarza jest tabernakulum w koronie drzewa, którego pień wyrasta z posadzki. Jest to metaloplastyka wykonana w pracowni p. Czajki w Przemyślu w 2009 r.

Ściany nawy zdobią stacje Drogi Krzyżowej, miedziane, oprawione w ramę niewielkiego formatu (około 50 x 50 cm), o wklęsłych bokach, z wieńczącym je krzyżem. Po prawej, południowej stronie w niszy znajduje się zdjęcie Jana Pawła II oprawione w prostą drewnianą ramę. Na ścianie północnej odnajdujemy figurę św. Józefa z małym Panem Jezusem.

Naprzeciw ołtarza głównego widzimy chór muzyczny wsparty na czterech murowanych filarach. Na chórze – organy z 1999 r., wyprodukowane przez firmę Ahlborn. Jest to instrument cyfrowy o 39 głosach. W kruście znajduje się obraz bł. Jerzego Popiełuszki, tablica upamiętniająca osoby internowane w stanie wojennym w Gołdapi oraz tablica upamiętniająca 25-lecie Solidarności.

Przy kościele znajduje się grota Matki Bożej Uzdrawienia Chorych, upamiętniająca ofiary Golgoty Wschodu, Charkowa, Katynia, Miednoje oraz tablice poświęcone św. Janowi Pawłowi II i bł. ks. Jerzemu Popiełuszcze. Nad tablicami widzimy popiersia św. Jana Pawła II i bł. ks. Jerzego Popiełuszki. Przed grotą stoi ołtarz polowy, przy którym w ciepłe dni są odprawiane Msze święte oraz nabożeństwa majowe i czerwcowe.

Obecnie na terenie parafii są dwie kaplice filialne: w Mazuciach (Trójcy Przenajświętszej) i Kośmidrach (pw. Matki Bożej Fatimskiej) oraz kaplica szpitalna (pw. św. Kamila). Żadna z kaplic nie jest obiektem typowo sakralnym. W przeszłości w parafii były jeszcze kaplice filialne w Galwiciach (w 1991 r. weszła ona w skład nowo powstałej parafii pw. św. Józefa Robotnika w Gołdapi) oraz w Juchnajiach (funkcjonowała do 2015 r.).

W mieście znajduje się kilka cmentarzy. Pierwszy, przy ul. Cmentarnej, o powierzchni 0,39 ha, powstał zaraz po II wojnie światowej (obecnie zamknięty). Drugi cmentarz, funkcjonujący od 30 września 1961 r., mieści się przy ul. Gumbińskiej, na trasie w kierunku przejścia granicznego Gołdap–Gusiew. Jego powierzchnia to ok. 5 ha (bez parkingu). Oprócz tych cmentarzy na terenie parafii jest jeszcze kilka innych. Cmentarz przy ul. Suwalskiej powstał ok. 1915 r. i zajmuje 0,23 ha powierzchni. Znajdują się na nim groby ok. 150 żołnierzy niemieckich i ponad 400 rosyjskich, zmarłych i poległych w latach 1914–1920. Inny cmentarz znajduje się przy ul. Bocznej. Na cmentarzu tym jest dziewięć zbiorowych mogił ułożonych na dwóch tarasach. Łącznie spoczywa tu ok. 130 bezimiennych żołnierzy armii rosyjskiej. Został założony w czasie I wojny światowej, a ostatecznie urządzony w latach dwudziestych. Przy ul. Cmentarnej znajdują się trzy cmentarze ewangelickie: Cmentarz I, II i III. Najbardziej wyeksponowany jest Cmentarz I, położony po północnej stronie ulicy, przy jej skrzyżowaniu z ul. Mazurską. Wielkość jego sięga 1,2 ha. Założono go w drugiej połowie XVIII w. Jest jeszcze jeden cmentarz, tzw. Kirkut-Alter Israelischer Friedhoff, założony w pierwszej połowie XIX w. Jego powierzchnia wynosi 0,03 ha.

Najstarszy nagrobek (maceba/macewa) pochodzi z 1860 r. Niewiele na nim nagrobków, pozostaje pod opieką gminy. W 1989 r. przeszedł renowację.

Obecnie kościół pw. Matki Kościoła jest również siedzibą Sambijskiej Kapituły Konkatedralnej. Diecezja sambijska została utworzona 4 lipca 1243 r. ze stolicą w Królewcu, a Kapituła Sambijska jako kolegium kanoników powołana została 1 stycznia 1285 r. Organizacja Kapituły Sambijskiej nie odbiegała od innych kapituł pruskich i majątkiem zasadała się na jednej trzeciej terytorium diecezji (dwie trzecie należało do zakonu krzyżackiego). Od chwili powstania zdominowana była przez Krzyżaków. Kanonicy i wybierani z ich grona biskupi byli przeważnie kapłanami krzyżackimi. W 1302 r. Kapituła Sambijska przeniesiona została do Królewca, gdzie w 1333 r. rozpoczęła budowę kościoła kapitulnego, który po reformacji przyjął nazwę katedry. Rok 1525 był przełomowym w dziejach kapituły. Po przejściu na reformację biskupa Polenza niektórzy kanonicy oraz księża przyjęli luteranizm albo opuścili granice diecezji. Po II wojnie światowej teren byłej diecezji sambijskiej znalazł się w obrębie obwodu kaliningradzkiego. Jedynie mały skrawek diecezji wraz z Gołdapią znalazł się po stronie polskiej. W 1989 r. bp warmiński Edmund Piszcz, nawiązując do historycznej diecezji, powołał Sambijską Kapitułę Kolegiacką w Gołdapi, która po utworzeniu diecezji ełckiej 25 marca 1992 r., stała się Sambijską Kapitułą Konkatedralną.

Plebania powstała w drugiej połowie XX w. (lata osiemdziesiąte). Jest to budynek murowany, piętrowy, z zagospodarowanym poddaszem. Przybliżone wymiary plebanii: 16 m szerokości, 25 m długości i 6 m wysokości.

W 1997 r. i 2017 r. liczbę katolików podawano na ok. 8500 osób. W skład parafii wchodzi następujące miejscowości: Bałupiany, Barkowo, Grygieliszki, Juchnajcie, Kośmidry Osiedle, Kośmidry Wieś, Łobody, Mazucie, Pietraszki, Piękne Łąki, Somaniny, Skoczce, Wiłkajcie, kol. Żeromskiego, oraz ulice: Armii Krajowej (cała oprócz nr. 32a i 34), Bagienna, Boczna, Cmentarna, Dolna, Górna, Krótka, Klonowa, Kolejowa, Lipowa, 11 Listopada, Malarska, Matejki, Mazurska, Mickiewicza, Mikołajczyka, Osiedle Młodych, Okrężna, Okrzei, Paderewskiego, Plater, Podgórna, bł. ks. Popiełuszki, Przytorowa, Reymonta, Sikorskiego, Słoneczna, Spokojna, Suwalska, Szkolna, Topolowa, pl. Zwycięstwa, Żeromskiego, Wąska.

Pierwszym proboszczem parafii był ks. Aleksander Smeździk (1984–2004), a po nim ks. Janusz Mroczkowski (2004), ks. Stanisław Gadomski (2004–2012), ks. Marek Duba (2012–2017), ks. dr Andrzej Jaśko (2017–2019) i ks. Tomasz Lalak (od 2019 r.). Z parafii pochodzą m.in. o. Jan Ćwikowski CSsR, o. Wiesław Dąbrowski SDB, ks. Jarosław Dąbrowski, ks. Jarosław Mierzejewski, ks. Maciej Mackiewicz, ks. Marcin Mackiewicz, o. Bartłomiej Kolankiewicz OCD, ks. Konrad Sęk, s. Irena Zakrzewska RM, s. Iwona Leszczyńska CSA oraz br. Adam Ćwikowski CSsR.

Gołdap. Z dziejów miasta i powiatu, pod red. A. Wakara, Olsztyn 1971; J. Ptak, *Gołdap*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1270; Z. Mazur, *Sambijska kapituła konkatedralna w Gołdapi*, „Kronika Urzędowa Diecezji Ełckiej” 1992, nr 1, s. 104–106; M. Ratasiewicz, *Konkatedra w Gołdapi, kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, „Martyria” 1992, nr 3, s. 10; Z. Mazur, *Diecezja sambijska – szkic do dziejów*, Gołdap–Giżycko–Ełk 1994; Z. Mazur,

750-lecie utworzenia diecezji sambijskiej – uroczystość w Gołdapi, „Martyria” 1993, nr 7, s. 5; *Gołdap i okolice*, pod red. J. Kopeciała, Suwałki 1995; W. Guzewicz, K. Sęk, *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu gołdapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Elk 2011, s. 23–40; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 291–293; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 135–136; M. Salamon, *Kapituła sambijska w drodze do Gołdapi*, Elk 2021.

Gołdap **(Św. Leona i św. Bonifacego)**

Parafię pw. św. Leona i św. Bonifacego w Gołdapi erygował bp Augustyn Bludau 25 sierpnia 1926 r. Wcześniej ludnością katolicką tu zamieszkałą opiekowali się jezuici z Tylży, którzy w jednym z domów regularnie odprawiali nabożeństwa już od roku 1700. W latach 1799–1806 był w Gołdapi kapelan wojskowy ze względu na stacjonujących tu żołnierzy katolickich, w tym Polaków z Poznańskiego. W czasie wojen napoleońskich i później do grupy katolików gołdapskich przybywali kapłani z sąsiednich ośrodków, np. z Elku, Giżycka i Olecka. Od 1884 r. z Mszą św. do Gołdapi przybywał kapelan wojskowy z Wystruci. 16 sierpnia 1894 r. została tu utworzona katolicka placówka duszpasterska ze stałym kapłanem. Kościół zbudowany został w latach 1894–1899. Konsekrował go czci św. Leona i św. Bonifacego bp Andrzej Thiel 25 czerwca 1895 r. Po zakończeniu II wojny światowej i zmianie granic Rzeczypospolitej Polskiej niemiecka ludność wyznania ewangelickiego opuściła miasto, a w jej miejsce przybyła polska ludność katolicka. W 1984 r. bp warmiński dokonał podziału parafii, wydzielając z niej nową parafię, pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła, przy odbudowanym w latach 1981–1984 poprotestanckim kościele. Należy do dekanatu gołdapskiego.

Kościół pw. św. Leona i św. Bonifacego zbudowano z czerwonej cegły i kamienia polnego w podmurówce, w stylu neogotyckim. Jest on na planie prostokąta, z wielobocznym prezbiterium i dwiema zakrystiami na planie kwadratu. Nad kruchtą i głównym wejściem znajduje się wieża na planie kwadratu z jednym prześwitem po każdej stronie, nakryta dachem spadzistym i zwieńczona krzyżem na szczycie. Kościół zaprojektowano na 19 m długości, 11 m szerokości, 17 m wysokości do sklepienia, 27 m wysokości wieży.

W prezbiterium – na osi – umieszczono płytę ołtarzową, wspartą na murewanej, słupkowej podstawie. Na płycie znajduje się tabernakulum w kształcie szafki. Powyżej, po obu stronach tabernakulum, na konsolach umieszczono drewniane figury patronów parafii: św. Leona Wielkiego (od strony zachodniej) i św. Bonifacego (od strony wschodniej). Okna prezbiterium oraz głównego korpusu przyozdabiają witraże. Przedstawiają one: środkowe – Pana Jezusa Ukrzyżowanego, boczne od strony wschodniej Matkę Boską Ostrobramską, a od strony zachodniej Matkę Boską Częstochowską. Kościół przed wojną posiadał jedyny polski napis znajdujący się na witrażu w środkowym oknie umieszczonym

w prezbiterium od strony północnej. Obecnie napis umieszczony jest pod krzyżem i zawiera dwa słowa „SPEŁNIŁO SIĘ”.

Na ścianie tęczowej kościoła znajdują się nisze, w których umieszczono drewniane figury: św. Józefa (od strony zachodniej) i Matki Bożej z Dzieciątkiem (od strony wschodniej). Przy figurach umieszczono prostokątne obrazy: Jezusa Miłosiernego (od strony zachodniej) i Matki Bożej Nieustającej Pomocy (od strony wschodniej). Pod figurami znajdują się dwa ołtarze boczne w tym samym stylu co ołtarz główny, ambonka i chrzcielnica.

Na uwagę zasługuje nadwieszona ambona, wykonana z drewna, na rzucie wieloboku, z parapetem, zapiekiem i baldachimem. Na płycinach dekorowanych maswerkami wyrzeźbiono polichromowane postacie Jezusa i czterech Ewangelistów. Zapiecek i baldachim bogato zdobione elementami gotyckimi: oślim grzbietem, wimpergą, czołgankami. Baldachim zwieńczony kwiatonem z krzyżem. Obiektem historycznym jest także drewniana, polichromowana chrzcielnica w kształcie kielicha z ośmioboczną czarą, wspartą na prostym trzonie. Chrzcielnica jest przykryta ośmioboczną pokrywą zwieńczoną krzyżem.

Naprzeciw ołtarza głównego znajduje się chór muzyczny z drewnianą balustradą, wsparty na sześciu filarach. Balustrada dekorowana maswerkami i pilastrami. W głębi znajdują się 12-głosowe organy piszczałkowe z początku XX w. Prospekt organowy ozdobiony elementami dekoracji gotyckiej.

Na terenie parafii znajduje się kaplica filialna pw. Jezusa Miłosiernego w Kozakach. Utworzono ją w 1992 r., a poświęcił ją bp Edward Samsel w 1995 r. Sam budynek pochodzi z lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Wcześniej znajdowały się tu pomieszczenia mieszkalne. W kaplicy mieści się m.in. tabernakulum, drewniany ołtarz posoborowy, obraz Pana Jezusa Miłosiernego. Powierzchnia użytkowa kaplicy wynosi ok. 40 m².

Miejszem kultu jest także krzyż na Pięknej Górze (271 m n.p.m.). Powstał i został poświęcony w 2000 r. Wysokość krzyża wynosi 12 m, jego projektantem był inż. Eugeniusz Bartoszek, wykonawcą zaś Przedsiębiorstwo Instalacji Przemysłowych „Instal” S.A. z Białegostoku. Na tablicy znajduje się m.in. napis: „Zbawicielowi świata Jezusowi Chrystusowi w roku wizyty Ojca Świętego w naszej diecezji z prośbą o opiekę nad Ojczyzną naszą”.

Plebania to budynek murowany, na planie prostokąta, piętrowy, z poddaszem, stojący w niedalekim sąsiedztwie od kościoła (od strony północno-zachodniej). Zbudowano go w 1986 r. Do południowej elewacji przylega murowany podest, na którym znajduje się ołtarz polowy. Latem i w czasie większego napływu wiernych odprawia się przy nim nabożeństwa.

W 1997 r. do parafii należało 4 tys. katolików, w 2017 r. – 3800. W skład parafii wchodzi następujące miejscowości: Gołdap – ulice: Armii Krajowej (nr. 32a, 34), Chopina, Cicha, Ełcka, Jaćwieska, Kajki, Kombatantów, Konopnickiej, Kościuszki, Królewiecka, Krzywa, Lwowska, Łokietka, 3 Maja, Mała, Mereckiego, Olecka, Osiedle I i II, Partyzantów, Polna, Tatyzy, Warszawska, Warsztatowa, Wileńska, Wojska Polskiego, Wodna, Wolności, Wysoka, Zielona, Źródłana), Jabłońskie, Jabramowo, Konikowo, Kozaki, Pogórze, Rostek, Suczki, Wrotkowo i Zatyki.

W ostatnim siedemdziesięcioleciu proboszczami parafii byli: ks. Józef Puciłowski (1946–1957), ks. Jan Kąkol (1957–1964), ks. Emilian Wojtach (1965–1975), ks. Aleksander Smędzik (1975–1984), ks. Mieczysław Kozik (1984–2009), ks. Czesław Król (2009–2020), ks. Albert Interewicz (od 2020 r.). Proboszczowi pomaga jeden wikariusz. Z parafii pochodzą m.in. ks. Józef Romanowski, ks. Zenon Ogórek, ks. Jerzy Balcer, o. Mirosław Zajkowski CSsR, ks. Jan Szymko, ks. Jarosław Stopko, s. Stanisława Helena Jurgielewicz CSL, s. Beata Białobrocka CSSF oraz Małgorzata Samsonowicz SAC.

W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, Olsztyn 1926; *Gołdap. Z dziejów miasta i powiatu*, pod red. A. Wakara, Olsztyn 1971; J. Ptak, *Gołdap*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1270; *Gołdap i okolice*, pod red. J. Kopiała, Suwałki 1995; W. Guzewicz, K. Sęk, *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu gołdapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Elk 2011, s. 41–50; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 288–290; J. Sikora, *Z wizytą w parafii św. Leona i św. Bonifacego w Gołdapi*, „Martyria” 2012, nr 11, s. 14, 24; M. Jodkowski, *Dzieje katolickiej placówki duszpasterskiej w Gołdapi w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, „Studia Elckie” 2013, nr 3, s. 305–319; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017. w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 137.

Gołdap (Św. Józefa Robotnika)

Parafię pw. św. Józefa Robotnika erygował bp warmiński Edmund Piszczycki 1 lipca 1991 r. Wyłoniona została z części parafii pw. NMP Matki Kościoła w Gołdapi. Parafia swoją siedzibę ma przy ul. 1 Maja, przy drodze prowadzącej do sanatorium i wchodzi w skład dekanatu gołdapskiego.

Rolę kościoła parafialnego pełni tu tymczasowa kaplica, wybudowana w latach 1991–1993 staraniem ks. Waldemara Barnaka i parafian. Poświęcił ją wraz z dzwonem ku czci św. Józefa bp Edward Samsel 22 czerwca 1993 r. Pierwszą Mszę św. sprawowano w niej 7 lipca 1991 r. Obiekt, zbudowany z cegły, otynkowany i pomalowany na żółto, utrzymany jest w stylu współczesnym. Jest to jednonawowy kościół na planie prostokąta. Nawę główną nakrywa dach dwuspadowy z blachy miedzianej. Całkowita długość kościoła wynosi 27 m, szerokość 11 m, wysokość do sklepienia 9 m.

Prezbiterium na planie prostokąta, zakończone łukiem. Na ścianie głównej prezbiterium na osi umieszczono duży drewniany krzyż z figurą Jezusa Chrystusa. Poniżej znajduje się jednodrzwiżkowe tabernakulum, wokół którego rozchodzą się promienie ognia. Po bokach rozmieszczone symetrycznie dwie duże, prostokątne, zakończone łukiem wnęki. Tam znajdują się figury Matki Bożej Niepokalanie Poczętej (od strony zachodniej) i św. Józefa (od strony wschodniej). Na ścianach bocznych zawieszono są obrazy: Matki Bożej Nieustającej Pomocy (od strony wschodniej) i Jezusa Miłosiernego (od strony zachodniej). Ściany te ozdabiają malowane stacje Drogi Krzyżowej ujęte w szerokie drewniane ramy zwieńczone krzyżkiem.

Na terenie parafii znajduje się kaplica filialna pw. Chrystusa Króla w Galweciach (oddalona o 10 km od Gołdapi). Została ona wybudowana w 1987 r. Przypomina dom jednorodzinny, ponieważ nie można było w tym czasie uzyskać pozwolenia na kaplicę, tylko na dom katechetyczny. Obiekt jest murowany, dwupoziomowy, o wymiarach 12 m na 12 m. Do kultu przeznaczono parter. Druga kondygnacja – to wysoki strych (niezagospodarowany). Wewnątrz kaplicy centralne miejsce zajmuje prezbiterium. Usytuowano tu drewniany ołtarz posoborowy, lektorium i miejsce przewodniczenia. W kaplicy znajduje się tabernakulum, a nad nim obrazy Jezusa Miłosiernego oraz Matki Bożej Karmiącej.

Mszę św. proboszcz parafii sprawuje także w Sanatorium Uzdrawiskowym przy ul. Wczasowej 7.

Plebania, przylegająca do świątyni od strony północnej, została wybudowana wraz z kościołem w latach 1991–1993. To budynek z cegły, jednopiętrowy, z poddaszem i dachem dwuspadowym, o wymiarach: długość 13 m i szerokość 9 m.

W 1997 r. do parafii należało ok. 2000 katolików, w 2017 r. – 2500. W skład parafii wchodzi pięć miejscowości: Botkuny, Galwecie, Gołdap (ulice: Akacja, Bukowa, Brzozowa, Cisowa, Gumbińska, Jaworowa, Jeziorowa, Jodłowa, Leśna, Łączna, Pagórkowa, 1 Maja, Plażowa, Sosnowa, Spacerowa, Sportowa, Stadionowa, Świerkowa, Ustronie, Wiosenna, Wierzbowa, Zatorowa i Zatorze), Jurkiszki i Niedrzwica.

Na przestrzeni funkcjonowania placówki funkcję proboszcza pełnili następujący kapłani: ks. Waldemar Barnak (1991–2002), ks. Mirosław Mścichowski (2002–2003), ks. Andrzej Jarzabek (2003–2016), ks. Władysław Kleczkowski (od 2016 r.). Z parafii pochodzą m.in. ks. Józef Kowalewski, ks. Wojciech Jabłoński, o. Mirosław Chmielewski CSsR, ks. Mirosław Orzechowski SVD, s. Aneta Osiecka RM.

J. Sikora, *Z wizytą w parafii św. Józefa Robotnika w Gołdapi*, „Martyria” 2009, nr 5, s. 12, 24; W. Guzewicz, K. Sęk, *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu gołdapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Elk 2011, s. 51–57; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 285–287; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 136.

Górne (Św. Antoniego Padewskiego)

Początek Górnego wiąże się z rokiem 1565. Wówczas to książę Albrecht nadał staroście straduńskiemu, Wawrzyńcowi von Halle, 196 włók na prawie lennym i 15 lat wolnizny. Ziemia ta leżała w czterech działach nad Jarką i Bitkowicą, między wsiami: Żelazki, Kołkowo, Kolniszki i Bronisze. Na nich to właśnie powstała wieś Górne albo Górny Dwór. Od 1581 r. istniał już tu zbór ewangelicki, a jego pierwszym pastorem był Stanisław Schmalin. Do XIX w. kolejni pastory pochodziли z Mazur, a nabożeństwa sprawowano w języku polskim.

Murowany kościół wzniesiono tu w latach 1612–1617. Była to późnogotycka budowla salowa, przykryta sklepieniem sieciowym. W 1825 r. – w obawie przed zawaleniem – rozebrano wieżę, a w latach 1839–1841 (lub 1837–1840) kościół został poddany przebudowie neoklasycyzmu według projektu Karla Friedricha Schinka. W drugiej połowie XVIII w. przy parafii założono szkołę szlachecką (w 1800 r. uczyło się w niej 52 uczniów).

Podczas II wojny światowej wieś wraz z kościołem została dotkliwie zniszczona. Ludność polska przybyła tu dopiero w 1947 r. (pochodziła głównie z województwa kujawsko-pomorskiego). Pod względem administracji kościelnej mieszkańcy Górnego należeli początkowo do parafii pw. św. Leona i św. Bonifacego w Gołdapi. Sytuacja polityczna w kraju po 1945 r. – przede wszystkim działania władz PRL – nie pozwoliła na odrestaurowanie kościoła ewangelickiego, wobec czego zbudowano tu najpierw kaplicę w 1957 r., a w 1977 r. także i kościół (dziełem tym zajmował się ks. Stanisław Kwarciniński). Działkę pod świątynię przekazał bp warmiński Józef Drzazga w 1971 r. On też dokonał wmurowania kamienia węgielnego oraz jego poświęcenia (2 lipca 1978 r.). Przez wiele lat władze państwowe nie godziły się na powstanie parafii w Górnym. W związku z tym działał tutaj najpierw samodzielny ośrodek duszpasterski (18 października 1984 r.), a parafię utworzono dopiero po 1989 r., tj. po zmianach politycznych w kraju (8 lipca 1989 r.). Wchodzi w skład dekanatu gołdapskiego.

Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego to budowla z białej cegły, obłożona kamieniem, na planie prostokąta, z dzwonnica od strony południowej. Jest to kościół jednonawowy, nakryty dachem dwuspadowym. Ma wysokie i ostre szczyty na wzór kościołów góralskich. Całkowita długość kościoła wynosi 14 m, szerokość 8 m, wysokość do sklepienia 6 m. W fasadzie umieszczona jest wieża na planie prostokąta, wysunięta przed lico, przykryta spadzistym dachem dwuspadowym, z kruchtą i wejściem głównym.

Wewnątrz świątyni centralne miejsce zajmuje prezbiterium. W prezbiterium na ścianie głównej zawieszony jest drewniany krzyż. Poniżej umieszczono obraz św. Antoniego Padewskiego (patrona parafii). Po obu stronach krzyża znajdują się trzy obrazy: Niepokalanego Serca Maryi, Najświętszego Serca Pana Jezusa i Miłosierdzia Bożego. Poniżej obrazu św. Antoniego wbudowano metalowe tabernakulum w formie prostokątnej szafki. Na ścianie bocznej prezbiterium (od strony zachodniej) umieszczona jest na drewnianej półce figura Matki Bożej Fatimskiej, a w narożu prezbiterium od strony wschodniej stoi na statywie obraz Matki Bożej Częstochowskiej, zwieńczony literą M z krzyżem. Ołtarz soborowy w kształcie sarkofagu, wykonany z szarego granitu, ambonka z brązowego granitu, obita drewnem. Dekorację stanowi brązowy granit w formie krzyża tau.

Na terenie parafii znajdują się dwie kaplice filialne: w Żelazkach pw. Matki Bożej Częstochowskiej i w Pogorzeli pw. św. Urszuli Ledóchowskiej, utworzone w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia. Kaplica w Żelazkach przerobiona została z jednorodzinnej budynku mieszkalnego. W prezbiterium kaplicy umieszczono dużych rozmiarów krzyż, a obok niego po jednej stronie obraz Matki Bożej Częstochowskiej i tabernakulum, po drugiej zaś obraz Jezusa Miłosiernego. Miejsowość Żelazki oddalona jest od Górnego o 10 km.

Kaplicę w Pogorzeli przebudowano z salki katechetycznej w 1986 r. Jest to budynek murowany, na działce o powierzchni blisko 40 arów, może pomieścić ok. 250 osób. Centrum prezbiterium stanowi przenośny ołtarz, po jego prawej stronie znajduje się ambonka. Prezbiterium ma także metalowe tabernakulum. Centralne miejsce zajmuje tu duży krzyż z figurą Chrystusa oraz obrazy: św. Urszuli Ledóchowskiej, Matki Bożej Nieustającej Pomocy i Jezusa Miłosiernego. Kaplica w Pogorzeli oddalona jest od kościoła parafialnego o 14 km.

Parafia nie ma własnego cmentarza. Wierni z parafii św. Antoniego Padewskiego w Górnym chowani są najczęściej na cmentarzu komunalnym w Goldapi i Kowalach Oleckich. Groby znajdują się także przy dawnym kościele ewangelickim. Na niektórych zachowały się dane zmarłych, zapisane w języku niemieckim, oraz daty śmierci z okresu XIX i XX w., np. 1882, 1902, 1911, 1941. Nieopodal ruin kościoła i zaniedbanych grobów znajduje się kamienny pomnik z płytą, poświęcony pamięci mieszkańców parafii Górne poległych w I wojnie światowej (1914–1918).

Plebania, przylegająca do kościoła od strony zachodniej, została wybudowana w 1977 r. Jest to budynek z cegły, o elewacji z kamieni w tym samym stylu co kościół, jednopiętrowy, z poddaszem, o wymiarach: 10 m długości i 5 m szerokości.

W 1997 r. liczbę katolików podawano na ok. 1200 osób, w 2017 r. – 850. Parafię tworzy 12 miejscowości: Babki, Borkowina, Bronisze, Dorsze, Dzięgiele, Górne, Kolniszki, Piastowo, Pogorzal, Regiele, Wilkasy i Żelazki.

Od 1982 r. do 1995 r. opiekę duszpasterską w Górnym sprawowali ks. Wincenty St. Zalewski i ks. Adam Maciąg (czasowo 15 V – 1 VI 1987). Po nich proboszczem był ks. Grzegorz Zwierzyński (1995–2001), ks. Marek Duba (2001–2007), ks. Andrzej Żochowski (2007–2015), ks. Krzysztof Kondratowicz (2015–2021), ks. Janusz Haraburda (od 2021 r.). Z parafii pochodzą m.in. ks. Henryk Kazaniecki SAC, ks. Jarosław Pierzgałski, o. Leszek Siebert OFM Cap., s. Sabina Bobrowska CSC.

W. Guzewicz, K. Sęk, *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu goldapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Elk 2011, s. 59–65; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 294–296; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Górne*, „Martyria” 2012, nr 7–8, s. 10, 24; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 138.

Grabnik (Matki Bożej Częstochowskiej)

Nazwa miejscowości pochodzi od staropruskiego słowa „grabnis” oznaczającego drzewo buk. Pierwsze wzmianki o tej miejscowości można znaleźć w przywileju z 1482 r., który zapowiadał powstanie tu parafii. Do lokacji wsi doszło w 1484 r., wówczas zajmowała ona 60 włók ziemi. Wzmianka w *Słowniku geograficznym* z 1881 r. podaje, że na początku XVI w. proboszczem tejże parafii był ks. Paweł, lecz brak potwierdzenia tego w innych (późniejszych) przekazach źródłowych.

W czasie reformacji ludność mieszkająca na tym terenie przyjęła luteranizm, a władze protestanckie zarządziły wybudowanie drewnianego kościoła. Wznoszono go w latach 1565–1566. Wraz z utworzeniem zboru powstała tu także pierwsza szkoła (od 1835 r. była to szkoła dwuklasowa). Podczas najazdu Tatarów (w połowie XVII w.) wieś spalono, ale oszczędzono kościół. Z biegiem lat został on rozebrany (pozostała tylko wieża), a na jego fundamentach w 1865 r. postawiono nowy, obecnie istniejący. W XIX i na początku XX w. znajdowały się w nim m.in. dwa dzwony z lat 1661–1686 (zabrane stąd podczas I wojny światowej przez wojska niemieckie; jeden z nich znajduje się obecnie na terytorium Niemiec w miejscowości Egenroth/Taunus) oraz świecznik „pająk” z napisem „Matias Kruszewsky – 1697”.

Po 1945 r. kościół został oddany do użytku ludności katolickiej. Jego poświęcenia dokonał ks. Józef Kački CRL. Przy tej okazji nadano kościołowi tytuł Matki Bożej Częstochowskiej. W latach 1956–1982 stanowił on samodzielny wikariat i kościół filialny parafii w Starych Juchach. Przez osiemnaście lat pozostawał bez własnego kapłana, a obsługiwany był przez Księża Kanoników Regularnych Laterańskich z Elku (do 1953 r.), a potem przez kapłanów ze Starych Juch (do lata 1963 r.). W 1963 r. przybył do Grabnika ks. Romuald Czajewski jako wikariusz parafii w Starych Juchach do obsługi kościoła w Grabniku, a po nim w 1971 r. – ks. Stanisław Rogowski. Z racji przeciwstawiania się władz państwowych parafię kanonicznie erygował dopiero bp Jan Obląk 21 lipca 1982 r. Dziś wchodzi ona w skład dekanatu pw. Świętej Rodziny w Elku.

Kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej jest zbudowany na planie prostokąta, neogotycki, z cegły, otynkowany. Nawę główną i prezbiterium nakrywa dach dwuspadowy. Od północy do kościoła przylega zakrystia na planie kwadratu, a od zachodu czterokondygnacyjna drewniana wieża na planie kwadratu (kondygnacje wyznaczają gzymsy), wysunięta przed lico muru, przykryta dachem dwuspadowym, której fundamenty i podpiwniczenie pochodzą z roku 1565. Całkowita długość kościoła wynosi 26 m, szerokość 18 m, wysokość do sklepienia 12 m, a wieży – 40 m.

Kościół posiada wewnątrz o układzie jednonawowym. Ołtarz główny znajduje się w centralnej części świątyni, na białej ścianie prezbiterium, wyznaczonej pasami z czerwonej cegły, na osi znajduje się dużych rozmiarów krzyż z drewna lipowego z rzeźbą Chrystusa. Poniżej od strony południowej wisi obraz Matki Bożej Częstochowskiej, a od północnej znajduje się na wystającej płycie marmurowej, wspartej na słupku o podstawie prostokąta, tabernakulum w formie szafki. Ołtarz soborowy – to prosty stół w formie sarkofagu, wykonany z białego granitu, podobnie jak podstawa tabernakulum i ambonki. Drewniana chrzcielnica, umieszczona w prezbiterium po stronie południowej, ma kształt sześcianu z półkolistą pokrywą zwieńczoną krzyżem. Naprzeciw ołtarza głównego znajduje się chór muzyczny z drewnianą balustradą oraz zabytkowe organy z XVIII w. (odnowione w 1810 r.), autorstwa Johanna Christopha Ungefunga. Ściany kościoła zdobią wykonane z jasnego drewna płaskorzeźby Drogi Krzyżowej.

Do parafii należy kaplica filialna pw. Najświętszego Serca Jezusa w Woszczelach, poświęcona 26 czerwca 2003 r. Została ona zbudowana z pustaków w latach

1983–1985 staraniem ówczesnego proboszcza parafii ks. Stanisława Rogowskiego. Płaski dach kryje obiekt w kształcie czworoboku o wymiarach 10 m na 7 m i 3 m wysokości. Wewnątrz kaplicy centralne miejsce zajmuje prezbiterium. Na ścianie głównej wisi duży drewniany krzyż z rzeźbioną figurą Chrystusa, obok tabernakulum i obraz wyobrażający Jezusa. Ołtarz soborowy wykonany jest z drewna. Na ścianach kaplicy wiszą m.in. obrazy Jezusa Miłosiernego i Dobrego Pasterza oraz stacje Drogi Krzyżowej.

Specyfiką parafii są organizowane co roku, począwszy od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, piesze pielgrzymki z Elku do Grabnika. Inicjatorem ich był bp Józef Wysocki. Najpierw odbywały się one w Niedzielę Palmową, obecnie zaś 26 sierpnia, czyli w dzień przypadającego w parafii święta patronalnego. Udział w tych w pielgrzymkach bierze zwykle ok. 1000 osób. Poza tym w parafii działa jeden z dwóch w diecezji elckiej chórów męskich. Należy do niego kilkunastu mężczyzn. Jest to chór jednogłosowy.

Cmentarz parafialny znajduje się w odległości kilkuset metrów od kościoła parafialnego. Otacza go mur kamienny, jego powierzchnia sięga 0,8 ha. Najstarsze zachowane na nim groby pochodzą z okresu I wojny światowej oraz okresu międzywojennego. Katolikom został przekazany na początku lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia.

Plebania powstała w latach 1980–1990 i jest to budynek murowany, piętrowy, podpiwniczony, zbudowany w kształcie litery L o następujących przybliżonych wymiarach: długość – 12 m, szerokość – 5 m, wysokość – 6 m.

Zarówno w roku 1997, jak i 2017 do parafii należało ok. 900 katolików. Zgrupowani są oni w siedmiu miejscowościach: Czerwonka, Grabnik, Grabnik PGR (Grabnik Osada), Królowa Wola, Malkinie, Rogale i Woszczele (wraz z koloniami).

Pierwszym proboszczem parafii był ks. Stanisław Rogowski (1982–2002), a po nim urząd ten piastowali: ks. dr Marek Janowski (2002–2008), ks. dr hab. Stanisław Strękowski (2008–2016), ks. Krzysztof Karski (2016–2023), ks. Grzegorz Kunko (od 2023 r.). Z parafii pochodzi m.in. s. Damaris Beata Wąsewicz CSFN.

J. Kawecki, B. Roman, *Elk. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1970; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Grabnik*, „Martyria” 2004, nr 1, s. 12–13, 24; M. Hanulak, *Dzieje Parafii Trójcy Przenajświętszej w Starych Juchach w latach 1945–2001*, Olsztyn 2002 [mps BUWM]; W. Guzewicz, *Parafie Elku i okolic: Parafia pw. Matki Bożej Częstochowskiej w Grabniku*, „Elk i my”, 2008, nr 5, s. 7; W. Guzewicz, *Kościół i parafia ziemi elckiej*, Elk 2008, s. 91–97; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 297–299; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 139.

BIBLIOGRAFIA

- Goddap. *Z dziejów miasta i powiatu*, pod red. A. Wakara, Olsztyn 1971.
Guzewicz W., „*Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...*”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji elckiej (1992–2017)*, Elk 2017.
Guzewicz W., *Diecezja elcka w zarysie (1992–2012)*, Elk 2012.
Guzewicz W., *Kościół i parafia ziemi elckiej*, Elk 2008.
Guzewicz W., *Służyć Bogu i ludziom*, t. I, Gdynia 2019.

- Guzewicz W., Sęk K., *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu goldapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Ełk 2011.
- Kawecki J., Roman B., *Ełk. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1970.
- Ptak J., *Goldap*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1270.
- Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012.
- Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017.

CHURCHES AND PARISHES OF THE DIOCESE OF EŁK (PART 9)

SUMMARY

The article presents three parishes from Goldap (of the Blessed Virgin Mary, Mother of the Church, St. Leon and St. Boniface and St. Józef the Worker), the parish in Górne and the parish in Grabnik.

KEYWORDS: Goldap, Górne, Grabnik, Diocese of Ełk, Catholic Church

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE / SECURITY STUDIES

KHAYAL ISKANDAROV
PIOTR GAWLICZEK
RASHAD IBRAHIMOV

THE MODEL OF THE ADAPTATION MECHANISM OF THE DISCHARGED MILITARY FROM THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Introduction

The dynamic changes in the security environment expose the former servicemen and their family members to severe tests irrespective of different reasons. The transition from the military social environment to the civilian social environment significantly changes their living conditions, affects various aspects of their lives, on the basis of which the mentality and personality of each person changes, leaving the usual social environment and entering an unfamiliar environment. Undoubtedly, in such a difficult process, it is inevitable that a number of problems arise and the scale and degree of these problems are different from country to country. For example, in countries with weak economy and defence potential, discharged military face very serious problems, while in some developed countries, this problem does not even exist. From this point of view, the problem has been more broadly studied in European countries and the United States and in those researches, strong proposals and recommendations to facilitate the adaptation process have been reflected. The research by Kim Gordon, Karen Burnell and Clare Wilson explores and presents the experiences regarding the impact of military service, mental health and transition period on the families of discharged military in Great Britain and Northern Ireland. 30 discharged military (27 men, 3 women) were interviewed for the research work. Participants ranged in age from 26 to 92 (Average age = 53.33) with various

KHAYAL ISKANDAROV – War College of the Armed Forces, Republic of Azerbaijan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8975-6530>, e-mail: xayal1333@gmail.com

PIOTR GAWLICZEK – University of Warmia and Mazury, Poland, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0462-1168>, e-mail: pgawliczek@gmail.com

RASHAD IBRAHIMOV – National Defence University, Republic of Azerbaijan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8319-7664>, e-mail: naxcivanski1971@gmail.com

war experiences (from World War II to Iraq and Afghanistan)¹. The main topics were reasons for leaving the Armed Forces, life outside the military and mental health problems after service. Additionally, ancillary themes for the assessment of personality and mental health conditions were identified. Dave Blackburn has tried to justify the recent period of military service in the Canadian Army as an element of the adaptation process. The report prepared by Thompson inform ways to support and communicate with the discharged military and shape civilian societal attitudes toward them². Mary Keeling's research provides an in-depth understanding of the integration of discharged military into civilian life in the United States, the challenges they face and the adaptive and maladaptive ways in which they manage them³. Factors affecting integration such as employment, living conditions and health were considered in the study. It is noted in the research work that the different social and cultural norms of military personnel, the time spent in combat zones and the time spent away from family, friends and civilian society during service make the integration into the civilian life a complex process. As a result of the survey conducted with the discharged military, it was found that before the events of September 11, 33.3% of military personnel stated that they had difficulty in adapting to civilian life, but after that event, 60.5% of them stated that they had difficulty in adapting to civilian life. T.A. Chertushkina have studied the issue of socio-professional adaptation of discharged military in Russia and scientifically and theoretically substantiated the need to develop a new mechanism in this direction⁴. The authors also presented the psychological resources and qualities necessary in the process of adaptation of each individual. James McDermott's doctoral dissertation was also devoted to an analysis of the experience of military servicemen who were discharged from the Royal Army of the Kingdom of Great Britain and Northern Ireland⁵. The author tried to reveal the differences between the two lifestyles. Kintzle

---

¹ K. Gordon, K. Burnell, C. Wilson, *Outside the Military "Bubble": Life After Service for UK Ex-armed Forces Personnel*, in: *Front Public Health*, 2020. DOI: 10.3389/fpubh.2020.00050 (Accessed: 26.04.2023).

² J.M. Thompson, W. Lockhart, M.B. Roach, H. Atuel, S. Bélanger, T. Black, C.A. Castro, D. Cox, A. Cooper, C. de Boer, S. Dentry, K. Hamner, D. Shields, T.T. Truusa, *Veterans' Identities and Well-being in Transition to Civilian Life – A Resource for Policy Analysts, Program Designers, Service Providers and Researchers. Report of the Veterans' Identities Research Theme Working Group, Canadian Institute for Military and Veteran Health Research Forum 2016*, Charlottetown PE: Research Directorate, Veterans Affairs Canada. Research Directorate Technical Report 2017.

³ M. Keeling, *Stories of transition: US Veterans' narratives of transition to civilian life and the important role of identity*, "Journal of Military, Veteran and Family Health" 2018, vol. 4, pp. 28–36, 2018. Available at: <https://jmvfh.utpjournals.press/doi/10.3138/jmvfh.2017-0009> (Accessed: 11.01.2023).

⁴ T.A. Chertushkina, N.B. Shmeleva, O.V. Shabanova, M.V. Shmeleva, *Socio-Professional Adaptation of the Military Personnel Transferred to the Reserve (Research Made in the Ulyanovsk Region, Russia)*, "Review of European Studies" 2015, no. 7(11). DOI:10.5539/res.v7n11p132 (Accessed: 19.03.2023).

⁵ J. McDermott, *Old soldiers never die: they adapt their military skills and become successful civilians. What factors contribute to the successful transition of army veterans to civilian life and work?* A Doctoral thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the award of Doctor of Social Sciences, Leicester 2007.

emphasize the importance of social communication in the adaptation process of the discharged military and justify the role of social relations in overcoming post-traumatic stress disorder⁶. C.L. Pedersen and C. Wieser have studied the existing mechanisms applied to the social adaptation of discharged military from the Danish Army⁷. Professor Venelin Terziyev tries to clarify the factors that affect the mental state of the Bulgarian Army soldiers, investigate the issues of their adaptation to new conditions and identify the problematic areas of their social protection, presents the competency model for social adaptation and the structure of the social adaptation program for the Bulgarian Army⁸. Taras Vdovichenko has studied the process of social and professional adaptation of personnel discharged from the Ukrainian Army, tried to clarify the structure of adaptation based on its main components and considered the financial aspect of the implementation of the process⁹. The author conventionally grouped four types of its financing according to the available financial sources: centralized (budget), decentralized-endogenous, decentralized-exogenous and integrative (mixed). The author also substantiated the fact that the decentralized-exogenous model of financing the social and professional adaptation of discharged military in Ukraine prevails and identified its features and shortcomings. Anna Artemenko and Ekaterina Bataeva present the classical and modern sociological approaches to the analysis of social adaptation and integration, examine the features of social adaptation of veterans of armed conflicts¹⁰. According to this study, the majority of Ukrainian veterans has the middle level of social adaptation (39%). 33% of veterans have not adapted to civilian life, such veterans usually do not have a job/housing/family/children. 28% of Ukrainian veterans have high level of social adaptability.

Most of the outcomes of the abovementioned researches were included in various state programs and systematically used in the process of adaptation of the discharged military. The purpose of the article is to identify all possible elements involved in the process of social adaptation of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan, to prepare and present a structural scheme based on them. Mainly qualitative, namely comparative analysis and synthesis methods were used in the preparation of the research work.

---

⁶ S. Kintzle, N. Barr, G. Corletto, C.A. Castro, *PTSD in U.S. Veterans: The Role of Social Connectedness, Combat Experience and Discharge*, "Healthcare" 2018, no. 6(3); Available at: <https://www.mdpi.com/2227-9032/6/3/102> (Accessed: 22.02.2023).

⁷ C.L. Pedersen, C. Wieser, *Veteran Transition from Military to Civilian Life: Towards a Sociocultural Framework for Social Support*, "Scandinavian Journal of Military Studies" 2021, no. 4(1), pp. 158–171.

⁸ V. Terziyev, *Complex model of social adaptation of servicemen, discharged from military service*, "IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences" 2019, vol. V, pp. 50–60; Idem, *Realities of implementing the social adaptation process of military personnel, discharged from service in Bulgaria*, "IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences" 2018, vol. IV, pp. 795–805.

⁹ Т. Вдовиченко, *Соціальна та професійна адаптація звільнених військовослужбовців як об'єкт фінансового забезпечення*, "Світ фінансів" 2017, vol. 1(50), с. 166–180.

¹⁰ A. Artemenko, E. Bataeva, *Methodological aspects of measuring levels of veterans' social adaptation*, "Technium Social Sciences Journal" 2020, vol. 14, pp. 655–660.

Structural scheme of the elements involved in the adaptation process of discharged military

The adaptation of the military personnel who are assigned to a new unit or position and their family members is undoubtedly supported by other military. When they are discharged from the ranks of the army, they in fact have no such opportunity. The discharged military and their family members are forced to find new ways to integrate into society. The discharged military may have never applied for or interviewed for a civilian job, especially if they had a successful career in the military. Therefore, in a new environment, these are considered new skills that he needs to learn and master. While applying for a job, the discharged military must adapt his military skills and abilities to civilian needs and form a new identity. This, in turn, is not something they can handle alone. The studied experiences show that the discharged military are most easily employed at their former units or any military establishment. However, it certainly does not seem realistic to employ all of them in military establishments, most importantly, most of them prefer to work in a different field (where there is less stress and tension).

Every year, hundreds of servicemen are discharged from the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan for various reasons. The issue of social adaptation of those discharged military personnel is of special importance in the Republic of Azerbaijan, as it is in all countries. People who have devoted themselves to military work from a young age find it difficult to adapt to new conditions. Socio-psychological adaptation is considered a rather complex process for them. Because for this, it is necessary to master a new social role, get used to a new environment, form a new identity, and as a result, master a new art. According to a 2011 survey conducted by the Pew Research Center with 1,853 discharged military, 72% of them said that integration into civilian life was easy and 27% said that it was difficult¹¹. However, there is no clear definition of the process in either the scientific or the military context and opinions about its normal duration and the main factors influencing it are different and most importantly, there is no generally accepted conceptual model for this process. All these mentioned challenges accompany discharged military throughout the entire process of social adaptation. From this point of view, the process of social adaptation of the discharged military is a dynamic process that requires the joint activity of governmental, non-governmental and private organizations. However, such a joint activity is realized very rarely in the world or practical work is being done in the direction of its realization. In our research, the following reasons for the discharged military have been considered: 1. End of the service. 2. Age. 3. Illness. 4. Dismissal. 5. Family problems. 6. Service due to non-compliance. 7. Criminal case. 8. Own desire.

---

¹¹ D. Blackburn, *Out of uniform: psychosocial issues experienced, and coping mechanisms used by Veterans during the military-civilian transition*, "Journal of military, veteran and family health" 2017, vol. 3, pp. 62–69.

It is necessary to create and develop a mechanism of social adaptation for effective use of discharged military. The process of social adaptation of discharged military is the process of their adaptation to a new environment in society in a short time. The positive outcome of this process depends primarily on the socio-psychological qualities of discharged military, as well as their ability to overcome difficulties. In this regard, the issue of social adaptation of discharged military should be one of the main directions in the state's social policy and special mechanisms should be developed and presented for the organization of social protection of former military personnel facing socio-economic difficulties. It should also be noted that since many of the programs intended for discharged military focus on mental and physical health issues, there is only a limited number of studies in the scientific literature that entail the factors such as employment and living conditions that affect the integration process.

Social work in itself reflects a pedagogical component in the process of social adaptation of former military personnel and their families to civilian life. Its content is formed by socio-pedagogical activity of the former military serviceman's adaptation potential aimed at maximum implementation of his knowledge, habits, skills and experience in new social conditions while maintaining his previous social status. Socio-pedagogical activity is carried out against the background of social education of discharged military and their entry into a new social environment, reconstruction of their micro-social environment. This allows for the unity and interaction of the objects, subjects and principles of social adaptation of ex-servicemen and their family members, its general and specific technologies, conditions, the adaptation potential of ex-servicemen (together with their families), as well as implies the implementation of a comprehensive social adaptation model that defines the potential of the social environment they are forced to enter. In this paragraph, an attempt was made to determine the following main indicators of the socio-pedagogical features of the adaptation process of the discharged personnel from the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan:

- the status of different categories of discharged military that require more attention of the state and society (these categories have already been considered in a number of research studies as a separate group¹²;
- correlation between the attitude of the state and society towards that group;
- having mechanisms for studying the social status of discharged military and conducting practical work personally with each of them (including family members);
- the degree of importance of the intellectual and physical potential of discharged military for the state and society;
- level of readiness of state institutions to implement social policy priorities, purposeful and systematic social work with discharged military;
- existence of NGOs operating in the field of social work with discharged military;

---

¹²R. İbrahimov, *Azərbaycan Ordusundan tərxis olunan hərbi qulluqçuların sosial adaptasiyası prosesində riskli qrupların tədqiqi*, "Hərbi İcmal" 2021, no. 2, pp. 52–56; İdem, *Tərxis olunan hərbi qulluqçuların sosial adaptasiya problemləri*, "Milli təhlükəsizlik və hərbi elmlər" 2021, no. 2, pp. 34–39.

- degree of practical involvement of public and civil organizations in social work with discharged military;
- the degree of cooperation of these organizations with state institutions and business subjects in social work with discharged military;
- the level of financial potential of social-military oriented public organization or civil association.

In fact, it is possible to expand this list quite a bit, but considering the current economic, social and military potential, it is necessary to have at least these indicators for the Republic of Azerbaijan.

The basis of social adaptation of discharged military is providing them is comprised of the professional advice, psychological rehabilitation (providing psychological assistance); socio-psychological adaptation, their involvement in small entrepreneurship, creation of support structures for small entrepreneurship, and, if necessary, implementation of their vocational training (re-qualification). As it can be seen, the realization of all these activities in itself requires the participation of many institutions. In this regard, social adaptation is generally a process involving the state, public organizations and NGOs, business structures, as well as former military personnel and their family members¹³. In some countries, each of these elements manifests itself in the process of social adaptation, in some, the state and NGOs are represented, and in others, NGOs are left alone with their own problems. From this point of view, in order to contribute to the effectiveness of the process, the issue of developing a structural scheme of the adaptation mechanism of discharged military and involving many elements in the process at the same time on the basis of that scheme is of particular relevance. As can be seen from the definition itself, active cooperation with specialists in specific services determines the individual profile of the integration into civilian life, taking into account the economic processes occurring in the region where they live with their families and the activities of modern civil society. Considering that the structural scheme is a simplified model of a real process, the structural scheme of the elements involved in the social adaptation of discharged military should be viewed from two aspects: structural-component (organization-subjects) and structural-functional (main functions, areas of social adaptation). This research is limited to the first aspect, i.e. functions are not considered. The structural component is simply a list of elements that are likely to be involved in the process of social adaptation. Finance is considered the main factor for the realization of any model. However, determining which of these elements provide financial support to the overall process is also one of the main issues. Consequently, the solution of such issues should be considered in the second aspect (structural-functional).

According to Professor Terziyev, an important characteristic feature of the social situation in the field of work with discharged military is that the activity of existing social institutions in the complex solution of the problems of the process in the new conditions and involvement in active live in the period of the market

---

¹³ V. Terziyev, *Realities of implementing the social...*

economy is actually not satisfactory¹⁴. Undoubtedly, it is not correct to apply this to all countries. However, it is an undeniable fact that the same trend exists all over the world. Therefore, the process of social adaptation of discharged military is quite a topical issue, but it does not attract the attention of many institutions and organizations. A necessary condition for the successful organization of the social adaptation process is the personal participation of discharged military from the initial stage of the process. This means that the non-participation in the first stage of the process can definitely make it difficult or even impossible for the them to adapt to the next stages of the integration process. In other words, the social adaptation of ex-servicemen and their family members should be considered as a multifaceted process that takes place at different levels (conceptual and political, social and civil, legal, day to day and practical). Professor Terziyev identified the following main activities related to this process:

- 1) prediction of possible changes in the status of the main social groups represented by discharged military and their family members;
- 2) determining the goals of military and public work with them on behalf of state institutions, as well as on behalf of public and non-governmental organizations;
- 3) finding a balance between the social needs of the discharged military and their family members and the economic opportunities of the state and society at the transitional stage of their development;
- 4) formation of the image of discharged military as highly qualified specialists and the formation of an appropriate attitude towards them on behalf of the society¹⁵.

Undoubtedly, it is possible to expand the range of these activities. However, at the initial stage, implementation of at least these activities in the social adaptation process of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan may produce the desired result. The conceptual and political level of the socio-pedagogical set of activities and fields for solving the social problems of discharged military and their family members involves the development of social policy. In this case, social policy is defined as a specific activity carried out by state bodies in particular and society in general to meet the quality of the needs of discharged military. The normative-legal level for solving many issues related to the adaptation process includes the provision of social-legal protection of discharged military and their family members. Socio-legal protection is defined as a system of social security (and activities aimed at their development, legalization and implementation) that ensure minimum living conditions, advantages and privileges of different categories of discharged military and their family members. These social guarantees form the basis of the social law adopted at the national level. Professor Terziyev presented the following main features of such a law¹⁶:

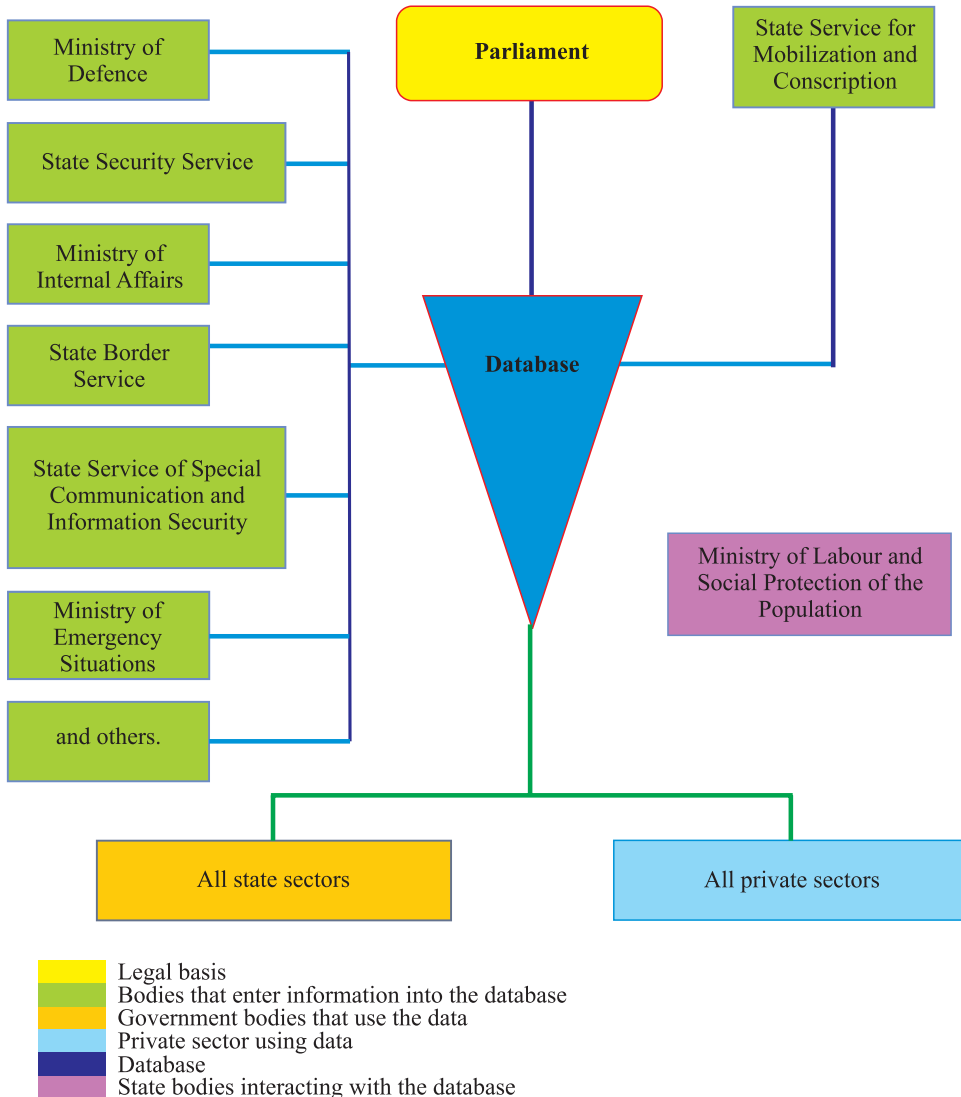
---

¹⁴ Idem, *Complex model of social adaptation of servicemen...* .

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

- level of reflection of the social problems that arise during the integration of the discharged military into civilian life in legislative documents and normative acts;
- quality of legislative documents and normative legal acts prepared in the field of ensuring the social rights and guarantees of discharged military;
- degree of practical implementation of social law norms by state institutions at different levels (national level, ministry and military unit level) in relation to discharged military.

Fig. 1. The proposed scheme of the adaptation mechanism of the discharged military

The implementation of social policy related to the adaptation of discharged military also requires the participation of non-governmental and public organizations (parties, social movements, foundations, etc.) and business entities. Representatives of these organizations, taking into account their business interests, can make serious efforts for the development and operation of social infrastructure, in addition to influencing the priorities of social work with discharged military.

It should also be noted that the indicated activities reflect all possible indicators of the socio-pedagogical features of the adaptation process. If the implementation of some of the activities (for example, 2 and 3) necessarily requires the participation of public authorities, some (for example, 1 and 4) can be implemented by the private sector. At the initial stage of improving the social adaptation process, the participation of state authorities would be more effective. In this regard, the structural scheme proposed in the article reflects the main elements that can be involved in the social adaptation process of the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan (Figure 1).

The first stage of the work is the adoption of the law by the Parliament of the Republic of Azerbaijan. This project will form the legal basis for the social adaptation of the discharged military (drafting the content of the law is the subject of a separate research paper). In the next stages, actions should be taken in the direction of organizing or improving the work of state and non-state institutions, private sectors reflected in the law and as a result, a systematic approach to the process of social adaptation should be applied. As can be seen from the scheme, a database is formed based on the submissions of the Azerbaijan Army and other armed formations created in accordance with the legislation of the Republic of Azerbaijan, and the state bodies. As well as the private sector, in turn, get the opportunity to use this database.

Conclusion

Thus, the conducted analyzes show that the involvement of as many elements as possible in the process of social adaptation of the discharged military has a positive effect on the effectiveness of the overall process. The structural scheme proposed in the research can serve as a basis for the optimization of this process at the current stage. Undoubtedly, future revision and improvement of this model is not excluded. However, in the current situation, it has special practical importance in terms of solving existing problems and systematizing all activities. As presented in the article, the structural scheme can be considered as a model of a complex approach to solving the problems of the discharged military. The aim is to develop and build a mechanism for solving complex social problems of the mentioned category, to create a complex model (or several models) of organizing this process on the basis of self-sufficiency.

BIBLIOGRAPHY

- Artemenko A., Bataeva E., *Methodological aspects of measuring levels of veterans' social adaptation*, "Technium Social Sciences Journal" 2020, vol. 14, pp. 655–660.
- Blackburn D., *Out of uniform: psychosocial issues experienced and coping mechanisms used by Veterans during the military–civilian transition*, "Journal of military, veteran and family health" 2017, vol. 3, pp. 62–69.
- Blackburn D., *Transitioning from Military to Civilian Life: Examining the Final Step in a Military Career*, "Canadian Military Journal" 2016, vol. 16, no. 4, pp. 53–61.
- Chertushkina T.A., Shmeleva N.B., Shabanova O.V., Shmeleva M.V., *Socio-Professional Adaptation of the Military Personnel Transferred to the Reserve (Research Made in the Ulyanovsk Region, Russia)*, "Review of European Studies" 2015, no. 7(11). DOI:10.5539/res.v7n11p132 (Accessed: 19.03.2023).
- Gordon, K., Burnell, K., Wilson, C., *Outside the Military "Bubble": Life After Service for UK Ex-armed Forces Personnel*, in: *Front Public Health*, 2020. 8:50. DOI: 10.3389/fpubh.2020.00050 (Accessed: 26.04.2023).
- İbrahimov R., *Azərbaycan Ordusundan tərxis olunan hərbi qulluqçuların sosial adaptasiyası prosesində riskli qrupların tədqiqi*, "Hərbi İcmal" 2021, no. 2, pp. 52–56.
- İbrahimov R., *Tərxis olunan hərbi qulluqçuların sosial adaptasiya problemləri*, "Milli təhlükəsizlik və hərbi elmlər" 2021, no. 2, pp. 34–39.
- Keeling M., *Stories of transition: US Veterans' narratives of transition to civilian life and the important role of identity*, "Journal of Military. Veteran and Family Health" 2018, vol. 4, pp. 28–36. Available at: <https://jmvfh.utpjournals.press/doi/10.3138/jmvfh.2017-0009> (Accessed: 11.01.2023).
- Kintzle S., Barr N., Corletto G., Castro C.A., *PTSD in U.S. Veterans: The Role of Social Connectedness, Combat Experience and Discharge*, "Healthcare" 2018, no. 6(3), p. 102. Available at: <https://www.mdpi.com/2227-9032/6/3/102> (Accessed: 22.02.2023).
- Pedersen C.L., Wieser C., *Veteran Transition from Military to Civilian Life: Towards a Socio-cultural Framework for Social Support*, "Scandinavian Journal of Military Studies" 2021, no. 4(1), pp. 158–171.
- Terziev V., *Complex model of social adaptation of servicemen, discharged from military service*, "IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences" 2019, vol. V, pp. 50–60.
- Terziev V., *Realities of implementing the social adaptation process of military personnel, discharged from service in Bulgaria*, "IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences" 2018, vol. IV, pp. 795–805.
- Thompson J.M., Lockhart W., Roach M.B., Atuel H., Bélanger S., Black T., Castro C.A., Cox D., Cooper A., de Boer C., Dentry S., Hamner K., Shields D., Truusa T.T., *Veterans' Identities and Well-being in Transition to Civilian Life – A Resource for Policy Analysts, Program Designers, Service Providers and Researchers. Report of the Veterans' Identities Research Theme Working Group, Canadian Institute for Military and Veteran Health Research Forum 2016*, Charlottetown PE: Research Directorate, Veterans Affairs Canada. Research Directorate Technical Report 2017.
- Вдовиченко Т., *Соціальна та професійна адаптація звільнених військовослужбовців як об'єкт фінансового забезпечення*, "Світ фінансів" 2017, vol. 1(50), с. 166–180.

THE MODEL OF THE ADAPTATION MECHANISM OF THE DISCHARGED MILITARY FROM THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMMARY

A serviceman discharged from the Army faces various concerns and problems while integrating into civilian society. The integration of people belonging to this category into society and making their lives easier has become a priority. While the transition from military to civilian life works

out well for many, for some the transition is extremely difficult. The development of a complex model of the social adaptation process of personnel discharged from military is considered one of the most important issues in the process of integrating people who change their profession and lifestyle into a new environment. The article reviews all possible elements involved in the process of social adaptation of servicemen released from the Armed Forces of the Republic of Azerbaijan and presents a structural scheme (model) for the development of the mechanism of this process.

KEYWORDS: social adaptation, discharge military, structural scheme, model, element

NAUKI O POLITYCE I ADMINISTRACJI / POLICY AND ADMINISTRATION SCIENCES

DIANA MOŚCICKA
PIOTR WOJNICZ

DEMORALIZACJA I CZYNY KARALNE WEDŁUG USTAWY O WSPIERANIU I RESOCJALIZACJI NIELETNICH – WYBRANE ZAGADNIENIA

Zagadnienia wstępne

Demoralizacja i przestępczość nieletnich oraz prewencja w tym obszarze zawsze stanowiły szczególny obiekt zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Psycholodzy, pedagodzy, socjologowie, politolodzy i przedstawiciele nauk prawnych zwracają uwagę na procesy zachodzące na etapie dorastania młodych osób, które wpływają na ich postawę w życiu późniejszym. Jednocześnie badacze podkreślają potrzebę profilaktyki i wsparcia rodzin, szczególnie z dysfunkcjami, w zakresie wychowania dzieci i młodzieży. Należy zauważyć, że metody i formy postępowania z nieletnimi ulegają przemianom wynikającym ze zmian cywilizacyjnych i społecznych. W pracy przedstawiono transpozycję podejścia do kwestii demoralizacji i czynów karalnych nieletnich. Celem poniższego artykułu jest przedstawienie procesu ewolucji regulacji prawnych, jakie zostały wprowadzone w obszarze postępowania w sprawach z nieletnimi. Są one efektem inflacji prawa oraz potrzeby dostosowania jego zasad do wymogów współcześnie panujących. Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza obowiązujących obecnie przepisów prawnych regulujących kwestię spraw nieletnich w kontekście demoralizacji i czynów karalnych. Zarówno cel, jak i przedmiot rozważań wpłynęły na wybór metod i technik badawczych. Mając na uwadze wielowymiarowość opisywanego zagadnienia, posłużono się kilkoma uzupełniającymi się metodami badawczymi charakterystycznymi dla nauk społecznych. Wśród nich należy wymienić metodę formalno-dogmatyczną, historyczno-prawną oraz komparatystyczną. Jednocześnie w materiale została przeprowadzona szczegółowa analiza tytułowego obowiązującego obecnie aktu prawnego.

DIANA MOŚCICKA – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6754-4358>, e-mail: diana.moscicka@uwm.edu.pl

PIOTR WOJNICZ – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-6726>, e-mail: wojniczpiotr@wp.pl

1 września 2022 r. zaczęła obowiązywać¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (dalej: u.w.r.n.)². Tym samym straciła moc Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (dalej: u.p.n.)³. Nowy akt prawny, jako zbiór przepisów dotyczących nieletnich, został uchwalony po niemal czterdziestu latach stosowania poprzednich regulacji. Wieloletni okres obowiązywania u.p.n. to czas, który przyniósł duże zmiany polityczne i społeczne, w tym okresie na świat przyszyły kolejne pokolenia Polaków, którym towarzyszył rozwój nowoczesnych technologii i środków komunikacji. Potrzebę przygotowania i uchwalenia nowej ustawy regulującej problematykę nieletnich podkreślano wielokrotnie, lecz odsuwano ją w czasie, a kolejne projekty nie doprowadziły do pomyślnego finału procesu legislacyjnego. Dopiero w 2013 r. problematyka postępowań z nieletnimi doczekała się reformy, jednak ostatecznie przybrała ona postać kolejnej nowelizacji u.p.n.. Prawie dekadę później zdecydowano się na nową ustawę, jaką jest u.w.r.n. Wiceminister sprawiedliwości Michał Woś, który omawiał jej projekt w Sejmie, podkreślał, że będzie to „wreszcie” dokument całościowo ujmujący problematykę nieletnich. Końcowy efekt pokazuje, że do u.w.r.n. przeniesiono część treści u.p.n. oraz aktów wykonawczych do niej, tym samym aspirując do stworzenia kompleksowego aktu prawnego dotyczącego przedmiotowej problematyki.

Proces legislacyjny u.w.r.n. przebiegał sprawnie. Projekt dokumentu zgłosiło Ministerstwo Sprawiedliwości w lipcu 2021 r.⁴, co rozpoczęło trwające niecały rok prace parlamentarne. Skierowany do Sejmu projekt wraz z uzasadnieniem oraz projektami rozporządzeń był obszerny i odnosił się do wielu różnych zagadnień, takich jak m.in. dolna granica wieku demoralizacji, edukacja, domy dla młodych matek z dziećmi czy resocjalizacja. W 2022 r. projekt u.w.r.n. był rozpatrywany na kilku posiedzeniach komisji oraz podkomisji w izbie niższej parlamentu⁵. Następnie odbyły się trzy czytania (podczas których pojawiło się wiele opinii krytycznych wobec ustawy zgłaszanych przez posłów partii opozycyjnych) i głosowania na posiedzeniach Sejmu. Mimo pewnych obiekcji, 9 czerwca 2022 r. większość sejmowa przegłosowała całość projektu ustawy, który następnie przekazano do Senatu. Ten z kolei przedstawił swoje stanowisko, wydając uchwałę⁶ w sprawie u.w.r.n. i wnosząc o jej odrzucenie. Po kolejnych pracach w komisjach u.w.r.n. trafiła ponownie do Sejmu, gdzie w wyniku głosowania

---

¹ Z wyjątkiem określonych jej przepisów, termin wejścia których przewidziano na dzień następujący po dniu ogłoszenia.

² Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz.U. z 2022 r., poz. 1700.

³ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. z 2018 r., poz. 969.

⁴ *Rządowy Proces Legislacyjny – projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, <<https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349403>>, dostęp: 15.12.2022.

⁵ *Rządowy projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – druk nr 2183*, <<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2183>>, dostęp: 15.12.2022.

⁶ *Uchwała Senatu w sprawie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – druk nr 2388*, <<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2388>>, dostęp: 15.12.2022.

odrzucono uchwałę izby wyższej parlamentu, a następnie przekazano u.w.r.n. Prezydentowi, który 20 lipca 2022 r. podpisał akt prawny.

Ostateczna wersja u.w.r.n. porządkuje i systematyzuje materię dotyczącą spraw nieletnich na etapie postępowania rozpoznawczego i wykonawczego, wcielając te uregulowania u.p.n., które mimo upływu wielu lat nie zdewałuowały się. Z założenia ustawa ma przewidywać rozwiązania, które wzmocnią efektywność oddziaływań względem nieletnich oraz będą kształtować narzędzia prawne regulujące postępowania z dziećmi i młodzieżą nieprzestrzegającymi norm zwyczajowych i prawnych. Nadal aktualną i pierwszorzędą zasadą, którą ma się kierować sąd rodziny, jest dobro nieletniego oraz uwzględnienie interesu społecznego. Ustawa, wedle jej pomysłodawców, ma zawierać jasny i spójny klucz doboru zachowań nieletnich, które uzasadniałyby interwencję uprawnionych służb i sądu. W końcowym kształcie u.w.r.n. podzielona została na siedem działów, kilkanaście rozdziałów oraz 417 artykułów (dokument liczy niemal sto stron).

Demoralizacja według Ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich

Okres dorastania w życiu każdego człowieka to czas, w którym dokonuje się jego przeobrażenie z dziecka w osobę dorosłą, czemu towarzyszy wiele radykalnych zmian fizycznych i psychicznych dokonujących się w stosunkowo krótkich odstępach czasu, przygotowujących go do pełnienia zadań rodzinnych, społecznych i zawodowych. Jest to też okres, kiedy młodzi ludzie eksperymentują, czasami balansując na granicy prawa lub je przekraczając. Problemy młodzieży zajmują szczególne miejsce w ogólnej ocenie oraz przewidywaniach dotyczących danej społeczności⁷. W każdej populacji można wskazać grupę młodych ludzi, którzy nie akceptują wartości i norm starszego pokolenia. W okresie dorastania dochodzi do problemów związanych z agresją i przemocą (w tym mową nienawiści/hejtem), z alkoholem i środkami odurzającymi (narkotyki i dopalacze), ze środowiskiem rodzinnym i tożsamością. Jednym z wielu przejawów buntu osoby nieletniej, któremu towarzyszą przejawy zachowań patologicznych, są ucieczki z miejsca zamieszkania⁸. Negatywne zachowania młodzieży, zwłaszcza te polegające na naruszaniu prawa, zawsze budzą emocje, wywołują dyskusje oraz pociągają sankcje prawne, które wskazano w u.w.r.n.

Niestety, wzorem dotychczasowych regulacji, także w u.w.r.n. nie zdecydowano się na zdefiniowanie pojęcia „demoralizacja”, choć wiele środowisk zajmujących się pracą i opieką nad nieletnimi postulowało wprowadzenia tejże definicji. Autorzy ustawy argumentowali swoje stanowisko stwierdzeniem, że termin ten

---

⁷ A. Wilczyńska-Kwiatkiewicz, K. Bargiel-Matusiewicz, *Młodzież w obliczu zagrożeń społecznych*, w: *Przestępczość nieletnich*, pod red. B. Gulli, M. Wysockiej-Pleczyk, Kraków 2009, s. 21.

⁸ P. Wojnicz, *Zaginienia osób małoletnich – aspekt prawny i socjologiczny zagadnienia na przykładzie Komendy Miejskiej Policji w Olsztynie*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” 22(2019), s. 49–60.

jest obecnie, dzięki prawie czterdziestoletniemu stosowaniu przepisów u.p.n., rozumiany w sposób jednolity i niebudzący wątpliwości⁹ ani w doktrynie, ani w orzecznictwie. Powoływano się również na praktykę czerpania z dorobku wypracowanego na przestrzeni lat w literaturze przedmiotu i twierdzono, że sędziowie nie mają wątpliwości, czym jest demoralizacja i jakie zachowania stanowią jej przejawy, bez zbędnego zawężania tego terminu. W związku z tym znaczenie demoralizacji nadal jest dekodowane przez doktrynę oraz orzecznictwo¹⁰. Chcąc poznać zakres terminu „demoralizacja”, trzeba sięgnąć do *Słownika języka polskiego*, według którego demoralizacja to „ciąg zdarzeń pojawiających się w oderwaniu od wszelkich norm obyczajowych. Konsekwencją tych działań jest degeneracja i przestępcze czyny człowieka”¹¹. Inne ujęcie tegoż terminu sprowadza się do stwierdzenia, że jest to „łamanie ogólnie panujących norm społecznych czyli tzw. niedostosowanie społeczne”¹² godzące w prawo. Z kolei według Anety Wilkowskiej-Plóciennik demoralizacja nieletnich jest „terminem oznaczającym stan bądź proces charakteryzujący negatywne postawy i zachowania nieletniego w stosunku do obowiązujących w społeczeństwie podstawowych norm i zasad postępowania”¹³. Natomiast w kryminologii przyjmuje się, że demoralizacja to stan struktur poznawczych prowadzący do nierespektowania norm moralnych i jednocześnie sprzyjający łamaniu prawa¹⁴, lecz niewynikający z przyczyn rozwojowych i chorobowych. Ponadto w literaturze przedmiotu sporo miejsca poświęca się czynnikom społecznym, mającym wpływ na przejawy demoralizacji i warunkującym interakcje społeczne w okresie preadolescencyjnym¹⁵. Za najistotniejsze czynniki, które wpływają w sposób zdecydowany na zachowania przestępcze nieletnich, uważa się m.in. chęć sprawiania wrażenia na rówieśnikach; potrzebę zdobywania w krótkim czasie profitów pieniężnych i materialnych; wzorowanie się na przemocy i agresji czerpanej z mediów (szczególnie internetowych); inklinacje do przebywania w grupach nieformalnych; brak lub spóźniona reakcja rodziców/opiekunów na wcześniejsze poczynania i zachowania dzieci/wychowanków łamiące prawo i normy społeczne¹⁶.

Analiza kolejnych części u.w.r.n. wskazuje na zauważalną zmianę dotyczącą rozszerzenia i skorygowania okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, nazywanych jej przejawami. W art. 4 ust. 1 u.w.r.n. zakwalifikowano do nich: dopuszczenie się czynu zabronionego, naruszanie zasad współżycia społecznego,

⁹ Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – druk nr 2183, s. 4, <<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2183>>, dostęp: 12.12.2022.

¹⁰ K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004, s. 12.

¹¹ *Demoralizacja*, w: *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1978.

¹² <<https://isws.ms.gov.pl/pl/pojecia-i-definicje/letter,D,1.html>>, dostęp: 11.12.2022.

¹³ A. Wilkowska-Plóciennik, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2011, s. 24.

¹⁴ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015, s. 70.

¹⁵ Zob. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2001, s. 351; A. Dzielska, *Zachowania ryzykowne*, Warszawa 2017, s. 11; S. Siwek, *Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju i zachowania*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Psychologica” 14(2010), s. 19–43.

¹⁶ Zob. J. Różańska-Kowal, *Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich*, Kraków 2009.

uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, używanie alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, ich prekursorów, środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych oraz uprawianie nierządu. Ustawodawca usunął zaś z katalogu dotychczasowych przejawów demoralizacji zawartych w u.p.n. wólcęgostwo. Ponadto, w analizowanym akcie prawnym dolny próg wiekowy określono na poziomie ukończonych 10 lat, zmieniając granice wiekowe nieletnich w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji, dotychczas wynikające z u.p.n. Dopiero w u.w.r.n. zapisano możliwość wszczęcia postępowania o demoralizację wobec nieletnich, którzy przekroczyli 10 r.ż. oraz spełniają warunek w postaci zastrzeżenia „nie są pełnoletnie”. Wytlumaczenie określenia „nie są pełnoletnie” szczegółowo wyjaśnia treść Uzasadnienia do ustawy¹⁷, powołując się na przepisy art. 10 § 2 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny¹⁸ i doprecyzowując m.in. warunek uzyskania pełnoletności przez małoletniego poprzez zawarcie małżeństwa i braku jego utraty w razie unieważnienia tegoż związku. Dotyczy to również kobiet, które na mocy zezwolenia sądu opiekuńczego wstąpiły w związek małżeński po ukończeniu 16 r.ż., a przed ukończeniem 18 lat, o czym mówi art. 10 § 1 ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹⁹ (dalej: k.r.o.). Jednakże w razie naruszenia określonych norm prawa karnego otwarta pozostaje możliwość pociągnięcia ich do odpowiedzialności za czyn karalny, którego osoby spełniające powyższy warunek dopuściły się po ukończeniu lat 16, ale przed 17 r.ż.

Wprowadzone ramy wiekowe „odpowiedzialności prawnej” za demoralizację na poziomie 10–18 lat wzbudziły ożywioną dyskusję już na etapie prac przedsejmowych oraz podczas posiedzeń komisji i podkomisji w parlamencie. Nowe rozwiązanie projektodawca uzasadniał tym, że „w obecnym stanie prawnym dolna granica wieku nie jest wyznaczona, co oznacza, że postępowanie w sprawie o demoralizację może być wszczęte – przynajmniej z teoretycznego punktu widzenia – np. w stosunku do pięciolatka. Stosowanie względem najmłodszych dzieci środków wychowawczych na podstawie projektowanej ustawy mija się jednak z celem”²⁰. Z kolei Paweł Kobes wskazywał, że w istocie i tak „sądy nie wszczynały postępowań w stosunku do dzieci, które nie miały ukończonych 10 lat”²¹. Ponadto projektodawca podkreślał, że w psychologii dziecięcej przyjmuje się, iż dopiero w okolicach 10 r.ż. dokonuje się w dziecku internalizacja obowiązujących norm moralnych i społecznych. Dlatego prowadzenie postępowań wobec osób mających mniej lat jest niecelowe, gdyż nie obejmują one jeszcze norm prawnych. Ponadto, projektodawcy wielokrotnie podkreślali, że przyjęcie dolnej granicy nieletniości „uchroni dzieci w wieku wczesnoszkolnym przed

¹⁷ *Uzasadnienie do rządowego projektu...*, s. 4.

¹⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.

¹⁹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. z 2020 r., poz. 1359.

²⁰ *Druk sejmowy nr 2183*, <<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2183>>, dostęp: 15.12.2022.

²¹ P. Kobes, *Ustawa z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uwagi do zagadnień materialnoprawnych*, „Przegląd Prawniczy Allerhanda” 2(2022), t. 5, poz. 23, <<https://www.glosprawa.pl/arttykul-278/ustawa-z-9-czerwca-2022-r-o-wspieraniu-i-resocjalizacji-nieletnich-uwagi-do-zagadnien-materialnoprawnych>>, dostęp: 05.01.2023.

pewną dozą stygmatyzacji, która w sposób nieunikniony wiąże się ze wszczęciem postępowania skoncentrowanego na osobie nieletniego²², z zachowaniem możliwości sięgnięcia po określone środki opiekuńcze przewidziane w k.r.o. W związku z tym ustalenie dolnej granicy wieku traktuje się jako wzmocnienie funkcji gwarancyjnej prawa²³. Tego rodzaju podejście znalazło akceptację różnych środowisk, np. Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, a także Naczelnej Rady Adwokackiej. Natomiast, jak zauważa Piotr Kładoczny, odmiennego zdania byli praktycy, m.in. sędziowie i prokuratorzy, oraz część badaczy tej tematyki, jak np. Małgorzata Michel, która krytycznie wypowiedziała się o u.w.r.n., wskazując, że najbardziej wątpliwa jest zasadność ustalenia wieku karalności na 10 r.ż. „z tendencją do penalizacji, izolacji i karania bez możliwości wychowania, terapii oraz medykalizacji z naciskiem na oddziaływania psychiatryczne bez uwzględnienia kwestii wychowawczej i socjalizacyjnej czy też resocjalizacyjnej”²⁴. Badaczka podkreśla, że „zamiast osiągnięć naukowych mamy populistyczne hasła o izolacji, stygmatyzowanie oraz promowanie przemocy w świetle prawa”²⁵.

Ustanowienie przedziału wiekowego „odpowiedzialności” za demoralizację może rodzić obawę, iż zaproponowana w ustawie regulacja w rzeczywistości spowoduje, że nie będą podejmowane żadne skuteczne środki oddziaływania na nieletniego, który ma mniej niż 10 lat, co może skutkować pogłębieniem jego niedostosowania społecznego i mieć niebagatelne znaczenie w jego dalszym rozwoju (nie marginalizując obioru tego typu zachowań przez społeczeństwo). Jednakże określenie przez ustawodawcę dolnej granicy wieku osoby, wobec której stosuje się przepisy w zakresie postępowania w sprawach o demoralizację, nie oznacza zaniechania np. przez Policję czy szkołę informowania właściwego sądu rodzinnego o sytuacjach z udziałem małoletnich przed ukończeniem przez nich 10 r.ż. Troska o dobro i bezpieczeństwo nieletnich obliuguje funkcjonariuszy, pedagogów i nauczycieli do powiadamiania sądu rodzinnego o ujawnionych bądź zgłoszonych zdarzeniach, które naruszają przyjęte normy prawne, jak też zasady współżycia społecznego, niezależnie od roli, jaką pełnili owi małoletni w przedmiotowej sytuacji.

Zmiany w postępowaniu o czyny karalne

W u.w.r.n. pozostawiono m.in. pojęcia: czynu karnego oraz czynu zabronionego. Ponadto nie zmieniono przedziału wiekowego (13–17 lat) osób, wobec których stosowane są przepisy w zakresie postępowań o czyny karalne (art. 1

²² *Uzasadnienie do rządowego projektu...*, s. 4.

²³ P. Kładoczny, *Opinia prawna do ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (druk senacki nr 741)*, Opinie i ekspertyzy OE-408, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji, Warszawa 2022, s. 6.

²⁴ Zob. J. Suchecka (TVN24), *Ustawa o resocjalizacji nieletnich. „Cofamy się o 140 lat”*, 09.06.2022, <<https://tvn24.pl/polska/ustawa-o-resocjalizacji-nieletnich-cofamy-sie-o-140-lat-5745053>>, dostęp: 15.08.2022.

²⁵ Tamże.

ust. 1 pkt 2). Utrzymano też w mocy zasadę, że dopuszczenie się przez nieletniego, który nie ukończył 13 lat, czynu zabronionego może być potraktowane jako asumpt do wszczęcia postępowania w sprawie o demoralizację (od 10 do 13 r.ż.). Bardzo ważną i odczuwalną zmianą jest zdefiniowanie czynu karalnego, gdzie rozszerzono (w stosunku do u.p.n.) katalog wykroczeń. W u.w.r.n. czyn karalny to czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo, przestępstwo skarbowe albo wykroczenie lub wykroczenie skarbowe. Z kolei w u.p.n. czyn karalny stanowił każde przestępstwo lub przestępstwo skarbowe oraz wymienione enumeratywne wykroczenia. Obecna ustawa znacznie zwiększyła zakres pojęciowy czynu karalnego przez uznanie za taki każdego wykroczenia. Należy podkreślić, iż węższy zakres przedmiotowy czynów karalnych przewidzianych w ustawie z 1982 r. przez wiele lat był celowy, motywowany chęcią ograniczenia podstaw ingerencji sądu w życie nieletnich do niewielkich czynów o charakterze kryminalnym oraz wybryków chuligańskich często popełnianych przez nieletnich²⁶ (takich jak np. wykroczenia w ruchu drogowym – jazda kilku osób na jednej hulajnodze czy przejazd rowerem przez przejście dla pieszych). Poza tym ustawodawca, włączając wszystkie wykroczenia do czynów karalnych, „dopisał” nie tylko te z Kodeksu wykroczeń²⁷, ale także przewidziane w wielu ustawach pozakodeksowych. Piotr Kładoczny, w przygotowanej dla Senatu opinii prawnej dotyczącej tejże ustawy, wskazał, iż „nie negując możliwości i być może, potrzeby zwiększenia liczby wykroczeń traktowanych jako czyny karalne, nie sposób zgodzić się z automatycznym zaliczeniem do tej kategorii wszystkich typów wykroczeń”²⁸, ponieważ część z nich stanowi formę nacisku stworzoną w celu „wykonania przez osobę zobowiązaną obowiązków o charakterze administracyjnym, a część (zwłaszcza nieumyślnych) tak jest zbliżona do zachowań indyferentnych prawnie, że nie sposób nawet oczekiwać od nieletniego świadomości popełniania czynu karygodnego. W obu tych przypadkach w żadnym razie nie można mówić nawet o początkach demoralizacji nieletniego”²⁹. Natomiast pomysłodawcy, argumentując nowe przepisy, podkreślali, że u podstaw tej regulacji leżały przede wszystkim względy praktyczne. Zaznaczano, iż „nie budziło do tej pory wątpliwości, że ustawodawca uznawał za czyny karalne tylko niektóre wykroczenia przeciwko porządkowi i spokojowi publicznemu, przeciwko bezpieczeństwu osób i mienia oraz bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji, przeciwko interesom konsumentów oraz przeciwko urządzeniom użytku publicznego. Enumeratywny katalog wykroczeń stanowiących czyn karalny istniał od początku obowiązywania u.p.n. Nie jest wiadome, dlaczego ówczesny ustawodawca zdecydował się na taksatywnie wymienione typy wykroczeń spenalizowane w 12 przepisach Kodeksu wykroczeń z pominięciem innych, będących wykroczeniami nawet tego

---

²⁶ Zob. T. Bojarski, *Nieletni przed sądem. Uwagi o niektórych założeniach ogólnych oraz praktyce*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, Warszawa 2009, s. 273.

²⁷ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, Dz.U. z 2022 r., poz. 2151.

²⁸ P. Kładoczny, *Opinia prawna do ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (druk senacki nr 741)*, s. 9.

²⁹ Tamże.

samego rodzaju i o takim samym ciężarze gatunkowym”³⁰. Tym samym poza katalogiem znalazło się wiele wykroczeń, które także mogą budzić niepokój co do prawidłowego rozwoju społecznego nieletniego. Ponadto, wedle projektodawców „pozostawienie sztucznego zamkniętego katalogu wykroczeń stanowiących czyny karalne powoduje, że podejmowanie działań na podstawie ustawy czyni system niezrozumiałym i wprowadza w błąd odnośnie typów zachowań, stanowiących powód zajęcia się danym nieletnim przez sąd rodzinny”³¹.

Biorąc pod uwagę założenie, że państwo powinno dbać o to, aby jak najmniej spraw nieletnich trafiało do postępowań sądowych o charakterze punitywnym, tym bardziej zastanawia fakt tak znacznego poszerzenia pojęcia czynu karnego. Zabieg ten może spowodować coś odwrotnego w stosunku do założeń pomysłodawców, powodując „paraliż” sądów rodzinnych spowodowany zwiększoną liczbą wpływających spraw kwalifikowanych jako czyny karalne. Tym bardziej że rozszerzenie przypadków, w których możliwe byłoby zastosowanie środków wychowawczych, nie leży w niczym interesie – nieletnich, ich rodziców/opiekunów, osób pracujących z nastolatkami, terapeutów, wychowawców czy kuratorów oraz samych sądów, które zobligowane byłyby do rozpatrywania spraw. Z kolei tak oponenci, jak i zwolennicy tej zmiany przepisów przedstawiają wiele swoich racji wraz z przykładami zaprzeczającymi lub potwierdzającymi ich zasadność. Jednakże włączenie „wszystkich” wykroczeń do czynów karnych skutkuje bardziej przejrzystą, zrozumiałą informacją dla młodzieży, której łatwiej zapamiętać, że teraz m.in. czynami karnymi są wszystkie wykroczenia, a nie tylko wybrane, jak było dawniej.

Nowe możliwości dyrektora szkoły

Nowością ustawową jest wyposażenie dyrektora szkoły, na terenie której nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karnego, jak też w związku z realizacją obowiązku szkolnego lub nauki (z zastrzeżeniem „jeżeli to wystarczające”), w narzędzie w postaci środka oddziaływania wychowawczego³². W katalogu środków oddziaływania wychowawczego (art. 4 ust. 4 u.w.r.n.) widnieje: pouczenie, ostrzeżenie ustne albo ostrzeżenie na piśmie, przeproszenie pokrzywdzonego, przywrócenie stanu poprzedniego, wykonanie określonych prac porządkowych na rzecz szkoły. Jednocześnie zastosowanie wspomnianego środka nie wyłącza zastosowania kary określonej w statucie szkoły. Działanie dyrektora szkoły musi być poprzedzone uzyskaniem zgody rodziców/opiekuna prawnego nieletniego oraz samego nieletniego. Zastrzeżeniem uniemożliwiającym skorzystanie z tego uprawnienia jest fakt dopuszczenia się

³⁰ *Uzasadnienie do rządowego projektu...*, s. 6.

³¹ Tamże, s. 7.

³² Środki będące w dyspozycji dyrektora szkoły mieszczą się w zakresie środków wychowawczych, które sąd rodzinny może nałożyć na nieletniego (art. 7 pkt 2 u.w.r.n.).

przez nieletniego czynu zabronionego wyczerpującego znamiona przestępstwa ściganego z urzędu lub przestępstwa skarbowego.

Stosowanie środków oddziaływania wychowawczego przyznane dyrektorom szkół spora część komentatorów nowych przepisów przyjęła pozytywnie. Jak wskazuje Paweł Kobes: „wreszcie dostrzeżono konieczność przywrócenia wychowawczego charakteru szkoły, który utraciła po przemianach społeczno-politycznych”³³. Ponadto, badacz wskazuje na ważny element, jakim jest tzw. pedagogizacja rodziców, poprzez ich zgodę na zastosowanie środka oddziaływania wychowawczego wobec syna czy córki.

Do września 2022 r. dyrektor szkoły (podobnie jak Policja) zobowiązany był zawiadomić sąd rodzinny o każdej sprawie dotyczącej nieletniego popełniającego czyn karalny lub wykazującego przejawy demoralizacji. Natomiast obecnie będzie miał możliwość podjęcia działań wychowawczych we własnym zakresie, czyli bez konieczności zawiadamiania sądu rodzinnego lub Policji (poza wskazanymi w u.w.r.n. wyjątkami). Należy podkreślić, iż decyzja o zastosowaniu środków oddziaływania wychowawczego należy wyłącznie do dyrektora szkoły³⁴, po uzyskaniu wymaganego przyzwolenia³⁵. Jednak brak tej zgody wiąże się z konsekwencjami dla zainteresowanych, ponieważ sprawa zostaje skierowana do sądu rodzinnego na standardową ścieżkę postępowania. Pomimo nowych możliwości rodzi się pytanie – czy dyrektorzy zechcą skorzystać z aktualnych przepisów, czy też będą woleli, jak poprzednio, sprawę samodzielnie skierować do sądu lub uczynić to za pośrednictwem Policji?

Środki oddziaływania wychowawczego Policji

Nowe uprawnienia Policji³⁶, z zastrzeżeniem „jeżeli jest to wystarczające”, odnajdujemy w art. 4 ust. 5 u.w.r.n. Są środki oddziaływania wychowawczego mogące być zastosowane wyłącznie wobec nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego wyczerpującego znamiona wykroczenia. Postaciami tegoż środka są: pouczenie, zwrócenie uwagi, ostrzeżenie, przywrócenie stanu poprzedniego i zawiadomienie rodziców albo opiekuna nieletniego lub szkoły, do której nieletni uczęszcza. Skorzystanie przez Policję z takich form oddziaływania spowoduje, że nie będzie konieczności obligatoryjnego występowania do sądu rodzinnego o wszczęcie postępowania w sprawach nieletnich. Takie rozwiązanie stanowi,

³³ P. Kobes, *Komentarz do projektu ustawy o wspieraniu resocjalizacji nieletnich z 20 lipca 2021 r. – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe Collegium Witelona” 42(2022), s. 112.

³⁴ Europejskie Centrum Rozwoju Kadr, *Uprawnienia dyrektora w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, <https://ecrkbialystok.com.pl/index.php/aktualnosci_sg/924-uprawnienia-dyrektora-w-nowej-o-ustawie-wspieraniu-i-resocjalizacji-nieletnich>, dostęp: 15.09.2022.

³⁵ Jednakże dyskusyjną kwestią pozostaje, czy słusznie uzależniono możliwość skorzystania z przyznaných dyrektorowi szkoły kompetencji od zgody rodziców/opiekuna i ucznia.

³⁶ Uprawnienia te przyznano organom uprawnionym do przeprowadzenia czynności wyjaśniających według przepisów ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia.

że nieletni jest traktowany jako „naruszyciel” obowiązującego prawa, a nie jako osoba zdemoralizowana. W związku z tym, jeżeli policjant (interweniujący „na miejscu” lub prowadzący czynności wyjaśniające) uzna, że zastosowanie środka oddziaływania wychowawczego będzie wystarczające oraz adekwatne do czynu/zdarzenia i wpłynie na dalsze zachowanie tego nieletniego, to taki środek zastosuje. W czasie obowiązywania u.p.n. środowiska m.in. sędziowskie, policjanci, psychologowie oraz badacze tej tematyki wskazywali zasadność takiego rozwiązania i postulowali jego wprowadzenie, twierdząc, podobnie jak Rafał Fic, że dobrym posunięciem jest „wyposażenie Policji w narzędzie wstępnego badania zasadności kierowania wniosku do sądu rodzinnego lub rozpoznawania drobnych spraw bez kierowania ich do sądu”³⁷. Przed zmianą w przepisach policjanci byli zobligowani do przekazania sądowi rodzinnemu każdej informacji dotyczącej nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, wyczerpującego znamiona wykroczenia. W związku z tym do sądów trafiały sprawy dotyczące np. drobnych kradzieży sklepowych, których przedmiotem był batonik lub energetyk o wartości kilku złotych albo też zakłócenie porządku lub zniszczenie mienia poprzez rzucanie pomidorami lub jajkami w elewację budynku dokonywanych przez nastolatków jako popisy w grupie rówieśników itd.

Rozwiązanie to ma wielu zwolenników i choć funkcjonuje od niedawna, nie ma charakteru nowatorskiego, ponieważ policjanci w myśl procedury kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia³⁸ stosują np. pouczenie wobec osób powyżej 17 r.ż., jednakże dopiero do u.w.r.n. dodano taką możliwość wobec nieletnich, z której zapewne będą korzystać funkcjonariusze.

Konkludując, przyjęte rozwiązania polegające na możliwości korzystania ze środka oddziaływania wychowawczego przez dyrektorów szkół oraz Policję funkcjonuje od września 2022 r. Przyznane uprawnienia miały być sposobem na częściowe odciążenie sądów rodzinnych oraz alternatywą dla dotychczasowej ścieżki kierowania/procedowania spraw nieletnich. Dzięki temu włączono wymienione instytucje do działań prewencyjnych w obszarze dotychczas cedowanym wyłącznie na sądy rodzinne. Z informacji uzyskanych w internecie, na forach dyskusyjnych, w rozmowach z dyrektorami szkół wywnioskować można, że nie wszyscy zamierzają³⁹ korzystać z uprawnień art. 4 ust. 4 u.w.r.n. Część środowiska nauczycielskiego, obawiając się wprowadzanych sankcji⁴⁰ wobec uczniów, rezygnuje z nich i woli zawiadomić Policję lub bezpośrednio sąd rodzinny, prze-

---

³⁷ R. Fic, *Pojęcie czynu karalnego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Prokuratura i Prawo” 4(2019), s. 99.

³⁸ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, Dz.U. z 2022 r., poz. 1124.

³⁹ K. Piotrowiak, *Mieszanie szkoły z systemem resocjalizacji. Prof. Marek Konopczyński tłumaczy, dlaczego to zła ustawa*, „Głos Nauczycielski” 2022 z 22 lipca, <<https://glos.pl/mieszanie-szkoly-z-systemem-resocjalizacji-prof-marek-konopczynski-tlumaczy-dlaczego-to-zla-ustawa>>, dostęp: 15.09.2022.

⁴⁰ K. Wójcik, *Nowe przepisy mało efektywne w walce z demoralizacją młodzieży. Szkoły nie stosują nowej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, „Rzeczpospolita” 2022 z 16 listopada, <<https://www.rp.pl/prawo-karne/art37421361-nowe-przepisy-malo-efektywne-w-walce-z-demoralizacja-mlodziezy>>, dostęp: 15.01.2023.

nosząc na te służby i instytucje decyzyjność oraz odpowiedzialność. Natomiast z oficjalnych wystąpień i komentarzy przedstawicieli Policji wywnioskować można, że policjanci coraz śmielej korzystają z nowego uprawnienia zapisanego w art. 4 ust. 5 u.w.r.n. Wedle policyjnego eksperta z Komendy Głównej Policji – kom. Ewy Szczepanek, w pierwszym miesiącu obowiązywania ustawy funkcjonariusze Policji dość ostrożnie podchodzili do nowego rozwiązania⁴¹, ale z biegiem czasu „liczba zastosowanych środków ewoluuje”. Wskazuje to, że sprawdza się idea ustawodawcy, iż środki oddziaływania wychowawczego mogą być dobrym rozwiązaniem, zdecydowanie mniej opresyjnym i stresującym dla młodych osób. Jaka jest natomiast refleksja nieletnich, wobec których zastosowano np. ostrzeżenie, zwrócenie uwagi czy powiadomienie rodziców/opiekunów, trzeba jeszcze poczekać... We wszystkich sprawach dotyczących nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji lub popełniających czyny karalne najistotniejszym elementem jest uświadomienie im, że zrobili coś nagannego, społecznie nieakceptowalnego, że doszło do złamania prawa, ale tym razem, wyjątkowo, będą np. pouczeni, bez konieczności wszczynania postępowania w sądzie.

Nie sposób analizować zjawiska demoralizacji i czynów karalnych wedle u.w.r.n. bez wspomnienia o konsekwencjach tych czynów w kontekście środków przeciwdziałania demoralizacji nieletnich i dopuszczania się przez nich czynów karalnych (dział II u.w.r.n.). Sąd rodzinny w postępowaniach w sprawach nieletnich ma do swojej dyspozycji trzy rodzaje środków. Są to: środki wychowawcze (w tym „nowy”, tj. umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym), środek leczniczy (wprowadzony art. 8 u.w.r.n.) i środek poprawczy. Zgodnie z art. 6 u.w.r.n. „wobec nieletniego kara może być orzeczona tylko w przypadkach określonych w ustawie, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego”. Ponadto, wobec osób nieletnich nie stosuje się kar kryminalnych, ponieważ najważniejszy jest cel wychowawczy, a nie kara sama w sobie. Wskazane środki mają motywować nieletnich do poprawy zachowania, zaprzestania szkodzeniu sobie i innym oraz mają być jasnym komunikatem, że nie warto łamać prawa. Mają też pomóc nieletniemu w refleksji nad swoimi działaniami, wysnuciu pożądaných wniosków i dają przekaz, że nie ma co liczyć na to, że negatywne zachowanie będzie akceptowane. Wszystkie środki stosuje się z uwzględnieniem ogólnych dyrektyw zawartych w u.w.r.n., co oznacza, że długość ich stosowania po wydaniu prawomocnego orzeczenia uzależniona będzie od postępów resocjalizacji nieletniego, czyli on sam ma znaczny wpływ na to, jak długo będzie poddawany oddziaływaniom wychowawczym, leczniczym i poprawczym (z zastrzeżeniem, że żaden środek nie będzie stosowany dłużej, niż wymaga tego wzgląd na jego skuteczność).

---

⁴¹ Wywiad TVP3 Rzeszów z kom. Ewą Szczepanek z KGP dostępny pod linkiem: <<https://rzeszow.tvp.pl/65095239/izabela-harasymowiczpilarz-wykladowca-wspia-psycholog-kom-ewa-szczepanek-wydzial-prewencji-komendy-glownej-policji>>, dostęp: 15.01.2023.

Podsumowanie

Polski system sprawiedliwości wobec nieletnich opiera się obecnie w głównej mierze na przepisach u.w.r.n., a także na towarzyszących im innych aktach prawnych. Jeszcze na etapie procedowania ustawy uwagi do jej projektu zgłaszało m.in. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, posłanki i posłowie partii opozycyjnych oraz część ekspertów, w tym Małgorzata Michel, która stwierdziła, że pochodząca z 1982 r. u.p.n. „niewątpliwie wymaga zmian, bo zmieniła się rzeczywistość przez te 40 lat. Niemniej w przegłosowanej nowelizacji cofamy się o 140 lat [...]. Chodzi o totalne zignorowanie osiągnięć z zakresu pedagogiki, w tym pedagogiki resocjalizacyjnej, edukacji, psychologii rozwojowej, praw dziecka i w konsekwencji osiągnięć cywilizacji, które spowodowały to, że dziecko jest traktowane jako osoba wymagająca szczególnej ochrony, wsparcia, pomocy, wychowania i bezpieczeństwa. Dopuszczające się czynów karalnych dziecko wymaga rzetelnej diagnozy, rehabilitacji, specjalnych metod wychowawczych i prawidłowej socjalizacji”⁴². Badaczka krytycznie oceniła u.w.r.n., twierdząc m.in., że „nie stanowi odpowiedzi na zaden z realnych problemów, którymi dotknięte są dzieci i młodzież oraz ich najbliższe środowiska, głównie rodzinne”⁴³. Odmienne zdania jest część reprezentantów instytucji pracujących z nieletnimi, która pozytywnie przyjęła nową ustawę. Ponadto istotnym kryterium pozwalającym na ocenę obowiązującego prawa będzie praktyka orzecznicza sądów rodzinnych.

Od niemal połowy wieku polski system prawny zmagają się z problemem realnego i skutecznego zapobiegania oraz przeciwdziałania negatywnym zachowaniom nieletnich. Mimo przewidzianych w sferze materialnoprawnej nowych rozwiązań, w u.w.r.n. brakuje przepisów mających na celu zapobieganie demoralizacji i czynom karalnym nieletnich oraz systemowego i jednoczesnego oddziaływania na rodziców. W u.w.r.n. skupiono się przede wszystkim na uporządkowaniu nazewnictwa (choć nadal brakuje ustawowego wyjaśnienia terminu „demoralizacja”, które opisano jedynie poprzez przykładowe wskazanie symptomów tego zjawiska), przedziałach wiekowych oraz sankcjach prawnych, które mogą czekać sprawców demoralizacji lub czynów karalnych. Duży nacisk położono też na konsekwencje zachowań i decyzji oraz przedsięwzięć popełnianych przez nieletnich łamiących prawo. W u.w.r.n. nie znalazły się konkretne przepisy odnoszące się do działań prewencyjnych czy profilaktycznych⁴⁴ zapobiegających czynom karalnym i demoralizacji. Brakuje również systemu resocjalizacyjnego, skupionego na nieletnich silnie zdemoralizowanych, np. opuszczających młodzieżowe ośrodki wychowawcze. W związku z tym nasuwa się wniosek, iż obowiązujący model postępowania z nieletnimi, wzorem poprzedniego, koncentruje się bardziej na eliminowaniu skutków, a nie usuwaniu przyczyn, co potwierdzają również niejako przepisy, przyznające dyrektorom szkół oraz Policji możliwości zastosowania

⁴² Zob. J. Suchecka (TVN24), *Ustawa o resocjalizacji nieletnich...* .

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Które w pewnym spektrum realizują codziennie funkcjonariusze i pracownicy cywilni Policji, np. w ramach spotkań profilaktyczno-edukacyjnych w szkołach. Zob. D. Mościcka, *Rola i zadania policyjnych profilaktyków*, „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 4(2022), s. 3–7.

środków oddziaływania wychowawczego. Z drugiej strony środki te pozwalają nieletniemu uniknąć wszczęcia postępowania przed sądem rodzinnym i z założenia pozwalają mu szybciej zreflektować się.

W odniesieniu do analizowanych w tym artykule wybranych treści i zagadnień u.w.r.n. w porównaniu do u.p.n. największe zmiany nastąpiły w kontekście włączenia wszystkich wykroczeń do czynów karalnych, a także wskazania dolnej granicy odpowiedzialności za demoralizację oraz zmodyfikowania katalogu jej przejawów. Pomimo motywacji i zasadności zmian, po kilku miesiącach obowiązywania ustawy trudno obiektywnie ocenić jej skuteczność, jednak poza dyskusyjnymi nowymi treściami i przepisami powstało sporo pożądaných oraz postulowanych od lat rozwiązań, które mogą przyczynić się do niwelowania demoralizacji i czynów karalnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. z 2020 r., poz. 1359.
Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.
Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, Dz.U. z 2022 r., poz. 2151.
Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. z 2018 r., poz. 969.
Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, Dz.U. z 2022 r., poz. 1124.
Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz.U. z 2002 r., poz. 1700.

Literatura:

- Bojarski T., *Nieletni przed sądem. Uwagi o niektórych założeniach ogólnych oraz praktyce*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, Warszawa 2009.
Dzielska A., *Zachowania ryzykowne*, Warszawa 2017.
Fic R., *Pojęcie czynu karalnego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Prokuratura i Prawo” 4(2019), s. 96–108.
Gromek K., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004.
Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2001.
Kładoczny P., *Opinia prawna do ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (druk senacki nr 741)*, Opinie i ekspertyzy OE-408, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji, Warszawa 2022.
Kobes P., *Komentarz do projektu ustawy o wspieraniu resocjalizacji nieletnich z 20 lipca 2021 r. – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe Collegium Witelona” 42(2022), s. 111–116.
Korcył-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015.
Mościcka D., *Rola i zadania policyjnych profilaktyków*, „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 4(2022), s. 3–7.
Różańska-Kowal J., *Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich*, Kraków 2009.
Siwek S., *Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju i zachowania*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Psychologica” 14(2010), s. 19–43.
Słownik języka polskiego, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1978.
Wilczyńska-Kwiatek A., Bargiel-Matusiewicz K., *Młodzież w obliczu zagrożeń społecznych*, w: *Przestępczość nieletnich*, pod red. B. Gulli, M. Wysockiej-Pleczyk, Kraków 2009, s. 21–33.
Wilkowska-Plóciennik A., *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Warszawa 2011.
Wojnicz P., *Zaginięcia osób małoletnich – aspekt prawny i socjologiczny zagadnienia na przykładzie Komendy Miejskiej Policji w Olsztynie*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej” 22(2019), s. 49–60.

Internet:

- Druk sejmowy nr 2183, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2183>.
- Europejskie Centrum Rozwoju Kadr, *Uprawnienia dyrektora w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, <https://ecrkbialystok.com.pl/index.php/aktualnosci_sg/924-uprawnienia-dyrektora-w-nowej-o-ustawie-wspieraniu-i-resocjalizacji-nieletnich>, dostęp: 15.09.2022.
- <<https://isws.ms.gov.pl/pl/pojecia-i-definicje/letter,D,1.html>>, dostęp: 01.01.2023.
- <<https://rzeszow.tvp.pl/65095239/izabela-harasymowiczpilarz-wykladowca-wspia-psycholog-kom-ewa-szczepanek-wydzial-prewencji-komendy-glownej-policji>>, dostęp: 15.01.2023.
- Kobes P., *Ustawa z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uwagi do zagadnień materialnoprawnych*, „Przegląd Prawniczy Allerhanda” 2(2022), t. 5, poz. 23, <<https://www.glosprawa.pl/artykul-278/ustawa-z-9-czerwca-2022-r-o-wspieraniu-i-resocjalizacji-nieletnich-uwagi-do-zagadnien-materialnoprawnych>>, dostęp: 05.01.2023.
- Piotrowiak K., *Mieszanie szkoły z systemem resocjalizacji. Prof. Marek Konopczyński tłumaczy, dlaczego to zła ustawa*, „Głos Nauczycielski” 2022 z 22 lutego, <<https://glos.pl/mieszanie-szkoly-z-systemem-resocjalizacji-prof-marek-konopczynski-tlumaczy-dlaczego-to-zla-ustawa>>, dostęp: 15.09.2022.
- Rządowy Proces Legislacyjny – projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, zob. <<https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349403>>, dostęp: 15.12.2022.
- Rządowy projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – druk nr 2183*, <<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2183>>, dostęp: 15.12.2022.
- Suchecka J. (TVN24), *Ustawa o resocjalizacji nieletnich. „Cofamy się o 140 lat”*, 09.06.2022, <<https://tvn24.pl/polska/ustawa-o-resocjalizacji-nieletnich-cofamy-sie-o-140-lat-5745053>>, dostęp: 15.08.2022.
- Uchwała Senatu w sprawie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – druk nr 2388*, <<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2388>>, dostęp: 15.12.2022.
- Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich – druk nr 2183*, <<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2183>>, dostęp: 12.12.2022.
- Wójcik K., *Nowe przepisy mało efektywne w walce z demoralizacją młodzieży. Szkoły nie stosują nowej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, „Rzeczpospolita” 2022 z 16 listopada, <<https://www.rp.pl/prawo-karne/art37421361-nowe-przepisy-malo-efektywne-w-walce-z-demoralizacja-mlodziezy>>, dostęp: 15.01.2023.

DEMORALIZATION AND PUNISHABLE CRIMES UNDER THE VALID LEGISLATION OF THE JUVENILE SUPPORT AND RESOCIALIZATION ACT – SELECTED ISSUES**SUMMARY**

The article describes selected issues concerning demoralization and punishable crimes referred to in the Act of 9 June 2022 on juvenile support and resocialization. In this new legal act, which came into force in September 2022, many significant issues have been stated, among others the minimum age of over 10 years old and the condition in the form of a stipulation „and are not of age” for individuals to whom provisions of law with regard to preventing demoralization are applied. The series of circumstances proclaiming juvenile demoralization has been amended and the list of offences defined as a punishable crime has been extended. Additionally, new regulations have been introduced to enable school principals and the police to take (under certain conditions) educational measures against juvenile offenders. The Act also contains modified definition of a punishable act. What has been added to the previously specified educational measures (to which, in turn, putting a minor in a regional juvenile education centre has been added) and the correctional measure is the medical measure. The subject of the article is an analysis of the current legal provisions regulating the matters of minors. The multidimensional nature of the issue determined the choice of research methods. The following methods were used: formal-dogmatic, historical-legal or comparative. At the same time, it should be emphasized that the material contains an analysis of the applicable legal act.

KEYWORDS: minors, demoralisation, criminal offense, legal responsibility

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

MARCIN KAZIMIERCZUK

**KONSTYTUCYJNE PRAWO
DO INFORMACJI PUBLICZNEJ JAKO ELEMENT
SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO****Wprowadzenie**

Dostęp do informacji jest jednym z podstawowych praw człowieka, ponieważ aby w pełni świadomie, racjonalnie podejmować decyzje, istota ludzka musi posiadać wiedzę o otaczającym ją świecie i postanowieniach powziętych przez inne podmioty, mogących wpływać na jej los. Informacja stała się współcześnie jednym z podstawowych składników życia społeczno-politycznego, bez którego ludzie nie mogą już normalnie funkcjonować¹. Posiadanie informacji stało się warunkiem lepszej egzystencji. Informacje są zdolne do wpływania na kształt życia społecznego poprzez bezpośrednie oddziaływanie na życie poszczególnych jednostek i całych zbiorowości ludzkich. W tym sensie można stwierdzić, że ten, kto ma informacje, ten ma władzę². Wydaje się oczywiste, że skłonność do poszukiwania informacji stanowi naturalną potrzebę człowieka, a dostęp do niej, z uwagi na jej znaczenie, jest obecnie nieodłącznym warunkiem społeczeństwa obywatelskiego³, traktowanym w państwach europejskich jako standard⁴.

MARCIN KAZIMIERCZUK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0295-5113>, e-mail: marcin.kazimierzczuk@uwm.edu.pl

¹ W psychologii podkreśla się, że wstrzymanie dopływu informacji wywołuje u człowieka uczucie izolacji, prowadzi do zagubienia, otępień, sprawia na nim wrażenie bezużyteczności, co z kolei powoduje, że staje się on podatny na manipulację, traci zdolność samodzielnego myślenia. Por. Z. Zalewski, *Prawo do prywatności – aspekty psychologiczne*, w: *Prawo do prywatności. Aspekty prawne i psychologiczne*, pod red. K. Motyki, Lublin 2001, s. 112.

² W reżimach totalitarnych udostępnianie informacji, zazwyczaj niepełnych i pozbawionych głębszej treści, jest ściśle reglamentowane i odpowiednio dobrane.

³ Na temat społeczeństwa obywatelskiego zob. P. Winczorek, *Wstęp do nauki o państwie*, Warszawa 1996, s. 170–171. Naczelny Sąd Administracyjny w uchwale z 11 kwietnia 2005 r. (I OPS 1/05, OSAiWSA 2005, nr 4, poz. 63) trafnie zauważył, że prawo do informacji ma na celu umożliwienie obywatelowi realnego udziału w życiu publicznym, ale także służy jawności życia publicznego, określanego potocznie jako przejrzystość działań władzy publicznej oraz osób wykonujących zadania tej władzy. Prawo to służy także do sprawowania kontroli obywatelskiej nad funkcjonowaniem władzy publicznej.

⁴ M. Jaśkowska, *Dostęp do informacji publicznej. Zagadnienia wybrane*, Warszawa 2002, s. 1.

Konstytucyjne prawo do informacji wiąże się zatem z rozwojem demokracji, przy czym demokracji pojmowanej nie tylko jako same instytucje, takie jak parlament czy prawo do głosowania, ale przede wszystkim jako możliwość świadomego uczestniczenia w życiu danej społeczności⁵. Celem niniejszego artykułu jest analiza roli informacji o władzy publicznej w kwestii możliwości zwiększenia kontroli społecznej i wykorzystania konstytucyjnego prawa do informacji w budowie społeczeństwa obywatelskiego. Zasadę społeczeństwa obywatelskiego należy uznać za fundament partycypacji społecznej, mającej w szczególnym stopniu przyczyniać się do realizacji dobra wspólnego wszystkich obywateli⁶.

Dyskusja nad potrzebą wiedzy o działalności władzy publicznej przestała już sprowadzać się do emocjonalnych dywagacji nad celowością dostępu do informacji, lecz za sprawą istniejących instytucji prawnych poddała się „obiektywizacji”⁷. Konstytucja RP jako źródło prawa do informacji oraz inne akty prawne zmierzające do zagwarantowania wiadomości o działalności państwa stały się trwałym elementem ustroju państwa, tworząc szeroki i atrakcyjny obszar badawczy. Autor koncentruje się na analizie rozwiązań normatywnych zawartych zarówno w ustawie zasadniczej, jak i w innych aktach prawa. W pracy zastosowano dogmatyczną metodę analizy aktów prawnych. Ponadto wykorzystano literaturę przedmiotu oraz orzecznictwo. Na podstawie wskazanego materiału badawczego przedstawione zostaną wnioski końcowe.

Pojęcie informacji oraz informacji publicznej

W polskim prawie brakuje legalnej definicji pojęcia „informacja”. Słowo to wywodzi się z języka łacińskiego i pochodzi od wyrazu *informatio*, co znaczy ‘nadawać formę’⁸. W języku potocznym informację rozumie się jako wiadomość, komunikat, wskazówkę, pouczenie⁹. Z kolei w *Encyklopedii powszechnej* pojęcie to interpretowane jest jako przedmiot myślowy odzwierciedlający każdy czynnik zmniejszający stopień niewiedzy o badanym zjawisku, umożliwiający człowiekowi polepszenie znajomości swojego otoczenia i w sprawniejszy sposób przeprowadzenie celowego działania¹⁰. Informacją można zatem nazwać to wszystko, co jest użytkowane do bardziej świadomego wyboru działań prowadzących do realizacji zamierzonego celu¹¹. Każda informacja posiada określoną wymierną wartość, która wynika z faktu jej posiadania jako pewnego zasobu, który może przynieść

⁵ P. Szustakiewicz, *Dostęp do informacji na podstawie ustawy o dostępie do informacji publicznej*, w: *Obywatelskie prawo do informacji*, pod red. T. Gardockiej, Warszawa 2008, s. 13.

⁶ Zob. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 29 kwietnia 2003, sygn. SK 24/02, OTK ZU 2003, nr 4A, poz. 33.

⁷ M. Bednarczyk, *Obowiązek bezwinnoskowego udostępniania informacji publicznej*, Warszawa 2008, s. 10.

⁸ J. Korpanty, *Mały słownik łacińsko-polski*, Warszawa 2005, s. 230.

⁹ M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1998, s. 335.

¹⁰ *Encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1975, s. 281.

¹¹ E. Pierzchała, *O pojęciu informacji publicznej*, w: *Dostęp do informacji publicznej w Polsce i Europie – wybrane zagadnienia prawne*, pod red. E. Pierzchały, M. Wodniaka, Opole 2010, s. 24.

nie tylko określone efekty ekonomiczne, ale także może służyć jako czynnik rozwijający i wzbogacający osobowość człowieka, stanowiący podstawę jego rozwoju intelektualnego¹².

W przypadku pojęcia „informacja publiczna” legalną definicję odnaleźć można w ustawie z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej¹³. Już pierwszy artykuł powoływanej ustawy stanowi, że informacja publiczna to informacja o sprawach publicznych. Rozwinięciem tego lakonicznego stwierdzenia jest choćby wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 25 marca 2003 r.¹⁴, który stwierdził, że informacją publiczną będzie każda wiadomość wytworzona lub odnoszona do władz publicznych, a także wytworzona lub odnoszona do innych podmiotów wykonujących funkcje publiczne w zakresie wykonywania przez nie zadań władzy publicznej i gospodarowania mieniem komunalnym lub mieniem Skarbu Państwa¹⁵. W doktrynie podaje się, że informacją publiczną w znaczeniu wąskim jest treść dokumentu urzędowego organów władzy publicznej. Natomiast w szerszym znaczeniu to możliwość żądania nie tylko treści dokumentu urzędowego, ale także przetworzenia informacji z kilku takich dokumentów, usystematyzowania ich i zebrania w formie papierowej, jak również w innej utrwalonej formie¹⁶.

Idea społeczeństwa obywatelskiego

Termin „społeczeństwo obywatelskie”, mający za sobą długą i złożoną historię, staje się sztandarowym elementem we współczesnym dyskursie o dobrze rządzone państwie¹⁷. Społeczeństwo obywatelskie jest pojęciem oznaczającym społeczeństwo zmobilizowane do walki o autonomię wobec państwa¹⁸. Jednak nie jest ono synonimem buntu przeciw państwu, buntu prowadzącego do jego

---

¹² M. Kazimierzczuk, *Konstytucyjne prawo do informacji publicznej jako czynnik ograniczający korupcję*, w: *Korupcja a bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej*, pod. red. P. Chodaka, Józefów 2013, s. 228.

¹³ Art. 1 stanowi, że „każda informacja o sprawach publicznych stanowi informację publiczną w rozumieniu ustawy i podlega udostępnieniu na zasadach i w trybie określonych w niniejszej ustawie”. (Dz.U. z 2021 r., poz. 1641 z późn. zm.).

¹⁴ II SA4059/02, Lex nr 78063.

¹⁵ Zob. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Kielcach z 16 czerwca 2021 r., II SAB/Ke 18/21.

¹⁶ K. Miśtał, *Reglamentacja dostępu do informacji publicznej – aspekt proceduralny*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 2012, nr 270, s. 93.

¹⁷ Idea społeczeństwa obywatelskiego przeżywa obecnie renesans. Z uwagi na to, że wiele współczesnych doktryn i programów politycznych podejmuje się jej interpretacji, narażona jest na daleko idącą wieloznaczność. Jerzy Szacki zwraca uwagę, że idea ta zawiera często jedynie pozytywne treści, przez co może nabierać bardziej cech utopii niż teorii naukowej. Zob. J. Szacki, *Wstęp: Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, pod. red. J. Szackiego, Kraków 1997, s. 7.

¹⁸ Z ideą społeczeństwa obywatelskiego łączy się zasada subsydiarności, polegająca na uznawaniu, że powołane do prowadzenia spraw publicznych mają być przede wszystkim struktury najbliższe jednostce, na których działanie może ona wywierać stosowny do tej bliskości wpływ. Zob. P. Sarnecki, *Wolność zrzeszania się*, Warszawa 1998, s. 10.

destrukcji. Celem dobrowolnej aktywności społeczeństwa obywatelskiego jest samoorganizacja dająca wyraz podmiotowości obywatela i godności człowieka oraz zdolności do brania wspólnych spraw w swoje ręce i ograniczania autorytarnych zapędów Lewiatana¹⁹. Ważnym zastrzeżeniem staje się wskazanie, że dobrowolna aktywność może być uznana za przejaw społeczeństwa obywatelskiego jedynie wówczas, gdy odbywa się w granicach demokratycznie ustanowionego prawa²⁰.

Idea społeczeństwa obywatelskiego historycznie związana jest z wieloma orientacjami i nie daje się określić jednoznacznie i w tym właśnie tkwi jej siła, umożliwia bowiem dialog między przedstawicielami tych orientacji, które nie są z nią sprzeczne. Podstawowe koncepcje republikańska i liberalna opierają się na nieantagonistycznych relacjach społeczeństwa obywatelskiego i państwa, opartych na współpracy oraz na wzajemnym uzupełnianiu się. Różnica między tymi dwoma ujęciami polega na tym, co jest ważniejsze – państwo czy społeczeństwo. W koncepcji republikańskiej ważniejsze jest państwo, a społeczeństwo obywatelskie ma je wzmacniać i dbać o jego właściwy rozwój. Inaczej jest w koncepcji liberalnej, gdzie to społeczeństwo obywatelskie powinno być przed państwem, którego rola jest służebna²¹.

Wspólnym mianownikiem większości współczesnych definicji społeczeństwa obywatelskiego jest stwierdzenie, że stanowi ono tę część przestrzeni społecznej, która jest autonomiczna wobec państwa i wypełniona przez dobrowolne współdziałanie zrzeszonych jednostek²². Dominacja tego punktu widzenia powoduje istotną trudność, wyrażającą się w tym, że łatwiej jest znaleźć negatywną niż pozytywną definicję społeczeństwa obywatelskiego. Zgodnie z tą pierwszą jest nim wszystko, co pozostaje, kiedy już wytyczymy granice, w których działa władza państwowa²³. Taki sposób pojmowania społeczeństwa obywatelskiego wydaje się szczególnie atrakcyjny w przypadku analizy przemian, jakie dokonały się w krajach odchodzących od realnego socjalizmu, które cechowała wyrazista dychotomia państwo – społeczeństwo²⁴. Wielu autorów zgadza się ze stwierdzeniem, że zamiast traktować społeczeństwo obywatelskie jako prostą opozycję wobec państwa, należy widzieć w nim również strukturę pośredniczącą między tym, co państwowe, a tym, co prywatne. Zbigniew Pełczyński podkre-

---

¹⁹ D. Wojtczak, *Zasada społeczeństwa obywatelskiego jako zasada naczelna konstytucji*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2018, nr 1, s. 252.

²⁰ C. Bryant, E. Mokrzycki, *Introduction: Democracies in Context*, w: *Democracy, Civil Society and Pluralism*, pod. red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Warszawa 1995, s. 24.

²¹ M. Kazimierzczuk, *Ewolucja pojęcia społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Spółeczeństwo obywatelskie. Historia, Teoria, Praktyka*, pod red. R. Kani, M. Kazimierzczuka, Warszawa 2021, s. 32.

²² E. Wnuk-Lipiński, *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996, s. 99–100. Zob. także: K. Dziubka, *Spółeczeństwo obywatelskie a proces konsolidacji demokracji*, w: *Studia z teorii polityki*, t. III, pod red. A. Czajowskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 2000, s. 9.

²³ N. Bobbio, *Spółeczeństwo obywatelskie*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, pod red. J. Szackiego, Kraków 1997, s. 64. Zob. także: D. Beetham, K. Boyle, *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, tłum. T. Jasudowicz, Toruń 1995, s. 111.

²⁴ A. Arato, *The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society, and Directions for Future Research*, w: *Civil Society, Political Society, Democracy*, pod red. A. Bibica, G. Graziano, Lubljana 1994, s. 10.

śla, że społeczeństwo obywatelskie jest areną, na której współczesny człowiek znajduje prawo do zaspokajania uzasadnionych potrzeb własnych i rozwija swą jednostkową osobowość, ucząc się jednocześnie tego, co znaczy działanie zbiorowe i społeczna solidarność²⁵.

We współczesnym dyskursie na temat społeczeństwa obywatelskiego spotyka się różne sposoby rozumienia tego pojęcia, wynikające głównie ze sposobu postrzegania relacji między jednostką a społeczeństwem oraz roli państwa i jego związku z różnymi grupami społecznymi, zorganizowanymi i działającymi publicznie. Ogólnie rzecz ujmując, społeczeństwo obywatelskie to wyodrębniony od państwa, gospodarki i życia prywatnego obszar, w którym obywatele dobrowolnie i w sposób autonomiczny tworzą stowarzyszenia, fundacje, ruchy, zrzeszenia zorientowane na wyrażenie, obronę lub realizację swoich potrzeb i aspiracji. Stanowi ono odrębną od państwa i rynku sferę dobrowolnej aktywności społecznej. Nie jest ich przeciwstawieniem, lecz swoistym uzupełnieniem. Instytucjonalną podstawą takiej sfery jest wolność ekspresji politycznej rozumianej jako swoboda wypowiedzi i zrzeszania się dla realizacji celów zbiorowych. Ekonomicznym podłożem jest własność prywatna. Podstawę społeczną stanowi natomiast pluralizm wyrażający różnorodność interesów, przekonań i oczekiwań oraz uznanie tej różnorodności za legitymowaną. Istotą społeczeństwa obywatelskiego jest dobrowolny udział jednostek i ich asocjacji w debacie publicznej oraz podejmowanych niewymuszonych przez państwo działań, mieszczących się w granicach demokratycznie ustanowionego prawa, których efektem staje się nacisk na władze państwowe²⁶.

Dostęp do informacji oraz jej ograniczenia w prawie międzynarodowym

Początki prawa do informacji we współczesnym świecie wiążą się z rozwojem instytucji demokratycznych. Pionierem rozwiązań w tym zakresie była Szwecja, która uchwaliła odpowiednią regulację już w 1766 r.²⁷ W następnej kolejności rozwiązania dotyczące kwestii dostępu obywateli do informacji pojawiły się w amerykańskiej Deklaracji Niepodległości z 1776 r. i we francuskiej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. Prawo do otrzymywania informacji i posługiwania się nimi było wówczas związane z wolnością wypowiedzi i publikacji prasowych. Dalsze poszerzenie prawa do informacji – niełączonego już jedynie z prasą, lecz z uprawnieniem każdego człowieka do otrzymywania informacji o działalności instytucji państwowych – wiąże się z rozwojem instytucji międzynarodowych po II wojnie światowej.

---

²⁵ Z. Pełczyński, *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998, s. 240.

²⁶ M. Kazimierzuk, *Ewolucja pojęcia społeczeństwa obywatelskiego*, s. 32.

²⁷ Zob. T.R. Aleksandrowicz, *Komentarz do ustawy o dostępie do informacji publicznej*, Warszawa 2002, s. 11.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 r.²⁸ w art. 19 zawiera stwierdzenie, że „każdy człowiek ma prawo do wolności opinii i wyrażania jej; prawo to obejmuje swobodę posiadania niezależnej opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice”. Stwierdzenie to nie pozostawia wątpliwości, że prawo do informacji jest jednym z praw człowieka, przysługujących każdemu wyłącznie z faktu bycia istotą ludzką²⁹. Problem ograniczeń w korzystaniu z tego prawa znalazł unormowanie w ogólnej formule art. 29 ust. 2 i 3 Deklaracji, w myśl których „w korzystaniu ze swych praw i wolności każdy człowiek podlega jedynie takim ograniczeniom, które są ustalone przez prawo wyłącznie w celu zapewnienia odpowiedniego uznania i poszanowania praw i wolności innych oraz w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu w demokratycznym społeczeństwie. Niniejsze prawa i wolności nie mogą w żadnym wypadku być wykorzystane w sposób sprzeczny z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych”.

Deklaracja, choć nie ma charakteru prawnie wiążącego, stała się ważnym punktem odniesienia prawodawstwa międzynarodowego, w tym Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności uchwalonej przez Radę Europy w Rzymie 4 listopada 1950 r.³⁰ oraz Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalonego w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r.³¹ Obowiązek udostępniania obywatelom informacji publicznej wynika m.in. z art. 19 ust. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Przedmiotowy artykuł Paktu przyznaje każdemu człowiekowi prawo do „swobodnego poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania wszelkich informacji i poglądów, bez względu na granice państwowe, ustnie, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki bądź w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru”. Prawo to jednak nie ma charakteru bezwzględnego. Stanowi o tym ust. 3 powołanego artykułu, który stwierdza, że „realizacja praw przewidzianych w ustępie 2 niniejszego artykułu pociąga za sobą specjalne prawa i specjalną odpowiedzialność. Może ona w konsekwencji podlegać pewnym ograniczeniom, które powinno być jednak wyraźnie przewidziane przez ustawę i które są niezbędne w celu poszanowania praw i dobrego imienia innych lub ochrony bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo zdrowia lub moralności publicznej”. Natomiast art. 10 ust. 1 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności stanowi, iż „każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność [...] otrzymywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe”. Ustęp 2 powołanego artykułu dopuszcza możliwość wyłączeń, stanowiąc, że: „Korzystanie z tych

²⁸ Tekst polski: K. Kocot, K. Wolfke, *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, Wrocław–Warszawa 1978⁴, s. 97–209.

²⁹ Art. 1 zdanie pierwsze Deklaracji: *Wszystkie istoty ludzkie rodzą się wolne i równe w swej godności i prawach*.

³⁰ Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 264 z późn. zm.

³¹ Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167.

wolności pociąga za sobą obowiązki i odpowiedzialność, może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej”.

W obu tych aktach prawnych pojawiły się przepisy konstytuujące prawo do informacji jako jedno z podstawowych praw człowieka. Było to rozwiązanie nowe, które nie wiązało praw do informacji z kwestią wolności prasy, lecz wskazywało na indywidualizację tego prawa³². Wymienione przepisy nie odnoszą się bezpośrednio do prawa obywateli do uzyskiwania informacji w sprawach publicznych, tak więc nie odnoszą się one wprost do dostępu do informacji publicznej³³. Nie nakładają one na władze publiczne obowiązku udzielania informacji na temat własnego funkcjonowania, choć naturalnie prawo takie można z tych przepisów wyinterpretować³⁴. Ich podstawowym zadaniem było zatem raczej prawo do nieskrępowanej wymiany idei i informacji.

Współcześnie w Unii Europejskiej prawo do informacji publicznej, zgodnie z art. 255 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską wprowadzonego Traktatem Amsterdamskim z 2 października 1997 r., traktowane jest jako prawo podmiotowe każdego, zarówno obywatela Unii, jak i osoby fizycznej lub prawnej zamieszkującej bądź mającej swoją siedzibę w państwie członkowskim³⁵. Obejmuje ono dostęp do informacji unijnych oraz do informacji sektora publicznego krajów członkowskich Unii Europejskiej. Pod pojęciem „sektora publicznego” mieszczą się wszystkie podmioty publiczne, bez względu na ich formę prawną, o ile są ustanowione przez władze publiczne i wykonują zadania publiczne. Żądający informacji nie musi przy tym uzasadniać swojego interesu, a dostęp do niej jest bezpłatny i oparty na zasadzie równości i niedyskryminacji. Ograniczenie dostępu do przedmiotowego prawa może nastąpić wyłącznie w celu ochrony interesu publicznego, ochrony stosunków międzynarodowych, wspólnotowych interesów finansowych, postępowania sądowego, potrzebę poufności informacji zastrzeżonych, ochronę dóbr osobistych i prywatności, tajemnic zakładowych, handlowych, przemysłowych i danych osobowych. Wyłączenie dostępu do informacji publicznej powinno być traktowane restrykcyjnie, natomiast odmowa musi być szczegółowo uzasadniona i podlegać wnikliwej kontroli.

---

³² Zob. P. Sitniewski, *Dostęp do informacji publicznej w jednostkach samorządu terytorialnego*, Białystok 2005, s. 19–22.

³³ T.R. Aleksandrowicz, *Komentarz do ustawy o dostępie do informacji publicznej*, s. 29.

³⁴ Tamże, s. 29. Bardziej wyważonym podejściem do postanowień międzynarodowych byłoby uznanie ich za przesłankę jawności życia publicznego, przestrzeni publicznej wypełnionej działalnością władz publicznych oraz osób pełniących funkcje publiczne.

³⁵ A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, *Dokumenty Europejskie*, t. III, Lublin 1999, s. 295–296.

W zjednoczonej Europie zagadnienie prawa do informacji regulują również inne akty prawne, do który zaliczyć należy Zieloną Księgę Wspólnot Europejskich z 20 stycznia 1999 r., która zawiera wytyczne dla organów ustawodawczych państw – członków Unii dotyczące dostępu do informacji w sektorze publicznym w społeczeństwie informacyjnym (*Green Paper on Public Sector Information in the Information Society*). Ponadto Rekomendacja nr R(81)19 Komitetu Ministrów Rady Europy dla Państw Członkowskich w sprawie dostępu do informacji posiadanej przez władze publiczne³⁶ określa zasady udzielania informacji znajdujących się w posiadaniu władz publicznych. Według nich od podmiotu żądającego informacji nie można domagać się uzasadniania swojego interesu prawnego. Żądanie udzielenia informacji można skierować do wszelkich władz publicznych, poza ustawodawczymi i sądowymi, na zasadzie równości. Udzielenie informacji powinno nastąpić w rozsądnym czasie. Odmowa udzielenia informacji musi być uzasadniona względami ochrony bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa i porządku publicznego, ochrony życia prywatnego bądź innego interesu prywatnego. W preambule Rekomendacji nr Rec(2002)2 o dostępie do dokumentów urzędowych przyjętej przez Komitet Ministrów Rady Europy 21 lutego 2002 r., która miała istotne znaczenie dla określenia ram prawa do informacji i wytyczania kierunków ewolucji tego prawa w państwach członkowskich, podkreśla się jego wagę. Podnosi się, iż szeroki dostęp do dokumentów urzędowych umożliwia obywatelom wyrobienie sobie krytycznej opinii w sprawach dotyczących społeczeństwa i władz publicznych, zachęca do świadomego uczestnictwa obywateli w sprawach interesu wspólnego, służy zapewnieniu transparentności i skuteczności administracji oraz zapobiega ryzyku korupcji, wzmacniając jednocześnie legitymizację administracji jako sługi publicznego³⁷.

Konstytucyjna regulacja prawa do informacji publicznej

Zgodnie z polskim orzecznictwem, informacja publiczna to każda wiadomość wytworzona lub odnoszona do władz publicznych, a także wytworzona lub odnoszona do innych podmiotów wykonujących funkcje publiczne w zakresie wykonywania przez nie zadań władzy publicznej i gospodarowania mieniem komunalnym lub mieniem Skarbu Państwa. Informacja publiczna dotyczy sfery faktów. Jest nią treść dokumentów wytworzonych przez organy władzy publicznej i podmioty niebędące organami administracji publicznej, treść wystąpień, opinii i ocen przez nie dokonywanych, niezależnie do jakiego podmiotu są one kierowane i jakiej sprawy dotyczą. Informację publiczną stanowi więc treść wszelkiego rodzaju dokumentów odnoszących się do organu władzy publicznej,

³⁶ T. Jasudowicz, *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1997, s. 99.

³⁷ I. Kondak, *Prawo do informacji publicznej w świetle standardów Rady Europy*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 3, s. 81.

związanych z nim bądź w jakikolwiek sposób go dotyczących³⁸. Są nią zarówno treści dokumentów bezpośrednio przez organ wytworzonych, jak i te, których używa się przy realizacji przewidzianych prawem zadań (także te, które tylko w części go dotyczą), nawet gdy nie pochodzą wprost od niego³⁹.

Działalność społeczeństwa obywatelskiego wymaga wsparcia państwa w postaci tworzenia regulacji prawnych umożliwiających to działanie poprzez np. prawo do informacji publicznej. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.⁴⁰ nawiązuje do globalnej tendencji konstytucjonalizacji prawa do informacji, jednakże zawarty w niej art. 61 nie ma historycznego odpowiednika w jakiegokolwiek polskiej ustawie zasadniczej. Jak stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z 22 stycznia 2003 r. (I KZP 43/02): „wypada zauważyć, że w Konstytucji z 1997 r. po raz pierwszy na gruncie polskim określono podstawy konstytucyjne zarówno wolności prasy, słowa i wypowiedzi, jak i prawa do informacji. Dotychczas, mimo przyjętych zobowiązań międzynarodowych, wolność prasy i słowa miała jedynie charakter semantyczny, prawo do informacji było ograniczone i przysługiwało jedynie stronom i innym uczestnikom postępowania, a sprowadzało się do obowiązku informowania ich przez organy o postępowaniu, w którym mieli oni interes prawny”⁴¹. W trakcie prac nad Konstytucją starano się w tym zakresie korzystać z dorobku prawa międzynarodowego. Zgodnie z art. 61 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. „obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne”, ponadto „o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa”. Artykuł 61 ust. 2 Konstytucji RP dodaje, że „prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu”. Ustęp 3 tego artykułu dotyczy przesłanek ograniczenia

---

³⁸ Zgodnie z ustawą o dostępie do informacji publicznej obowiązek udostępniania informacji ciąży na władzach publicznych oraz innych podmiotach wykonujących zadania publiczne. Przez władze publiczne należy rozumieć organy administracji rządowej oraz samorządowej, organy kontroli państwowej, a także sądy. Poza tym ustawa wymienia wśród organizacji zobowiązanych do udostępnienia informacji publicznych również związki zawodowe i partie polityczne, ponieważ realizują one funkcje publiczne oraz gospodarują publicznymi pieniędzmi. Wskazane instytucje nie wyczerpują jednak katalogu podmiotów zobowiązanych do stosowania ustawy. W jednym ze swoich orzeczeń Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że stowarzyszenia, które realizują cele i zadania o charakterze publicznym, mają obowiązek udzielać informacji publicznej. Zgodnie z art. 4 ustawy o dostępie do informacji publicznej, podmiotami zobowiązanymi do udzielania wymienionych informacji są m.in. jednostki organizacyjne wykonujące zadania publiczne lub dysponujące majątkiem publicznym. Jeżeli więc ze statutu stowarzyszenia wynika, że realizuje takie cele i zadania, to ma ono obowiązek udzielać informacji o swojej działalności. Zob. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 12 września 2003 r., II SAB 91/03.

³⁹ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 2 września 2009 r., II SA/Wa 696/09, Legalis.

⁴⁰ Dz.U. nr 78, poz. 483.

⁴¹ Wyrok Sądu Najwyższego z 22 stycznia 2003 r., I KZP 43/02, OSNOW 2003, z. 1–2, poz. 5.

tego prawa, do których należy „określona w ustawach ochrona wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochrona porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa”, natomiast ust. 4 podejmuje aspekty proceduralne i jest wyrazem autonomii regulaminowej parlamentu, któremu pozostawiono do samodzielnego uregulowania zagadnienie trybu udzielania informacji. Zgodnie z art. 61 ust. 4 Konstytucji RP z 1997 r. tryb udzielania informacji, o których mowa w ust. 1 i 2, określają ustawy, a w odniesieniu do Sejmu i Senatu ich regulaminy.

Prawo do informacji staje się znakiem rozpoznawczym wielu współczesnych konstytucji, zwłaszcza w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, dla których prawo do informacji oznacza oparcie stosunków jednostka – państwo na zgoła odmiennym modelu⁴². W państwach realnego socjalizmu aparat państwowy decydował nie tylko o swobodzie rozpowszechniania informacji, ale reglamentował też wiedzę o własnej działalności⁴³. Prawo do informacji jest wynikiem zmiany konstytucyjnej aksjologii i ustanowienia koncepcji indywidualistycznej. Oznacza uznanie potrzeby zdobywania, gromadzenia, utrwalania i przetwarzania informacji przez jednostkę⁴⁴. Należy w tym miejscu zauważyć, że przepisy konstytucyjne gwarantujące prawo do informacji publicznej mogą być stosowane bezpośrednio i są egzekwowalne na zasadzie ogólnej reguły z art. 8 ust. 2 Konstytucji RP⁴⁵, chociaż sam tryb dostępu powinien być określony w aktach niższej rangi, przewidzianych w art. 61 ust. 4⁴⁶. Można zatem powiedzieć, że warunkami sprzyjającymi powstaniu organizacji i instytucji społeczeństwa obywatelskiego jest wyposażenie jednostek (obywateli) w prawa obywatelskie i polityczne⁴⁷.

Zakres podmiotowy prawa do informacji publicznej

Niewątpliwie decydującym przejawem demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego jest aktywność obywateli w sferze publicznej, oparta na prawach obywatelskich, politycznych i społecznych, stanowiących odpowiedź na wyzwania, jakie niosą za sobą przemiany ekonomiczne i społeczne oraz wydarzenia polityczne. Przesłanką tego ujęcia jest przekonanie o specyficznym charakterze zewnętrznej formy aktywności organizacji społeczeństwa obywatelskiego jako

⁴² M. Bednarczyk, *Obowiązek bezwioskowego udostępniania informacji publicznej*, Warszawa 2008, s. 24.

⁴³ E. Kulesza, *Prawo obywateli do informacji o działalności podmiotów publicznych*, w: *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, pod red. L. Wiśniewskiego, Warszawa 2006, s. 191.

⁴⁴ T. Górzyńska, *Prawo do informacji i zasada jawności administracyjnej*, Kraków 1999, s. 21; H. Izdebski, *Prawie wszystko jawne*, „Rzeczpospolita” 2001 z 29 października, s. C3.

⁴⁵ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 30 stycznia 2002 r., II S.A. 717/01, „Wokanda” 2002, nr 7–8, poz. 68.

⁴⁶ M. Zaremba, *Prawo dostępu do informacji publicznej. Zagadnienia praktyczne*, Warszawa 2009, s. 15–16.

⁴⁷ I. Słodkowska, *Spółczesność obywatelska na tle historycznego przełomu. Polska 1980–1989*, Warszawa 2006, s. 47–48.

uczestników sfery publicznej, w której podmioty te dyskutują ze sobą i państwem o sprawach publicznych oraz angażują się w publiczne działania⁴⁸.

Uzyskanie informacji publicznej zostało ujęte w Konstytucji RP jako prawo obywatelskie. Tym samym ustrojodawca dokonał rozróżnienia pomiędzy „prawem” a „wolnością”. Przyznanie obywatelom „prawa” do uzyskiwania informacji oznacza, że ustawodawca jest uprawniony do dokładnego uregulowania wszelkich przejawów korzystania z tego „prawa”. Obywatele nie mogą przy tym wychodzić poza przyznane im możliwości działania⁴⁹. Znacznie szerszy wymiar ma „wolność”. W doktrynie prawa konstytucyjnego dominuje pogląd, iż pojęcie „wolności” odnosić należy do przysługującej jednostce możliwości samodzielnego i swobodnego postępowania według własnej woli, autonomicznego wyboru sposobu zachowania się. Wolność nie wynika więc z woli państwa, wyrażanej poprzez prawo w znaczeniu przedmiotowym, jej źródłem jest sama istota natury ludzkiej. Jednostka korzystająca z wolności oczekuje więc, iż zagwarantowana jej będzie swoboda kształtowania swoich zachowań. Obowiązkiem państwa jest zaniechanie działań, które stanowiłyby ingerencję w sferę zachowań wchodzących w zakres określonej wolności⁵⁰.

Szczególnie istotną kwestią, która ma bezpośredni związek z zasadą społeczeństwa obywatelskiego, jest pozycja prawna jednostki w państwie, jej rola w życiu gospodarczym, opartym na gospodarce rynkowej, życiu politycznym, w którym obywatel ma zagwarantowany wpływ na bieg spraw państwowych i lokalnych. Konstytucyjne prawo do informacji publicznej przybrało charakter publicznego podmiotowego prawa obywatela o charakterze politycznym⁵¹. Wojciech Jakimowicz przez publiczne prawo podmiotowe rozumie pochodną i prostą sytuację prawną podmiotu tego prawa pozwalającą na skuteczne kierowanie żądania ściśle określonego zachowania do objętego tą sytuacją prawną innego – zbiorowego – podmiotu publicznego prawa podmiotowego⁵². Prawo to zapewnia obywatelowi możliwość skutecznego żądania od organów władzy publicznej określonego zachowania, egzekwowalnego – w razie potrzeby – w drodze odpowiednich instytucji procesowych⁵³. Literalne brzmienie art. 61 ust. 1 wskazuje, iż prawo do informacji publicznej jest prawem obywatelskim. Konstytucja stanowi bowiem, że „obywatel ma prawo...”. Uznać zatem można,

⁴⁸ J. Blicharz, *Negacja społeczeństwa obywatelskiego w totalitaryzmie. Kilka refleksji*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2022, nr 2, s. 36.

⁴⁹ Zob. M. Chmaj, *Pojęcie i geneza wolności praw człowieka*, w: *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce*, t. I: *Zasady ogólne*, pod red. M. Chmaja, Kraków 2002, s. 11–13.

⁵⁰ M. Kazimierzczuk, *Pojęcie, istota oraz źródło wolności i praw człowieka*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 26, s. 102.

⁵¹ Uzyskanie informacji publicznej w Konstytucji RP zostało ujęte jako prawo obywatelskie. Tym samym ustrojodawca dokonał rozróżnienia pomiędzy „prawem” a „wolnością”. Przyznanie obywatelom „prawa” do uzyskiwania informacji oznacza, że ustawodawca jest uprawniony do dokładnego uregulowania wszelkich przejawów korzystania z tego „prawa”. Obywatele nie mogą przy tym wychodzić poza przyznane im możliwości działania. Zob. M. Chmaj, *Pojęcie i geneza wolności praw człowieka*, s. 11–13.

⁵² W. Jakimowicz, *Publiczne prawa podmiotowe*, Warszawa 2002, s. 174.

⁵³ W. Sokolewicz, *Komentarz do art. 61 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. IV, pod red. L. Garlickiego, Warszawa 2005, s. 5.

że ustawa zasadnicza, przyznając prawo do informacji, ograniczyła je tylko do osób fizycznych posiadających obywatelstwo polskie, wyłączając z niego zarówno osoby prawne i inne jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, jak i osoby fizyczne nieposiadające obywatelstwa polskiego⁵⁴. Odmienne stanowisko, uznające, iż adresatami prawa dostępu do informacji oprócz obywateli polskich są również inne podmioty, w tym także podmioty prawne pozostające pod jurysdykcją państwa polskiego, zajęli Mariusz Jabłoński i Krzysztof Wygoda⁵⁵. Autorzy ci podkreślają, że za rozszerzeniem zakresu podmiotowego art. 61 ust. 1 przemawia m.in. fakt, że regulacja ustawowa, stanowiąca rozwinięcie normy konstytucyjnej, szeroko pojmuje katalog podmiotów pozostających adresatami prawa do informacji. Artykuł 2 ust. 1 ustawy z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej⁵⁶ stanowi: „Każdemu przysługuje, z zastrzeżeniem ust. 5, prawo dostępu do informacji publicznej [...]”. Świadczy o tym użycie przez ustawodawcę zwykłego zwrotu „każdy”. Zatem każdy podmiot pozostający pod jurysdykcją państwa polskiego, bez względu na to, czy jest to osoba fizyczna, czy jednostka organizacyjna, może ubiegać się o realizację przysługującego mu prawa do informacji publicznej⁵⁷.

Udostępnianie informacji dokonywane jest na mocy art. 7 ust. 1 ustawy w drodze: ogłaszania informacji publicznych – w tym dokumentów urzędowych – w Biuletynie Informacji Publicznej; udostępniania na wniosek, a także przez jej wyłożenie lub wywieszenie; wstępu na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów i udostępniania materiałów, w tym audiowizualnych i teleinformatycznych, dokumentujących te posiedzenia; udostępniania w centralnym repozytorium. Informacja publiczna, która nie została udostępniona w Biuletynie Informacji Publicznej lub centralnym repozytorium, jest udostępniana na wniosek. Jej udostępnianie na wniosek następuje bez zbędnej zwłoki, nie później jednak niż w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku. Jeśli jednak informacja nie może być udostępniona w powyższym terminie, wówczas podmiot zobowiązany do jej udostępnienia powiadamia w tym terminie o powodach opóźnienia oraz o terminie, w jakim ją udostępni – nie dłuższym jednak niż dwa miesiące od dnia złożenia wniosku (art. 13 ustawy o dostępie do informacji publicznej). Warto wspomnieć, że udostępnianie informacji publicznej na wniosek następuje w sposób i w formie zgodnych z wnioskiem, chyba że środki techniczne, którymi dysponuje podmiot zobowiązany do udostępnienia, uniemożliwiają udostępnienie jej w sposób i w formie określonych we wniosku. Jeżeli natomiast informacja nie może być udostępniona w sposób lub w formie wskazanych we wniosku, wówczas podmiot zobowiązany do jej udostępnienia powiadamia pisemnie wnioskodawcę o przyczynach braku możliwości udostępnienia informacji zgodnie z wnioskiem. Wskazuje też, w jaki sposób lub w jakiej formie informacja może być udostępniona niezwłocznie. W takim przypadku,

⁵⁴ J. Juchniewicz, M. Kazimierzczuk, *Wolności i prawa polityczne*, w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, pod red. M. Chmaja, Warszawa 2008, s. 136.

⁵⁵ K. Jabłoński, K. Wygoda, *Dostęp do informacji i jego granice*, Wrocław 2002, s. 107–110.

⁵⁶ Dz.U. z 2021 r., poz. 1641 z późn. zm.

⁵⁷ K. Tarnacka, *Prawo do informacji w Polsce*, „Państwo i Prawo” 2003, nr 5, s. 69.

jeżeli w terminie 14 dni od powiadomienia wnioskodawca nie złoży wniosku o udostępnienie informacji w sposób lub w formie wskazanych w powiadomieniu, postępowanie o udostępnienie informacji umarza się (art. 14 ustawy o dostępie do informacji publicznej).

Zgodnie z ustawą obowiązek udostępniania informacji ciąży na władzach publicznych oraz innych podmiotach wykonujących zadania publiczne. Przez władze publiczne należy rozumieć organy administracji rządowej oraz samorządowej, organy kontroli państwowej, a także sądy. Poza tym ustawa wymienia wśród organizacji zobowiązanych do udostępnienia informacji publicznych również związki zawodowe i partie polityczne, ponieważ realizują one funkcje publiczne oraz gospodarują publicznymi pieniędzmi. Wskazane instytucje nie wyczerpują jednak katalogu podmiotów zobowiązanych do stosowania ustawy⁵⁸. W jednym ze swoich orzeczeń Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że stowarzyszenia, które realizują cele i zadania o charakterze publicznym, mają obowiązek udzielać informacji publicznej. Zgodnie z art. 4 ustawy o dostępie do informacji publicznej, podmiotami zobowiązanymi do udzielania wymienionych informacji są m.in. jednostki organizacyjne wykonujące zadania publiczne lub dysponujące majątkiem publicznym. Jeżeli więc ze statutu stowarzyszenia wynika, że realizuje takie cele i zadania, to ma ono obowiązek udzielać informacji o swojej działalności⁵⁹.

Każdy organ, który gospodaruje choć niewielką częścią publicznego mienia, ma obowiązek udostępniać informacje na jego temat, przez co ogranicza to możliwości działań korupcyjnych. Można stwierdzić, że prawo do informacji podąża za publicznym mieniem i osoby uprawnione mogą żądać informacji od każdego, kto takim mieniem zarządza lub z niego korzysta. Stąd też przyjęło się interpretować społeczeństwo obywatelskie jako autonomiczny byt, który ma zrównoważyć władzę państwową, pozwalając jednocześnie obywatelom wyrażać swoje interesy i potrzeby, jednocząc ich wokół spraw wspólnej troski oraz wpływać na decyzje publiczne⁶⁰.

Dziennikarskie prawo do informacji publicznej jako element społeczeństwa obywatelskiego

Świadomy udział obywateli w życiu społeczeństwa i państwa wzmacnia funkcjonowanie systemu demokratycznego oraz znakomicie ogranicza patologie szeroko pojętej administracji publicznej. Dziennikarskie prawo do informacji publicznej wspomaga w sprawowaniu kontroli obywatelskiej nad funkcjonowaniem władzy publicznej. Ustawowe prawo do uzyskiwania informacji jest jedną z podstawowych gwarancji dostępu prasy do informacji. Zgodnie bowiem z art. 11

⁵⁸ T.R. Aleksandrowicz, *Komentarz do ustawy o dostępie do informacji publicznej*, s. 91.

⁵⁹ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 12 września 2003 r., II SAB 91/03.

⁶⁰ A. Łoś-Tomiak, *Spółeczeństwo obywatelskie, państwo, rynek jako siły równoważne*, w: *Spółeczeństwo obywatelskie – historyczne źródła i współczesny obraz*, pod. red. S. Kiliana, Kraków 2006, s. 90.

prawa prasowego (dalej: pr. pras.)⁶¹ dziennikarz jest uprawniony do uzyskiwania informacji o działalności m.in. organów zaliczonych do sektora finansów publicznych⁶². Zatem dziennikarz ma prawo do uzyskiwania od kierowników tych jednostek, ich zastępców, rzeczników prasowych (jeśli tacy funkcjonują w danej jednostce) lub innych upoważnionych osób informacji o ich działalności (art. 11 ust. 2 pr. pras.). Jednakże np. rzecznik prasowy zobowiązany jest (w granicach powierzonych mu obowiązków) udzielać wyłącznie informacji o działalności tego organu, a nie opinii, komentarzy czy informacji udzielanych w imieniu własnym przez rzecznika⁶³.

Ponadto kierownicy jednostek są zobowiązani ułatwić dziennikarzowi zbieranie informacji i kontakt z pracownikami (art. 11 ust. 3 pr. pras.). Z drugiej strony na tle przywołanych przepisów prawa prasowego wyłania się też prawo kierownika jednostki do wyznaczenia osób „obowiązanych” do oficjalnego kontaktu z mediami lub określenie osób, którym zakazuje się kontaktów z prasą. W przypadku jednak pracowników, o których mowa w art. 11 ust. 3 pr. pras. i jednocześnie niepełniących funkcji, o jakich mowa w art. 11 ust. 2 pr. pras., nie istnieje obowiązek udzielania prasie jakichkolwiek informacji i opinii oraz godzenia się na rozmowy z dziennikarzami. Szeregowi pracownicy, w odróżnieniu od pracowników, o których mowa w art. 11 ust. 2 pr. pras. (czyli kierowników, ich zastępców, rzeczników prasowych) mają prawo, a nie obowiązek oficjalnego kontaktu z mediami, tj. kontaktu w imieniu podmiotu, w którym pracują. Jakiegokolwiek usiłowania uniemożliwiania kontaktu tych pracowników z dziennikarzami są jednak sprzeczne z prawem i mogą być traktowane jako próby tłumienia krytyki prasowej⁶⁴. W orzecznictwie wskazano, że istnienie przepisu np. w zarządzeniu burmistrza, określającego osoby wyłącznie upoważnione do kontaktu z mediami, ma właśnie charakter ograniczający zarówno tzw. dziennikarskie prawo do informacji, tj. prawo dziennikarzy do kontaktu z pracownikami określonej jednostki organizacyjnej, jak i uprawnienie pracowników tychże jednostek do udzielania prasie informacji i wyrażania opinii o ich działalności. Takie zaś ograniczenie prawa do uzyskiwania i udzielenia informacji jest sprzeczne z prawem

⁶¹ Dz.U. z 2018 r., poz.1914 z późn. zm.

⁶² Ustawa o finansach publicznych stanowi, że sektor finansów publicznych tworzą: organy władzy publicznej, w tym organy administracji rządowej, organy kontroli państwowej i ochrony prawa oraz sądy i trybunały; jednostki samorządu terytorialnego oraz ich związki; jednostki budżetowe; samorządowe zakłady budżetowe; agencje wykonawcze; instytucje gospodarki budżetowej; państwowe fundusze celowe; Zakład Ubezpieczeń Społecznych i zarządzane przez niego fundusze oraz Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego i fundusze zarządzane przez Prezesa Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego; Narodowy Fundusz Zdrowia; samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej; uczelnie publiczne; Polska Akademia Nauk i tworzone przez nią jednostki organizacyjne; państwowe i samorządowe instytucje kultury oraz państwowe instytucje filmowe; inne państwowe lub samorządowe osoby prawne utworzone na podstawie odrębnych ustaw w celu wykonywania zadań publicznych, z wyłączeniem przedsiębiorstw, instytutów badawczych, banków i spółek prawa handlowego.

⁶³ Pogląd taki wyraził Sąd Najwyższy w wyroku z 15 kwietnia 2004 r., IV CK 275/03, LEX nr 585860.

⁶⁴ Tłumienie krytyki prasowej, zgodnie z art. 44 pr. pras., podlega karze grzywny albo ograniczenia wolności.

prasowym⁶⁵. Jak wynika z orzeczenia sądu administracyjnego w Krakowie, zwrócenie się dziennikarza do osoby niewyznaczonej do udzielenia informacji nie uzasadnia odmowy udzielenia informacji i stanowi naruszenie ustawowego obowiązku udzielania prasie informacji⁶⁶.

Poza problemem wynikającym ze zwrócenia się o udzielenie informacji do nieuprawnionej osoby, problematyczne może być już samo ustalenie zakresu pojęcia „informacja publiczna”. Jak wynika z orzeczenia WSA w Krakowie, słowo „informacja” należy interpretować jako przekazanie wiedzy, pewnych stwierdzeń odnośnie do faktów – niezależnie od tego, czy takie twierdzenia organu administracji publicznej są zgodne z rzeczywistością, czy też nie. Formami tak rozumianej informacji mogą być stwierdzenia na piśmie lub też ustne. Zasadniczo jednak informacja, z jaką każdy obywatel ma prawo się zapoznać, nie opiera się na bezpośrednim zetknięciu z interesującą go rzeczywistością, lecz na opisie tej rzeczywistości, wytworzonym przez udzielający odpowiedzi organ. Prawo do uzyskania informacji nie może przeradzać się w kompetencję do przeprowadzenia przez dowolną osobę czynności o charakterze nieomal procesowym, tak jak oględziny przedmiotu⁶⁷. Analiza przepisów ustawy o dostępie do informacji publicznej w związku z art. 61 Konstytucji RP przemawia za przyjęciem poglądu, iż z przepisów tych nie wynika ani w sposób wyraźny, ani dorozumiany, aby udostępnienie informacji publicznej mogło przybrać formę okazania, czy oględzin przedmiotu wytworzonego w wykonaniu umowy zawartej przez władze publiczne⁶⁸.

Informacja publiczna to każda wiadomość wytworzona lub odnoszona do władz publicznych, a także wytworzona lub odnoszona do innych podmiotów wykonujących funkcje publiczne w zakresie wykonywania przez nie zadań władzy publicznej i gospodarowania mieniem komunalnym lub mieniem Skarbu Państwa. Informacja publiczna dotyczy sfery faktów. Jest nią treść dokumentów wytworzonych przez organy władzy publicznej i podmioty niebędące organami administracji publicznej, treść wystąpień, opinii i ocen przez nie dokonywanych, niezależnie do jakiego podmiotu są one kierowane i jakiej sprawy dotyczą. Informację publiczną stanowi więc treść wszelkiego rodzaju dokumentów odnoszących się do organu władzy publicznej, związanych z nim, bądź w jakikolwiek sposób dotyczących go. Są nią zarówno treści dokumentów bezpośrednio przez organ wytworzonych, jak i te, których używa się przy realizacji przewidzianych prawem zadań (także te, które tylko w części go dotyczą), nawet gdy nie pochodzą wprost od niego⁶⁹. Obowiązek udzielania prasie informacji sprowadza się w praktyce wyłącznie do stworzenia dziennikarzom możliwości zapoznania się z informacją. Żądanie więc ciągłego dostarczania prasie dokumentów lub materiałów przez

⁶⁵ Wyrok WSA w Bydgoszczy z 8 marca 2010 r., II SA/Bd 511/10, LEX nr 603375.

⁶⁶ Wyrok NSA w Krakowie z 27 czerwca 1996 r., II SAB/Kr 36/96, „Wokanda” 1997, nr 4, poz. 38.

⁶⁷ Wyrok WSA w Krakowie z 28 lutego 2008 r., II SA/Kr 1292/07, Legalis.

⁶⁸ Zob. wyrok NSA z 25 września 2008 r., I OSK 741/08, Legalis.

⁶⁹ Wyrok WSA w Warszawie z 2 września 2009 r., II SA/Wa 696/09, Legalis.

jednostkę zobowiązaną do informowania prasy o swej działalności wykracza poza zakres tego obowiązku⁷⁰.

Trudno jednak zgodzić się z twierdzeniem, że ewentualny brak obiektywizmu ze strony pytającego nie mieści się w katalogu przesłanek uzasadniających odmowę udzielenia informacji⁷¹. Podstawowym obowiązkiem dziennikarza jest bowiem działanie zgodne z etyką zawodową i zasadami współzycia społecznego oraz w granicach określonych przepisami prawa (art. 10 ust. 1 pr. pras.), a przede wszystkim zachowanie szczególnej staranności i rzetelności przy zbieraniu i wykorzystaniu materiałów prasowych (art. 12 ust. 1 pkt 1 pr. pras.). Brak obiektywizmu ze strony dziennikarza narusza m.in. zasadę *audiatur et altera pars* (należy wysłuchać drugiej strony). Prawidłowo realizowana zasada pozwala rozmówcy dziennikarza na osiągnięcie dwóch celów: gwarantuje ochronę interesów informatora (rozmówcy) i zapewnia opinii publicznej dostęp do zróżnicowanej informacji. Ponadto, jak zauważył Sąd Najwyższy w wyroku z 2 czerwca 2011 r., wolność prasy nie może być rozumiana jako uprawnienie do przekazywania do publicznej wiadomości faktów niezgodnych z rzeczywistością, których następstwem jest przedstawianie określonych osób w nieprawdziwym, godzącym w ich dobra osobiste świetle, bez wyraźnej potrzeby. Nie leży w interesie obywateli zapoznawanie się z publikacjami prasowymi, które przez nieprawdziwe fakty wypaczają rzeczywistość, wprowadzają w błąd, a tym samym podważają zaufanie również do prasowych przekazów. Zarówno wolność prasy, jak i prawo obywateli do informacji, nie mają charakteru absolutnego, ponieważ powinny być odpowiednio wazone z prawem jednostki do rzetelnego przedstawiania jej działań, które są przedmiotem publicznego osądu⁷².

Okolicznością usprawiedliwiającą nierzetelności i brak obiektywizmu dziennikarza nie jest także fakt, że dziennikarz pracuje dla „tabloidu” („brukowca”) celującego w sensacyjne tematy. Tabloidy są także prasą. Ani kodeks karny, ani prawo prasowe określające prawa i obowiązki dziennikarzy, ani żaden inny akt prawny nie czyni dystynkcji między standardami, jakie muszą spełniać poważne tytuły prasowe adresowane do wyrobionego, wykształconego czytelnika a tymi wymogami, którym muszą odpowiadać pisma popularne, szukające sensacji, w tym także tabloidy⁷³. Prasa może czasami pouczać, moralizować, ale musi jednocześnie pamiętać, że zamierzenia moralizatorskie mają swoje granice w wartościach nadrzędnych, związanych z jednostką ludzką. Jakkolwiek nie można odmawiać publikacjom prasowym walorów społeczno-wychowawczych, to jednak ukazanie ujemnych zjawisk społecznych, anomalii życia społecznego nie może następować kosztem czci i spokoju jednostki, której dobra osobiste zostają naruszone⁷⁴.

⁷⁰ Wyrok NSA w Warszawie z 23 lutego 1999 r., II SA 73/99, „Wokanda” 1999, nr 5, s. 41.

⁷¹ Wyrok WSA w Warszawie z 7 listopada 2007 r., II SA/Wa 749/07, <<http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/D8C47EE123>>, dostęp: 04.05.2023.

⁷² Wyrok SN z 2 czerwca 2011 r., I CSK 548/10, Legalis.

⁷³ Wyrok SN z 29 maja 2008 r., II KK 12/08, LEX nr 448953.

⁷⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 13 lipca 2007 r., I ACa 439/07, Legalis.

Prasa jest także, zgodnie z art. 6 pr. pras., uprawniona do krytyki (oczywiście wyłącznie w sposób prawdziwy) organów państwowych, przedsiębiorstw państwowych, innych państwowych jednostek organizacyjnych czy spółdzielczych, związków zawodowych, organizacji samorządowych oraz innych organizacji społecznych, które są zobowiązane do udzielenia odpowiedzi na przekazaną im krytykę, nie później jednak niż w ciągu miesiąca. Często jednak organy zobowiązane do odpowiedzi nie udzielają jej wcale lub udzielają po terminie i w sposób niesatysfakcjonujący redakcji. Brak odpowiedzi na krytykę jest równoznaczny z odmową udzielenia informacji i podlega zaskarżeniu do sądu administracyjnego, ale już nie odpowiedź nierzetelna, niepełna⁷⁵.

Często bywa też, że dziennikarze błędnie uznają wniosek o udzielenie akredytacji na udział w imprezie masowej za tożsamy z prawem do żądania udzielenia informacji prasowej (zgodnie z art. 4 pr. pras.). Odmowę udzielenia akredytacji, jak wynika z postanowienia NSA w Warszawie z 30 października 2008 r., należy uznać za uprawnienie organizatora imprezy publicznej do swobodnego wyboru przedstawicieli mediów zainteresowanych udziałem w niej na uprzywilejowanych warunkach i jako takie nie podlega kognicji sądu administracyjnego⁷⁶. „Akredytacja” jest bowiem pojęciem odmiennym od pojęcia „informacja prasowa”, a zatem odmowa udzielenia akredytacji nie jest tożsama z odmową udzielenia informacji prasowej. Dziennikarzowi w tym przypadku nie przysługiwała już żadna możliwość wniesienia skargi na odmowę udzielenia akredytacji, ponieważ odmowę udzielenia informacji prasie (na podstawie art. 4 pr. pras.) z powołaniem się na ochronę danych osobowych i prawo do prywatności zaskarża się do sądu administracyjnego, natomiast odmowę udzielenia prasie informacji na podstawie art. 3a pr. pras. i art. 22 ustawy i dostępie do informacji publicznej zaskarża się do sądu powszechnego.

W tym kontekście warto się zastanowić nad formą samego wniosku o udzielenie informacji prasowej. Informacja taka jest bowiem zawsze udzielana na wniosek i w dodatku skonkretyzowany, tzn. taki, który precyzyjnie określa zakres żądanej informacji prasowej. Nie ulega wątpliwości, że informacja prasowa dotyczy sfery faktów, a nie opinii czy komentarzy (podobnie jest w przypadku informacji publicznej). Występując zatem z wnioskiem o udzielenie informacji prasowej, uprawniony podmiot winien tak określić zakres żądanej informacji, aby w ogóle możliwe było rozpatrzenie jego wniosku i udzielenie takiej informacji. Przede wszystkim wniosek musi być na tyle szczegółowy, aby podmiot zobowiązany do udzielenia informacji mógł ustalić, jaka konkretnie informacja pozostaje w kręgu zainteresowania wnioskodawcy – prasy, tj. o jakim wycinku działalności przedsiębiorcy i podmiotu niezaliczonego do sektora finansów publicznych prasa chce uzyskać informację. Innymi słowy, wniosek o udzielenie

⁷⁵ Zob. uchwała SN z 19 sierpnia 1987 r., III AZP 2/87, „OSNC” 1998 nr 2–3, poz. 25 oraz wyrok NSA w Warszawie z 29 września 1999 r., II SA 1397/99, „Wokanda” 2000, nr 3, poz. 39.

⁷⁶ Postanowienie NSA w Warszawie z 30 października 2008 r., I OSK 955/08, LEX nr 515400 oraz postanowienia WSA w Warszawie z 24 kwietnia 2008 r., II SA/Wa 1536/06, „ONSAiWSA” 2010, nr 1, poz. 13.

informacji prasowej jest wnioskiem o dostęp do faktów, a więc do tego, co zaszło w działalności lub w związku z działalnością podmiotu zobowiązanego do udzielenia informacji. W przeciwnym wypadku podmiot zobowiązany do udzielenia informacji nie mógłby uczynić zadość dyspozycji art. 4 pr. pras.

Zarówno prawo prasowe w art. 4, jak i ustawa o dostępie do informacji publicznej w art. 5 (w związku z art. 3a pr. pras.) określają przesłanki odmowy udzielenia informacji publicznej. Jednak, jak wynika z orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 18 kwietnia 2012 r., ograniczenie prawa do informacji z uwagi na ważny interes państwa jest niezgodne z Konstytucją RP. Dziennikarzowi można jednak odmówić udostępnienia informacji ze względu na ochronę informacji niejawnych lub ochronę innych tajemnic (ustawowo chronionych). Niezależnie od rozbieżności w literaturze przedmiotu i doktrynie dopuszczalnym powodem odmowy udzielenia informacji jest powołanie się np. na „tajemnicę przedsiębiorcy” (czy inaczej „tajemnicę przedsiębiorstwa”), czyli każdej informacji, w stosunku do której przedsiębiorca podjął kroki mające na celu zachowanie jej poufności.

Z kolei ochrona prywatności jako przesłanka legalności odmowy udzielenia dziennikarzowi informacji (przez podmioty niezaliczone do sektora finansów publicznych, organizacje non-profit oraz przedsiębiorców prywatnych) nie pozwala na zachowanie w tajemnicy tożsamości osoby, która działa w imieniu podmiotu wykonującego zadania publiczne (np. osoby prawnej jednostki samorządu terytorialnego)⁷⁷. W praktyce prawo do prywatności może dotyczyć jedynie osób fizycznych, a nie przedsiębiorców, nawet jeśli osoba fizyczna prowadzi działalność gospodarczą pod firmą swojego nazwiska (wtedy w pierwszej kolejności przysługuje jej ochrona, którą ustawodawca przyznaje przedsiębiorcom). Do przedsiębiorcy nie ma zatem zastosowania pojęcie prywatności⁷⁸.

Prawo do informacji publicznej podlega także ograniczeniu ze względu na tajemnicę bankową. Żądanie przez dziennikarza udostępniania przez naczelnika urzędu skarbowego np. kopii postanowienia w przedmiocie umorzenia odsetek od zaległości z tytułu podatku od towarów i usług nie może zostać spełnione. Zgodnie bowiem z art. 293 § 1 ordynacji podatkowej⁷⁹ indywidualne dane zawarte w deklaracji oraz innych dokumentach składanych przez podatników, płatników lub inkasentów objęte są tajemnicą skarbową⁸⁰.

Często zdarza się, że odmowa udzielenia informacji ze względu na ochronę prywatności (przewidziana art. 5 ust. 2 ustawy o dostępie do informacji publicznej) związana jest z wykonywaniem innych ustaw (np. art. 100 ust. 1 ustawy o pomocy społecznej⁸¹). Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu uznał, że zgodnie z ustaloną linią orzecznictwa, w trybie przepisów ustawy o dostępie do informacji publicznej mogą być ujawnione dane osób jedynie od strony zbiorczej, a nie z punktu widzenia konkretnego podmiotu i decyzji podjętej przez organ

⁷⁷ Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 6 maja 2010 r., II SAB/Go 10/10, Legalis.

⁷⁸ Wyrok WSA w Warszawie z 24 listopada 2009 r., II SA/Wa 1584/09, Legalis.

⁷⁹ Dz.U. z 2022 r., poz. 2651, t.j.

⁸⁰ Wyrok WSA w Warszawie z 25 października 2006 r., II SA/Wa 970/06, Legalis.

⁸¹ Dz.U. z 2021 r., poz. 2268, t.j.

w jego sprawie. Zatem nie jest możliwe ujawnienie dziennikarzowi informacji np. komu konkretnie i w jakiej wysokości Ośrodek Pomocy Społecznej udzielił pomocy⁸².

Niezależnie jednak od możliwych utrudnień związanych z uzyskiwaniem przez dziennikarza informacji musi on pamiętać, że zagwarantowane ustawami (prawem prasowym, ustawą o dostępie do informacji publicznej) czy Konstytucją RP prawo do uzyskiwania informacji nie zwalnia prasy z obowiązku zbierania informacji samodzielnie i tym bardziej nie upoważnia do przerzucania związanych z tym powinności na podmioty zobowiązane do informowania prasy o swej działalności. Praca dziennikarza nie może sprowadzać się wyłącznie do żądania ciągłego dostarczania prasie dokumentów lub materiałów przez np. rzeczników prasowych czy inne osoby upoważnione do kontaktu z prasą. Jak wynika bowiem z wyroku NSA w Warszawie z 23 lutego 1999 r. odmowa takich świadczeń (stałego dostarczania prasie materiałów, dokumentów urzędowych, akt sprawy) nie narusza chronionej konstytucyjnie wolności prasy⁸³. Ponadto dziennikarz musi pamiętać, że realizacja uprawnień prasy do uzyskiwania informacji następuje na dwa sposoby: podanie informacji do wiadomości publicznej (np. na konferencji) lub poprzez udostępnienie stosownych dokumentów (na wniosek zainteresowanego dziennikarza). Nie można jednak odmówić dziennikarzowi śledczemu udzielenia informacji, powołując się na fakt, iż żądał on dostępu do całości akt sprawy. Wszelkie inne działania polegające na wymuszaniu na podmiotach zobowiązanych do udzielenia informacji innych zachowań są niedopuszczalne. Prasa, jak już wcześniej powiedziano, może krytycznie oceniać działanie poszczególnych podmiotów, ale żaden przepis nie zobowiązuje np. organów państwowych i samorządowych do wykonywania wyłącznie na potrzeby prasy specjalnych wykazów, zestawień czy innych opracowań⁸⁴.

Z drugiej jednak strony konstytucyjne prawo do informacji jest publicznym prawem obywatela i jest nadrzędną zasadą, a wszelkie od niej odstępstwa powinny być interpretowane ściśle. Jeśli bowiem przyjmiemy, że prawo do informacji stanowi regułę wykładni konstytucji, to ustawy określające tryb dostępu do informacji (precyzujące art. 61 Konstytucji) powinny być interpretowane w taki sposób, aby gwarantować obywatelom (i nie tylko) szerokie uprawnienia w tym zakresie. Jak pokazuje praktyka życia publicznego, zbyt duża liczba wyłączeń dostępu do informacji publicznej, wynikająca z zasady *lex specialis derogat legi generali*, może spowodować sytuację, w której społeczeństwo nie będzie w stanie kontrolować legalności i celowości działań organów administracji publicznej.

---

⁸² Wyrok WSA we Wrocławiu z 4 listopada 2009 r., IV SA/Wr 249/09, Legalis.

⁸³ Wyrok NSA w Warszawie z 23 lutego 1999 r., II SA 73/99, LEX nr 1027357.

⁸⁴ Wyrok NSA w Warszawie z 24 czerwca 1999 r., II SA 686/99, LEX nr 46190.

Podsumowanie

Jednym z najważniejszych elementów warunkujących oraz immanentnie związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa obywatelskiego jest gwarancja powszechnego dostępu do informacji publicznej⁸⁵. Świadomy udział obywateli w życiu społeczeństwa i państwa jest nieodzowny w systemie demokratycznym oraz znakomicie ogranicza możliwości patologicznego funkcjonowania szeroko pojętej administracji publicznej. Konstytucyjne prawo do informacji publicznej ma na celu umożliwienie obywatelowi realnego udziału w życiu publicznym, ale także służy jawności tego życia i ogranicza zachowania korupcjogenne poprzez kreowanie przejrzystości działań władzy publicznej oraz osób wykonujących zadania tej władzy. Prawo to służy także do sprawowania kontroli obywatelskiej nad funkcjonowaniem władzy publicznej⁸⁶. Ustanowienie stosownych norm w systemie prawnym poszczególnych państw stanowi o możliwości świadomego oraz swobodnego udziału całego społeczeństwa, a nie wybranej jego części bądź tylko poszczególnych obywateli w życiu publicznym. Innymi słowy, zapewnienie możliwości pozyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej, a także osób pełniących funkcje publiczne wpływa bezpośrednio na poziom demokracji w państwie i rozwój w nim społeczeństwa obywatelskiego. Państwo jest zobowiązane do tworzenia takich ram prawnych, które umożliwiają jednostce czynny udział w życiu publicznym.

Bieżąca informacja o działalności organów administracji publicznej, organów centralnych, a także organów jednostek samorządu terytorialnego, w tym powoływanych przez nie podmiotów, pozwala na skuteczną kontrolę podejmowanych przez nie działań. Dzięki pozyskanym w ten sposób informacjom możliwe jest przeprowadzanie kontroli tych podmiotów na wielu płaszczyznach i to nie tylko przez uprawnione w tym zakresie organy, a może przede wszystkim przez społeczeństwo obywatelskie, począwszy od aktywności poszczególnych obywateli lub grup obywateli, poprzez mniej lub bardziej zorganizowane podmioty, tj. stowarzyszenia, instytuty oraz organizacje pozarządowe.

Praktyka ustrojowa wzbogaca formy zapoznawania opinii publicznej z działalnością władz, co należy oceniać jako niezwykle ważny, świadomy element udziału obywateli w życiu publicznym i realizacji tą drogą zasady zwierzchnictwa narodu. Stąd prawo do informacji o działalności władz jest ważnym elementem życia publicznego i kontroli opinii publicznej nad działalnością organów i władz.

---

⁸⁵ M. Bidziński, *Konstytucyjne prawo dostępu do informacji publicznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 4, s. 119.

⁸⁶ Uchwała Naczelnego Sądu Administracyjnego z 11 kwietnia 2005 r., I OPS 1/05, OSAiWSA 2005, nr 4, poz. 63.

BIBLIOGRAFIA

- Aleksandrowicz T.R., *Komentarz do ustawy o dostępie do informacji publicznej*, Warszawa 2002.
- Arato A., *The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society, and Directions for Future Research*, w: *Civil Society, Political Society, Democracy*, pod red. A. Bibica, G. Graziano, Lubljana 1994.
- Beetham D., Boyle K., *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, tłum. T. Jasudowicz, Toruń 1995.
- Bednarczyk M., *Obowiązek bezwioskowego udostępniania informacji publicznej*, Warszawa 2008.
- Bidziński M., *Konstytucyjne prawo dostępu do informacji publicznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 4.
- Blicharz J., *Negacja społeczeństwa obywatelskiego w totalitaryzmie. Kilka refleksji*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2022, nr 2.
- Bryant C., Mokrzycki E., *Introduction: Democracies in Context*, w: *Democracy, Civil Society and Pluralism*, pod red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Warszawa 1995.
- Chmaj M., *Pojęcie i geneza wolności praw człowieka*, w: *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce*, t. I: *Zasady ogólne*, pod red. M. Chmaja, Kraków 2002.
- Dziubka K., *Spółeczeństwo obywatelskie a proces konsolidacji demokracji*, w: *Studia z teorii polityki*, t. III, pod red. A. Czajowskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 2000.
- Górzyńska T., *Prawo do informacji i zasada jawności administracyjnej*, Kraków 1999.
- Izdebski H., *Prawie wszystko jawne*, „Rzeczpospolita” 2001 z 29 października.
- Jabłoński K., Wygoda K., *Dostęp do informacji i jego granice*, Wrocław 2002.
- Jakimowicz W., *Publiczne prawa podmiotowe*, Warszawa 2002.
- Jasudowicz T., *Administracja wobec praw człowieka*, Toruń 1997.
- Jaśkowska M., *Dostęp do informacji publicznej. Zagadnienia wybrane*, Warszawa 2002.
- Juchniewicz J., Kazimierzczuk M., *Wolności i prawa polityczne*, w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, pod red. M. Chmaja, Warszawa 2008.
- Kazimierzczuk M., *Ewolucja pojęcia społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Spółeczeństwo obywatelskie. Historia, Teoria, Praktyka*, pod red. R. Kani, M. Kazimierzczuka, Warszawa 2021.
- Kazimierzczuk M., *Konstytucyjne prawo do informacji publicznej jako czynnik ograniczający korupcję*, w: *Korupcja a bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej*, pod red. P. Chodaka, Józefów 2013.
- Kazimierzczuk M., *Pojęcie, istota oraz źródło wolności i praw człowieka*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 26.
- Kocot K., Wolfke K., *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, Wrocław–Warszawa 1978⁴.
- Kondak I., *Prawo do informacji publicznej w świetle standardów Rady Europy*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 3.
- Korpanty J., *Mały słownik łacińsko-polski*, Warszawa 2005.
- Kulesza E., *Prawo obywateli do informacji o działalności podmiotów publicznych*, w: *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, pod red. L. Wiśniewskiego, Warszawa 2006.
- Łoś-Tomiak A., *Spółeczeństwo obywatelskie, państwo, rynek jako siły równoważne*, w: *Spółeczeństwo obywatelskie – historyczne źródła i współczesny obraz*, pod red. S. Kiliana, Kraków 2006.
- Miśtał K., *Reglamentacja dostępu do informacji publicznej – aspekt proceduralny*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2012, nr 270.
- Pelczyński Z., *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998.
- Pierzchała E., *O pojęciu informacji publicznej*, w: *Dostęp do informacji publicznej w Polsce i Europie – wybrane zagadnienia prawne*, pod red. E. Pierzchały, M. Wodniaka, Opole 2010.
- Przyborowska-Klimczak A., Skrzydło-Tefelska E., *Dokumenty Europejskie*, t. III, Lublin 1999.
- Sarnecki P., *Wolność zrzeszania się*, Warszawa 1998.
- Sitniewski P., *Dostęp do informacji publicznej w jednostkach samorządu terytorialnego*, Białystok 2005.
- Słodkowska I., *Spółeczeństwo obywatelskie na tle historycznego przełomu. Polska 1980–1989*, Warszawa 2006.

- Sokolewicz W., *Komentarz do art. 61 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. IV, pod red. L. Garlickiego, Warszawa 2005.
- Szacki J., *Wstęp: Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, pod red. J. Szackiego, Kraków 1997.
- Szustakiewicz P., *Dostęp do informacji na podstawie ustawy o dostępie do informacji publicznej*, w: *Obywatelskie prawo do informacji*, pod red. T. Gardockiej, Warszawa 2008.
- Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1998.
- Tarnacka K., *Prawo do informacji w Polsce*, „Państwo i Prawo” 2003, nr 5.
- Winczorek P., *Wstęp do nauki o państwie*, Warszawa 1996.
- Wnuk-Lipiński E., *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996.
- Wojtczak D., *Zasada społeczeństwa obywatelskiego jako zasada naczelna konstytucji*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2018, nr 1.
- Zalewski Z., *Prawo do prywatności – aspekty psychologiczne*, w: *Prawo do prywatności. Aspekty prawne i psychologiczne*, pod red. K. Motyki, Lublin 2001.
- Zaremba M., *Prawo dostępu do informacji publicznej. Zagadnienia praktyczne*, Warszawa 2009.

THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO PUBLIC INFORMATION AS AN ELEMENT OF CIVIL SOCIETY

SUMMARY

Current information on the activities of public administration bodies, central bodies, as well as bodies of local government units, including entities appointed by them, allows for effective control of their actions. Thanks to the information obtained in this way, it is possible to carry out inspections of these entities on many levels, not only by the authorities authorized in this respect, but perhaps above all by civil society, starting from the activity of individual citizens or groups of citizens, through more or less organized entities, i.e. associations, institutes and non-governmental organizations. The purpose of this article is to analyze the role of information about public authority in terms of the possibility of increasing social control and the use of the constitutional right to information in building a civil society. The principle of civil society should be considered as the foundation of social participation, which is to contribute in particular to the realization of the common good of all citizens. The author focuses on the analysis of normative solutions contained both in the Basic Law and in other legal acts. The paper uses the dogmatic method of analyzing legal acts. In addition, the literature on the subject and case law were used.

KEYWORDS: public information, constitution, civil society, human rights, control

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

SALVATORE ANTONELLO PARENTE

**LA TASSAZIONE INDIRECTA DEL TRUST:
QUALI PROSPETTIVE ERMENEUTICHE?
– PARTE PRIMA*****1. Il regime normativo della fiscalità indiretta del trust.
La categoria giuridica dei “vincoli di destinazione”**

Il regime della fiscalità indiretta del trust e degli altri vincoli di destinazione è caratterizzato da un quadro normativo scarno, approssimativo ed infelice¹, fonte di non pochi contrasti e incertezze sul piano ermeneutico².

La norma di riferimento è contenuta nell’art. 2, comma 47, d.l. 3 ottobre 2006, n. 262, convertito dalla l. 24 novembre 2006, n. 286, che, nell’istituire nuovamente l’imposta sulle successioni e donazioni, già oggetto di un importante *restyling* legislativo (art. 69, l. 21 novembre 2000, n. 342)³ e di una successiva

SALVATORE ANTONELLO PARENTE – University of Bari “Aldo Moro”, Italy, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5426-904>, e-mail: salvatore.parente@uniba.it

* La Parte seconda comparirà nel prossimo fascicolo.

¹ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2015, II, p. 706; R. Lupi, *Necessità di un’interpretazione sistematica, limitata alle liberalità*, in G. Bizioli, M. De Nardi, R. Lupi, *Vincoli di destinazione: modalità applicativa del tributo successorio o fantomatica imposta autonoma?*, in *Dial. trib.*, n. 1/2015, p. 116; A. Contrino, *Trust, vincoli di destinazione e sistema tributario. Un itinerario di ricerca*, Pisa, Pacini Giuridica, 2021, p. 207 ss.; S.A. Parente, *La fiscalità indiretta del trust e degli altri vincoli di destinazione: quale gerarchia di valori per un’ermeneutica costituzionalmente orientata?*, in *Dir. proc. trib.*, n. 2/2022, p. 281 ss.

² Cfr. F. Montanari, *Trusts interni disposti inter vivos e imposte indirette: considerazioni civilistiche e fiscali a fronte di un rilevante dibattito dottrinale*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2002, I, p. 384 ss.; A. Fedele, *Vincoli di destinazione: scelte legislative inadeguate determinano un conflitto interpretativo tra le sezioni della Suprema Corte*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2017, II, p. 48 ss.; A. Fedele, *“Vincoli di destinazione” e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2019, I, p. 1 ss.; G. Giusti, *L’imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2019, I, p. 1524 ss.; A. Contrino, *Contributo al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all’indietro di tre lustri)*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2021, I, p. 1217 ss.; S.A. Parente, *Rethinking the Indirect Taxation of Trust in the Reform of the Italian Tax System*, in *Białostockie Studia Prawnicze*, n. 4/2021, p. 73 ss.

³ Cfr. G. Marongiu, *Le novità della legge di riforma dell’imposta di successione*, in AA.VV., *L’imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, Milano, Giuffrè, 2001, p. 93 ss.; A. Fedele,

soppressione (art. 13, comma 1, l. 18 ottobre 2001, n. 383)⁴, ne ha ampliato l'ambito applicativo ai trasferimenti di beni (e diritti) a titolo gratuito e alla costituzione di vincoli di destinazione⁵.

Nel vigente compendio delle fonti, pertanto, il presupposto impositivo non è più circoscritto, come nel passato, ai trasferimenti *mortis causa* e a quelli *inter vivos* per "spirito di liberalità", ma è esteso ad "una zona grigia non perfettamente definibile"⁶, costituita dal più ampio *genus* degli atti traslativi a titolo gratuito⁷, stipulati in assenza di corrispettivo, anche se privi di *animus donandi*⁸.

Riforma dell'imposta sulle successioni e donazioni come esito dell'evoluzione storica del tributo, in AA.VV., *L'imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, cit., p. 39 ss.; R. Lupi, *Il tributo successorio, tra funzione astratta, disfunzioni concrete e proposte di abrogazione*, in AA.VV., *L'imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, cit., p. 25 ss.

⁴ Cfr. P. Puri, *Le imposte indirette sui trasferimenti*, in A. Fantozzi, *Corso di Diritto Tributario*, Torino, Utet, 2005, p. 511; N. d'Amati, *Istituzioni di diritto tributario*, Bari, Cacucci, 2006, p. 364.

⁵ Cfr. A. Fedele, *Destinazione patrimoniale: criteri interpretativi e prospettive di evoluzione del sistema tributario*, in AA.VV., *Destinazione di beni allo scopo. Strumenti attuali e tecniche innovative*, Milano, Giuffrè, 2003, p. 295 ss.; F. Montanari, *I trust liberali alla luce della nuova "imposta sulla gratuità"*, in *Trusts*, n. 4/2007, p. 547 ss.; N. d'Amati, A. Uricchio, *Corso di diritto tributario*, Padova, Cedam, 2008, p. 231–232; F. Formica, *Il trattamento fiscale degli atti di destinazione*, in AA.VV., *Analisi interpretative e novità della circolare 3/E 2008 dell'Agenzia delle Entrate*, Milano, Giuffrè, 2008, p. 17 ss.; V. Mastroiacovo, *L'imposizione indiretta del passaggio generazionale dell'azienda tra regimi agevolati e criticità di sistema*, in *Rass. trib.*, n. 3/2012, p. 622–623; S. Ghinassi, *La fattispecie impositiva del tributo successorio*, Pisa, Pacini, 2014, p. 90 ss.; F. Russo, *La differente "abilità fiscale" nell'imposta di successione e donazione*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 3/2015, p. 701 ss.; A.F. Uricchio, *Percorsi di diritto tributario*, Bari, Cacucci, 2017, p. 282; A.F. Uricchio, *Il vigente sistema impositivo erariale*, in A. Uricchio, V. Peragine, M. Aulenta, *Manuale di scienza delle finanze, diritto finanziario e contabilità pubblica*, Molfetta (BA), Nel Diritto, 2017, p. 297; M. Gaballo, *Le imposte sui trasferimenti di ricchezza*, in G. Tinelli, *Istituzioni di diritto tributario. Il sistema dei tributi*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2018, p. 393 ss.; F. Tesaro, *Istituzioni di diritto tributario. 2 – Parte speciale*, XII ed., Milanofiori Assago (MI), Utet Giuridica, 2019, p. 312 ss.; A.F. Uricchio, *Manuale di diritto tributario*, Bari, Cacucci, 2020, p. 322.

⁶ Cfr. C. Sacchetto, *La donazione nel diritto tributario*, in *Riv. dir. trib.*, n. 12/1999, I, p. 1002; F. Montanari, *Trust e imposizione indiretta tra incertezze civilistiche e conferme sul regime tributario*, in *Trusts*, n. 6/2021, p. 689.

⁷ La liberalità non è altro che una *species* degli atti a titolo gratuito; la donazione, invece, è la principale liberalità. Sul punto, cfr. A. Uricchio, *Commento all'art. 1, d.lgs. n. 346/1990*, in N. d'Amati (a cura di), *Commento al testo unico delle imposte sulle successioni e donazioni*, Padova, Cedam, 1996, p. 11; G. Gaffuri, *L'imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, Padova, Cedam, 2008, p. 105 ss. Più in generale, sui rapporti tra atti a titolo gratuito, liberalità e donazione, cfr. A. Torrente, *La donazione*, Milano, Giuffrè, 1956, p. 39 ss.; U. Carnevali, voce *Liberalità*, in *Enc. dir.*, vol. XXIV, Milano, Giuffrè, 1974, p. 216 ss.; G. Capozzi, *Successioni e donazioni*, tomo II, III ed., Milano, Giuffrè, 2009, p. 1521–1522. In giurisprudenza, cfr. Cass. civ., sez. I, 11 marzo 1996, n. 2001, in *Giust. civ.*, 1996, I, p. 2297; Cass. civ., sez. II, 26 maggio 2000, n. 6994, in *Giur. it.*, 2001, p. 243; Cass. civ., sez. I, 11 giugno 2004, n. 11093, in *Foro it.*, 2004, I, c. 2361; Cass. civ., sez. I, 2 febbraio 2006, n. 2325, in *Giust. civ.*, n. 4-5/2006, I, p. 829.

⁸ Cfr. P. Boria, *Il sistema tributario*, Milanofiori Assago (MI), Utet Giuridica, 2008, p. 804 ss.; A. Fedele, *Il regime fiscale di successioni e liberalità*, in P. Rescigno (diretto da), *Trattato breve delle successioni e donazioni*, coordinato da M. Ieva, vol. II, Padova, Cedam, 2010, p. 596; G. Falsitta, *Corso istituzionale di diritto tributario*, V ed., Padova, Cedam, 2014, p. 628; V. Ficari, *Le diverse dimensioni della corrispettività, onerosità, gratuità e liberalità nel diritto tributario dell'impresa*, in *Riv. dir. trib.*, n. 7–8/2014, I, p. 803 ss.; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 707; V. Ficari, *Corrispettività, onerosità e gratuità nella fiscalità d'impresa*,

Maggiore complessità presenta il riferimento ai “vincoli di destinazione”⁹, locuzione generalmente riferita ai negozi giuridici per mezzo dei quali determinati beni, in deroga alla regola generale della responsabilità patrimoniale (art. 2740, comma 1, cod. civ.), sono destinati alla realizzazione di interessi meritevoli di tutela da parte dell’ordinamento, con effetti segregativi e limitativi della disponibilità dei beni medesimi¹⁰, che confluiscono in un patrimonio separato da quello del costituente, che ne perde la libera disponibilità, realizzando una “separazione patrimoniale da destinazione” in forza della quale alla riduzione del patrimonio del disponente corrisponde una limitazione della sua responsabilità generale¹¹.

In realtà, scrutando la sedimentazione dei contenuti normativi, sembra che il legislatore tributario, facendo menzione della categoria dei “vincoli di destinazione”, abbia inteso riferirsi agli “effetti” conseguenti ad un determinato atto, piuttosto che all’atto in sé¹², come risulta dalla circostanza che tali effetti possono discendere da una pluralità di modelli negoziali¹³: la costituzione di beni in trust¹⁴, la stipulazione di un contratto di affidamento fiduciario¹⁵,

---

in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 2/2018, p. 277; L. Sabbi, *Riflessioni sulla figura del beneficiario finale dei trust nelle imposte sui trasferimenti a margine di una discutibile proposta di legge*, in *Rass. trib.*, n. 1/2018, p. 34, nt. 12; A. Contrino, *Contributo al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all’indietro di tre lustri)*, cit., p. 1223.

⁹ Cfr. G. Gaffuri, *Sui vincoli di destinazione e sulla loro sorte fiscale*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 4/2021, p. 831 ss.

¹⁰ Cfr. R. Schiavolin, *L’imposizione sui patrimoni destinati con particolare riferimento al trust*, in https://www.giustizia-tributaria.it/allegati/Relazione_Schiavolin.pdf; G. Corasaniti, *L’effetto segregativo prodotto dal trust e la riscossione coattiva del tributo*, in *Trusts*, n. 5/2020, p. 493 ss.

¹¹ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 708; R. Lenzi, *Le destinazioni atipiche e l’art. 2645-ter, c.c.*, in *Contratto e Impresa*, 2007, p. 229 ss.

¹² Cfr. A. Busani, *Imposta di donazione su vincoli di destinazione e trust*, in *Corr. trib.*, n. 5/2007, p. 361; G. Gaffuri, *L’imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, cit., p. 163 ss.; D. Stevanato, *Vincoli di destinazione sulle intestazioni fiduciarie di titoli ed immobili*, in *Corr. trib.*, n. 20/2008, p. 1640; U. Stefani, *Destinazione patrimoniale ed autonomia negoziale: l’art. 2645-ter c.c.*, Padova, Cedam, 2010, p. 7 ss.; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 707; L. Salvini, *L’imposta sui vincoli di destinazione*, in *Rass. trib.*, n. 4/2016, p. 926; A. Fedele, *“Vincoli di destinazione” e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 3–4.

¹³ Cfr. G. Giusti, *L’imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1525–1526.

¹⁴ Cfr. P. Gaeta, *Introduzione ai principali aspetti tributari dei trust interni*, in S. Buttà (a cura di), *Introduzione ai trust e profili applicativi tra dottrina, prassi e giurisprudenza*, Milano, Ipsoa, 2002, p. 158 ss.; T. Tisot, G. Errani, *La teoria della “doppia proprietà” nel quadro della imposizione indiretta*, in *Trusts*, n. 6/2016, p. 616; Studio n. 107-2021/C (est. V. Barba, M. Tatarano), *Trust e affidamento fiduciario testamentario*, in *CNN Notizie*, 23 settembre 2021, n. 175, p. 2 ss.

¹⁵ Cfr. G. Petrelli, *L’affidamento fiduciario tra contratto e vincolo di destinazione*, in *Riv. trim. dir. proc. civ.*, n. 4/2021, p. 1073 ss. Sul regime tributario, cfr. G. Giusti, *Il regime fiscale del contratto di affidamento fiduciario: riflessi impositivi di un nuovo modello negoziale*, in *Riv. dir. trib.*, n. 3/2016, I, p. 371 ss.; G. Corasaniti, *Profili tributari del contratto di affidamento fiduciario*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2018, I, p. 541 ss.; F. Rasi, *Dalla fiducia al contratto di affidamento fiduciario passando per il trust: spunti per una ricostruzione normativa*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 1/2019, p. 95 ss.; P. Puri, *Considerazioni di un tributarista a margine delle disposizioni sul fondo speciale*

la costituzione di un fondo patrimoniale¹⁶, di un patrimonio societario destinato ad uno specifico affare (artt. 2447 bis ss. cod. civ.)¹⁷ o di un vincolo di destinazione ex art. 2645 ter cod. civ.¹⁸.

La riflessione muove dall'idea che non sempre la confluenza di beni in un patrimonio separato determina il trasferimento della proprietà di quanto vincolato in favore di determinati beneficiari, ma che, nondimeno, negli asseriti delle fonti, è dubbio se soggetto ad imposizione sia la mera istituzione del vincolo di destinazione o il trasferimento di un bene (a titolo gratuito o per spirito di liberalità) in conseguenza della costituzione del vincolo, atteso che l'imposta di donazione, assoggettando a gravame il vantaggio conseguito da un soggetto senza una controprestazione, presuppone un immediato decremento del patrimonio del donante ed un contestuale incremento del patrimonio del donatario, ragion per cui, qualora tale incremento non sussista, risulta difficile immaginare l'applicazione del tributo¹⁹.

La questione si pone soprattutto per il trust²⁰, istituito sorto nei Paesi di *common law* (in particolare, nella giurisdizione di *equity*), disciplinato dalla

---

da contratti di affidamento fiduciario, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2020, p. 517 ss.; Studio n. 38-2020/T (est. A. Pischetola), *Il contratto di affidamento fiduciario e fiscalità indiretta: dalla traslatività alla funzionalità*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/38-2020-T.pdf>.

¹⁶ Sulla disciplina fiscale, cfr. L. Perrone, *Profili tributari del fondo patrimoniale*, in *Rass. trib.*, n. 6/2008, p. 1541 ss.; A. Marinello, *I profili fiscali del fondo patrimoniale della famiglia*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 2/2014, p. 393 ss.

¹⁷ Sui riflessi in ambito tributario, cfr. G. Selicato, *Il regime tributario dei patrimoni delle Spa destinati ad uno specifico affare in attesa dei necessari interventi legislativi*, in *Economia, Azienda e Sviluppo*, n. 4/2004, p. 89 ss.; D. Stevanato, *Il regime fiscale dei "patrimoni destinati" nell'incompiuta disciplina dell'Ires*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2004, I, p. 217 ss.; G. Tabet, *Profili fiscali dei patrimoni destinati ad uno specifico affare*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 1/2004, I, p. 83 ss.; G. Selicato, *Spunti ricostruttivi di carattere sistematico sui patrimoni delle s.p.a. destinati ad uno specifico affare nel sistema delle imposte sui redditi*, in F. Paparella (a cura di), *La riforma del regime fiscale delle imprese: lo stato di attuazione e le prime esperienze concrete*, Milano, Giuffrè, 2006, p. 239 ss.; G. Selicato, *Istituzione e funzionamento di patrimoni destinati ad uno specifico affare: le conseguenze del mancato intervento del legislatore tributario*, in *Riv. dir. soc.*, n. 4/2009, p. 862 ss.

¹⁸ Sulle problematiche relative all'imposizione diretta ed indiretta, cfr. D. Muritano, A. Pischetola, *Problematiche fiscali in materia di vincoli di destinazione ex art. 2645-ter c.c.*, in M. Bianca, A. De Donato (a cura di), *Dal trust all'atto di destinazione patrimoniale. Il lungo cammino di un'idea*, Milano, Gruppo 24 Ore, 2013, p. 281 ss.

¹⁹ Cfr. G. Tinelli, *Profili tributari delle riforme successorie*, in *Rass. trib.*, n. 4/2019, p. 702; A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, I ed., Milano, Wolters Kluwer, 2020, p. 1167; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2020, II, p. 130–131.

²⁰ Cfr. M. Lupoi, *Introduzione ai trusts. Diritto inglese, Convenzione dell'Aja, Diritto italiano*, Milano, Giuffrè, 1994, p. 5 ss.; L. Corsini, *Trust e diritti dei legittimari e dell'erario in Italia*, in *Riv. not.*, n. 1–2/1998, p. 69 ss.; A. Giovannini, *Trust e imposte sui trasferimenti*, in *Rass. trib.*, n. 4/2000, p. 1111 ss.; S. Bartoli, *Il trust*, Milano, Giuffrè, 2001; A. Giovannini, *Problematiche fiscali del trust*, in *Boll. trib.*, n. 15–16/2001, p. 1125 ss.; A. Salvati, *Profili fiscali del trust*, Milano, Giuffrè, 2004; G. Fransoni, N.L. De Renzis Sonnino (a cura di), *Teoria e pratica della fiscalità dei Trust. Dottrina, casi e soluzioni operative*, Milanofiori Assago (MI), Ipsoa, 2008; M. Lupoi, *Istituzioni del diritto dei trust e degli affidamenti fiduciari*, Padova, Cedam, 2008; L. Santoro, *Il trust in Italia*, II ed., Milano, Giuffrè, 2009, p. 7 ss.; A. Gianola, *I trust in Italia: la Convenzione de l'Aja e la giurisprudenza sui trust interni*, in C. Sacchetto (a cura di), *Il trust e il suo utilizzo nella famiglia*

Convenzione de L'Aja del 1° luglio 1985, ratificata in Italia dalla l. 16 ottobre 1989, n. 364, con il quale un soggetto (c.d. disponente o *settlor*) trasferisce con atto *inter vivos* o *mortis causa* ad un altro (c.d. *trustee*) la titolarità di uno o più beni con l'incarico di utilizzarli a vantaggio di un beneficiario (di regola, terzo, ma che, eventualmente, potrebbe coincidere con il medesimo disponente)²¹ o per il perseguimento di un determinato scopo.

Il legislatore tributario richiama il vincolo di destinazione nell'ambito del tributo sulle successioni e donazioni per porre rimedio all'ampio dibattito, sviluppatosi nella fiscalità indiretta, in ordine alla tassazione della fattispecie di maggiore rilevanza ed attualità di tale categoria giuridica, costituita appunto dal trust²².

In relazione a questo istituto, pur nell'unitarietà della visione del fenomeno, è possibile distinguere tre diversi segmenti negoziali rilevanti sul piano impositivo²³: l'atto istitutivo del trust, con il quale il disponente manifesta la volontà di costituire il vincolo di destinazione attraverso l'effetto segregativo di determinati beni; l'atto di dotazione patrimoniale, che realizza il trasferimento strumentale dei beni dal disponente al *trustee* in funzione del perseguimento dello scopo; l'atto di disposizione dei beni in favore del soggetto beneficiario, che dà attuazione allo scopo finale.

2. I riflessi ermeneutici della prassi: dal tendenziale immobilismo dell'amministrazione finanziaria al dinamismo delle corti di merito e di legittimità. L'unicità della causa fiduciaria in tutte le vicende del negozio

In questo cruscotto, a fronte del tendenziale immobilismo dell'amministrazione finanziaria, si assiste, negli anni, ad un dinamismo diacronico della giurisprudenza di merito e di legittimità²⁴.

---

e nell'impresa: caratteristiche, applicazioni e profili fiscali, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino, 2012, p. 9 ss.; M. Bastianelli, *Trust e fisco*, Milano, Giuffrè, 2014, p. 2; C. Buccico (a cura di), *Gli aspetti civilistici e fiscali del trust*, Torino, Giappichelli, 2015; A. Ravera, *Il trust. Parte prima*, in *Dir. prat. trib.*, n. 1/2018, II, p. 456 ss.; M. Lupoi, *Istituzioni del diritto dei trust negli ordinamenti di origine e in Italia*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2019, p. 3 ss.; A. Busani, *Il trust. Istituzione, gestione, cessazione*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2020, p. 1 ss.; P. Scarioni, P. Angelucci, E. Canaletti, *La fiscalità del trust nell'ordinamento tributario italiano*, Milano, Egea, 2020, p. 1 ss.

²¹ Sui profili tributari, cfr. M. Snichelotto, *Costituzione di vincoli di destinazione nel caso di disponente anche beneficiario*, in *Corr. trib.*, n. 47/2014, p. 3672 ss.

²² Cfr. S. Ghinassi, *La fattispecie impositiva del tributo successorio*, cit., p. 90; G. Tinelli, *Profili tributari delle riforme successorie*, cit., p. 702; A. Busani, *Il trust. Istituzione, gestione, cessazione*, cit., p. 722 ss.

²³ Cfr. G. Gaffuri, *L'imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, cit., p. 477–478.

²⁴ Cfr. A. Fedele, *“Vincoli di destinazione” e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 23, nt. 59;

L'amministrazione finanziaria²⁵, con un orientamento ormai radicato, applica l'imposta di donazione ai soli vincoli di destinazione costituiti mediante il trasferimento di beni, per i quali l'effetto segregativo è "funzionale" al (successivo) trasferimento della proprietà dei cespiti "vincolati" in favore di soggetti diversi dal disponente²⁶; per i vincoli non traslativi, invece, reputa pertinente l'imposta di registro in misura fissa, trattandosi di atti privi di contenuto patrimoniale (art. 11, Tariffa, Parte I, allegata al d.P.R. n. 131/1986)²⁷.

Relativamente al trust²⁸, l'Agenzia delle Entrate²⁹, anteriormente alla circolare n. 34/E del 20 ottobre 2022, la cui bozza era stata oggetto di consultazione pubblica in data 11 agosto 2021³⁰, senza distinguere il trust "liberale" dal trust

---

M. Leo, *Trust e imposte di successione: superare l'attuale prassi erariale per evitare penalizzazioni improprie*, in *Corr. trib.*, n. 5/2020, p. 429 ss.; A. Righini, *Trust e imposte indirette: un rapporto comunque difficile*, in *Strumenti finanziari e fiscalità*, n. 47/2020, p. 123 ss.; A. Vasapolli, C. Valas, *Trust liberali, la rilevanza delle attribuzioni ai beneficiari nell'imposta sulle donazioni*, in *Norme & Tributi Mese*, 6 ottobre 2020, n. 10, p. 70 ss.; S.A. Parente, *Trust e vincoli di destinazione: imposizione indiretta e prospettive di riforma*, in *Corti Umbre*, n. 2/2022, p. 551 ss.

²⁵ Cfr. Circolare Agenzia delle Entrate, 6 agosto 2007, n. 48/E (su cui, cfr. L. Barbone, E. Coino, R. Lupi, *L'innovativa interpretazione dell'Agenzia in tema di imposizione indiretta e trust*, in *Dial. dir. trib.*, n. 9/2007, p. 1189 ss.; M. Lupoi, *L'Agenzia delle entrate e i principi sulla fiscalità dei trust*, in *Corr. trib.*, n. 34/2007, p. 2786 ss.); Circolare Agenzia delle Entrate, 22 gennaio 2008, n. 3/E (su cui, cfr. G. Frasoni, *Allargata l'imponibilità dei vincoli di destinazione*, in *Corr. trib.*, n. 8/2008, p. 645 ss.; G. Gaffuri, *La nuova manifestazione di pensiero dell'Agenzia delle Entrate sulla tassazione indiretta dei trust*, in *Trusts*, n. 2/2008, p. 121 ss.; T. Tassani, *I trust: trattamento tributario*, in AA.VV., *Analisi interpretative e novità della circolare 3/E 2008 dell'Agenzia delle Entrate*, Milano, Giuffrè, 2008, p. 42 ss.); Circolare Agenzia delle Entrate, 27 marzo 2008, n. 28/E; Agenzia delle Entrate – Consulenza giuridica n. 954-19/2017, risposta ad un quesito dell'Associazione Bancaria Italiana (ABI) in ordine al trattamento da applicare, ai fini delle imposte indirette, ai patrimoni separati costituiti a seguito delle operazioni di cartolarizzazione; Agenzia delle Entrate – Risposta ad istanza di interpello n. 371 del 10 settembre 2019, in *Trusts*, n. 2/2020, p. 220–221. Negli stessi termini, sia pure in maniera implicita, cfr. Agenzia delle Entrate – Risposta ad istanza di interpello n. 355 del 30 agosto 2019 (su cui, cfr. A. Busani, *Trust di Jersey con l'equivoco del mutuo consenso*, in *Il Sole 24 Ore*, 31 agosto 2019, n. 239, p. 15; M. Lupoi, T. Tassani, *Il c.d. "scioglimento consensuale" del trust: diritto civile e diritto tributario*, in *Trusts*, n. 1/2020, p. 5 ss.); Agenzia delle Entrate – Risposta ad istanza di interpello n. 424 del 24 ottobre 2019.

²⁶ Cfr. S. Zagà, *L'applicabilità ai vincoli di destinazione ed ai trust della re(istituita) imposta sulle successioni e donazioni*, in *Dir. prat. trib.*, n. 5/2010, I, p. 848; G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1532–1533.

²⁷ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 709.

²⁸ Cfr. S. Loconte, *L'imposizione indiretta dei trusts non liberali*, in AA.VV., *I professionisti e il Trust*, Milanofiori Assago (MI), Ipsoa, 2009, p. 163 ss.

²⁹ Cfr. Circolare Agenzia delle Entrate, 22 gennaio 2008, n. 3/E.

³⁰ Su cui, cfr. M. Antonini, R.A. Papotti, *Chiarimenti (da integrare e ripensare) su trust opachi esteri e trasferimenti patrimoniali dei trust*, in *Il fisco*, n. 36/2021, p. 3440 ss.; A. Busani, *Atto di dotazione del trust senza imposta di donazione*, in *Il Sole 24 Ore*, 13 agosto 2021; A. Busani, *Tassazione del trust, cambio di rotta dopo 13 anni e oltre cento Cassazioni*, in *Il Sole 24 Ore*, 30 agosto 2021; A. Catapano Minotti, *L'Agenzia delle Entrate mette fine all'incertezza sulla tassazione dei Trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 11 novembre 2021; S. Loconte, *La circolare (in consultazione) sulla disciplina fiscale dei trust ai fini dell'imposizione diretta e indiretta*, in *Novità fiscali*, n. 9/2021, p. 478 ss.; S. Massarotto, *Trust e nuovi obblighi di monitoraggio fiscale alla luce della Bozza di Circolare sul trust*, in *Il fisco*, n. 37/2021, p. 3553 ss.; A. Vasapolli, *Nel trust, la tassazione dei beni si applica al valore di assegnazione*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 agosto 2021; F. Vedana, *Trust*,

“non liberale”, con un indirizzo non privo di eccezioni³¹, faceva coincidere il momento impositivo con la costituzione del vincolo di destinazione (e la correlata attribuzione dei beni al *trustee*)³², tenendo conto, ai fini della determinazione delle aliquote e delle franchigie di esenzione, del rapporto tra il disponente e il beneficiario, salvo che per il trust di scopo, in relazione al quale, essendo indeterminato il soggetto beneficiario, riteneva applicabile l’aliquota più elevata senza alcuna franchigia di esenzione; in questa visuale, il successivo atto di trasfe-

---

la tassazione è invertita, in *ItaliaOggi*, 30 agosto 2021, p. 10; T. Tassani, *Trust e monitoraggio fiscale: considerazioni critiche sulla recente bozza di circolare dell’Agenzia delle Entrate*, in *Tax News*, n. 2/2021, p. 287 ss.; A. Viotto, *Trust e imposizione indiretta. Note in merito alla bozza di Circolare dell’Agenzia delle Entrate dell’11 agosto 2021*, in *Tax News*, n. 2/2021, p. 243 ss.

³¹ Infatti, una timida apertura all’impostazione tradizionale sembra rinvenirsi in sede di risposta ad un’istanza di interpello [Agenzia delle Entrate – Risposta a interpello n. 106 del 15 febbraio 2021, in *Trusts*, n. 3/2021, p. 350 ss., su cui, cfr. A. Contrino, *I trust c.d. “di ritorno” in senso stretto (blind trust, resulting trust e simili) e in senso lato (trust interposti e simili) al cospetto del tributo successorio: la prassi amministrativa e la recentissima giurisprudenza di legittimità convincono solo a metà*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 2 aprile 2021, p. 1 ss., nonché F. Nicolosi, *Trust e imposizione in uscita: nuovo orientamento e nuove questioni*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 1/2021, p. 471 ss.], con cui l’amministrazione finanziaria, richiamando l’orientamento della prevalente giurisprudenza di legittimità (Cass. civ., sez. V, ord. 29 maggio 2020, n. 10256, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 11/2020, p. 893 ss., con nota di T. Tassani, *Conferme giurisprudenziali e nuove problematiche interpretative in tema di tassazione dei trust*), che individua nell’attribuzione di beni e/o diritti al beneficiario di un trust il fatto suscettibile di manifestare il presupposto dell’imposta sul trasferimento di ricchezza, ha circoscritto l’applicazione del tributo sulle successioni e donazioni alla sussistenza dei presupposti di cui al d.lgs. n. 346/1990. Sul punto, cfr. A. Busani, *Tassato il trasferimento dal trustee al beneficiario*, in *Il Sole 24 Ore*, 16 febbraio 2021, n. 45, p. 26; A. Busani, *Trust, l’imposta di donazione scatta con il trasferimento ai beneficiari*, in *Il Sole 24 Ore*, 6 aprile 2021, n. 93, p. 36. L’A. evidenzia che «se è considerata tassabile l’attribuzione di beni e diritti ai beneficiari di un trust da parte del trustee», come affermato nella risposta 106, se ne deve derivare (anche se l’Agenzia non lo afferma esplicitamente) che deve essere invece ritenuta non tassabile la sottoposizione di beni e diritti al vincolo del trust». Successivamente, un’implicita conferma in tal senso si è avuta in ulteriori risposte ad istanze di interpello (cfr. Agenzia delle Entrate – Risposta a interpello n. 351 del 18 maggio 2021; Agenzia delle Entrate – Risposta a interpello n. 352 del 18 maggio 2021; Agenzia delle Entrate – Risposta a interpello n. 359 del 4 luglio 2022) in cui l’amministrazione finanziaria ha evidenziato che, in linea di principio, «l’attribuzione di beni e/o diritti vincolati in trust ai beneficiari del trust da parte del trustee determina l’applicazione dell’imposta sulle successioni e donazioni, al verificarsi dei presupposti previsti dalle disposizioni di cui al decreto legislativo n. 346 del 1990». In argomento, cfr. A. Vasapolli, *Trust, con la tassazione all’uscita per l’imposta versata c’è il rimborso*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 giugno 2021, n. 165, p. 38.

³² In dottrina, cfr. G. Gaffuri, *Note riguardanti la novellata imposta sulle successioni e donazioni*, in *Rass. trib.*, n. 2/2007, p. 456 ss.; G. Gaffuri, *L’imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, cit., p. 477, 481 e 484, il quale propende per l’imponibilità della mera segregazione di beni e diritti in trust, evidenziando che il fatto imponibile non è il trasferimento che attua la destinazione «e quindi l’arricchimento fisico conseguito dal destinatario del patrimonio vincolato, ma è, già prima, il diritto certo di conseguirlo», altrimenti non avrebbe avuto alcun senso includere, tra i presupposti imponibili, anche i “vincoli di destinazione”. Difatti, «l’effettività dell’arricchimento non si misura necessariamente con il conseguimento fisico della ricchezza novella, ma anche con l’incontrovertibilità giuridica di ottenerlo». Sulla stessa scia, ma in senso parziale, cfr. A. Fedele, *Il trasferimento dei beni al trustee nelle imposte indirette*, in G. Fransoni, N.L. De Renzis Sonnino (a cura di), *Teoria e pratica della fiscalità dei Trust. Dottrina, casi e soluzioni operative*, cit., p. 13.

rimento al beneficiario costituiva, invece, un momento fiscalmente neutrale ai fini dell'imposta di donazione, scontando il tributo di registro in misura fissa³³.

Secondo tale orientamento, volto a privilegiare l'interpretazione letterale dell'art. 2, comma 47, d.l. n. 262/2006, nella formulazione risultante dalle modifiche apportate in sede di conversione dalla l. n. 286/2006, il trust si sostanzierebbe in un rapporto giuridico complesso con un'unica causa fiduciaria, che caratterizzerebbe tutte le sue vicende (l'istituzione, la dotazione patrimoniale, la gestione, la realizzazione dell'interesse del beneficiario, il perseguimento dello scopo), ragion per cui la devoluzione dei beni ai soggetti beneficiari non realizzerebbe un presupposto ulteriore dell'imposta di donazione, avendo i beni già scontato il tributo al momento della costituzione del vincolo, secondo un modello funzionale alla realizzazione dell'interesse dei beneficiari.

In quest'ottica, il trust assurgerebbe a soggetto passivo dell'imposta di donazione, quale immediato destinatario dei beni oggetto della disposizione segregativa³⁴: il tributo verrebbe così a gravare sulla mera istituzione del vincolo e non sul successivo incremento patrimoniale conseguito dal beneficiario per effetto dell'attuazione dell'atto di segregazione.

3. L'assoggettamento della costituzione del vincolo di destinazione ad imposta di donazione. La circolare dell'Agenzia delle Entrate del 20 ottobre 2022, n. 34/E

La scelta dell'Agenzia delle Entrate era fonte di antinomie³⁵, posto che applicare l'imposta di donazione alla costituzione del vincolo di destinazione e, dunque, all'atto della mera segregazione patrimoniale, prima del verificarsi dell'effetto traslativo, significava assoggettare ad imposizione una capacità contributiva non effettiva ed attuale³⁶, non ricevendo il beneficiario finale un'utilità immediata.

---

³³ Cfr. S. Zagà, *L'applicabilità ai vincoli di destinazione ed ai trust della re(istituita) imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 839 ss.

³⁴ Cfr. S. Lanzillotti, G. Morano, *Atti di destinazione e interessi meritevoli di tutela*, Roma, Stamperia Nazionale, 2010, p. 143. In senso critico, cfr. Studio n. 58-2010/T (est. S. Cannizzaro, T. Tassani), *La tassazione degli atti di destinazione e dei trust nelle imposte indirette*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/58-10-t.pdf>; P. Laroma Jezzi, *La costituzione di trust di scopo sconta l'imposta sulle successioni e donazioni?*, in *Corr. trib.*, n. 19/2014, p. 1477 ss.; G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1535-1536; L. Sabbi, *Riflessioni sulla figura del beneficiario finale dei trust nelle imposte sui trasferimenti a margine di una discutibile proposta di legge*, cit., p. 43, secondo cui la violazione di legge è così «palese non rientrandosi in una fattispecie tecnicamente lacunosa che richieda una integrazione analogica che sarebbe vietata trattandosi, appunto, di una lacuna ideologica e non tecnica».

³⁵ Cfr. C. Monaco, *Trust: fattispecie ad effetti fiscalmente rilevanti*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 4/2002, I, p. 647 ss.; D. Muritano, A. Pischetola, *Considerazioni su trust e imposte indirette*, in *Notariato*, n. 3/2008, p. 320 ss.; G. Semino, *Il momento di applicazione delle imposte indirette nei confronti dei trust*, in *Trusts*, n. 2/2009, p. 157 ss.

³⁶ Cfr. M. Aulenta, *Capacità contributiva ed equilibri finanziari dei soggetti attivi*, Bari, Cacucci, 2022, p. 161-162.

Difatti, in questa ipotesi, l'effetto segregativo non è, di per sé, in grado di esprimere una capacità economica, né può portare a ritenere che l'incremento nel patrimonio del *trustee* sia un effetto dell'atto di dotazione, trattandosi di un'attribuzione provvisoria, non sorretta da *animus donandi*, finalizzata all'espletamento delle funzioni che l'atto è chiamato a realizzare, quale strumento di produzione dell'effetto finale legato alla definitiva attribuzione del bene al beneficiario³⁷.

In questa prospettiva, sarebbe stato più corretto considerare la costituzione del trust un atto fiscalmente neutrale, perché preordinato alla realizzazione del complessivo programma negoziale predisposto dal disponente (insieme all'eventuale attribuzione di beni al *trustee*) e assoggettare ad imposizione l'assegnazione in favore del beneficiario finale³⁸.

³⁷ Cfr. A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1169; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, cit., p. 132; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 713-714; L. Salvini, *L'imposta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 931. In giurisprudenza, seppur con riferimento a fattispecie di trust maturate in epoca anteriore all'entrata in vigore dell'art. 2, comma 47, d.l. n. 262/2006, cfr. Cass. civ., sez. V, 18 dicembre 2015, n. 25478, in *Corr. trib.*, n. 9/2016, p. 682 ss., con nota di D. Stevanato, *Trust liberali e imposizione indiretta, uno sguardo al passato rivolto al futuro?*, nonché di B. Denora, *Imposte fisse per il trust liberale*, in *Riv. dir. trib. - Suppl. online*, 8 gennaio 2016, p. 1 ss., di A. Benigni, *Trust liberale: la costituzione è estranea al presupposto dell'imposta indiretta sui trasferimenti in misura proporzionale*, in *Il Tributario*, 23 febbraio 2016 e di G. Vecchio, *Di nuovo in tema di Trust familiare, Corte di cassazione e imposizione indiretta. Una correzione di tiro meno incisiva di quanto auspicato*, in *Vita not.*, n. 1/2016, p. 163 ss.; Cass. civ., sez. V, 18 dicembre 2015, n. 25479, in <https://def.finanze.it>; Cass. civ., sez. V, 18 dicembre 2015, n. 25480, in <https://def.finanze.it>; Cass. civ., sez. V, 17 gennaio 2018, n. 975 (su cui, cfr. A. Busani, *Senza tassazione l'atto di dotazione relativo al trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 gennaio 2018, n. 17, p. 25) e Cass. civ., sez. V, 13 giugno 2018, n. 15469, entrambe in *Riv. dir. trib.*, n. 6/2018, II, p. 233 ss., con nota di L. Sabbi, *La Corte di Cassazione conferma l'orientamento sulla tassazione in misura fissa dei trasferimenti di beni nel trust fund ai fini dell'imposta di registro, ipotecaria e catastale e "forse" sulle successioni e donazioni*, in *Riv. dir. trib.*, n. 6/2018, II, p. 241 ss., nonché di E.M. Bartolazzi Menchetti, *Il contributo della Cassazione al chiarimento della disciplina del trust nelle imposte indirette*, in *Riv. dir. trib. - Suppl. online*, 29 gennaio 2018, p. 1 ss., di F. Montanari, *I "conferimenti" di beni in trust e le imposte sui trasferimenti in misura fissa: un'ulteriore conferma della Suprema Corte in attesa delle Sezioni Unite*, in *Tax News*, n. 1/2018, p. 85 ss., di A. Salvati, *Inapplicabilità dell'imposta proporzionale sui trasferimenti al trust*, in *Innovazione e diritto*, n. 2/2018, p. 183 ss. e di T. Tassani, *La Cassazione conferma il proprio orientamento?*, in *Trusts*, n. 3/2018, p. 276 ss. Inoltre, cfr. L. Sabbi, *L'imposta sui vincoli di destinazione non ha più seguaci*, in *Trusts*, n. 3/2018, p. 280 ss.

³⁸ Cfr. A. Contrino, *Il trust "liberale" e l'imposta sulle donazioni*, in *Dial. dir. trib.*, n. 3/2004, p. 461; A. Contrino, *L'atto di trust fra presunta costituzione di «rendita» e rilevanza nel tributo successorio*, in *Corr. trib.*, n. 31/2007, p. 2503; A. Contrino, *Riforma del tributo successorio, atti di destinazione e trusts familiari*, in *Riv. dir. trib.*, n. 5/2007, I, p. 542; M. Lupoi, *L'Agenzia delle entrate e i principi sulla fiscalità dei trust*, cit., p. 2789; D. Stevanato, *La reintroduzione dell'imposta sulle successioni e donazioni: prime riflessioni critiche*, in *Corr. trib.*, n. 3/2007, p. 247; A. Contrino, *Il trasferimento di immobili in trust liberale è soggetto a imposizione proporzionale di registro: note critiche su un recente arresto giurisprudenziale veneto (e sull'ondivaga posizione del fisco)*, in *Riv. dir. trib.*, n. 6/2009, p. 496 ss.; S. Ghinassi, *I principi generali in tema di determinazione della base imponibile nell'imposta sulle successioni e donazioni*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2009, II, p. 32; A. Fedele, *Il regime fiscale di successioni e liberalità*, cit., p. 594; M. Plasmati, *L'applicazione*

La ricostruzione dell'amministrazione generava incertezze pure in relazione alla determinazione della base imponibile del tributo³⁹ – in ragione dell'impossibilità di conoscere *ex ante* i cespiti che effettivamente sarebbero stati trasferiti al beneficiario alla scadenza del trust – e in ordine al calcolo del valore dei beni, in quanto tra l'istituzione del vincolo e il momento di attuazione poteva intercorrere un periodo molto lungo durante il quale il trust poteva essere revocato o costituire oggetto di una gestione dinamica da parte del *trustee* con completa trasformazione o perimento di quanto originariamente vincolato⁴⁰. Per di più, qualora il tributo versato fosse risultato di importo superiore a quello dovuto, non sarebbe stata neppure certa la legittimità di un'istanza di rimborso⁴¹.

Ulteriori perplessità comportava l'applicazione dell'imposta di donazione al trust "auto-dichiarato"⁴², caratterizzato dall'assenza di effetti traslativi, nel quale il bene vincolato rimaneva nella titolarità del disponente (che assumeva anche le funzioni di *trustee*) e la fattispecie produceva una mera segmentazione interna del patrimonio⁴³.

Per l'amministrazione finanziaria⁴⁴, la soluzione trovava argomento nella natura patrimoniale del conferimento di beni in trust e nell'effetto segregativo prodotto sui beni conferiti, indipendentemente dal trasferimento della proprietà, che, prima o poi, avrebbe avuto luogo in favore del beneficiario finale⁴⁵. L'amministrazione traeva un supporto aggiuntivo alla sua tesi dal complessivo trattamento fiscale riservato al trust dalla stessa Agenzia delle Entrate, che escludeva da imposizione il trasferimento di beni in favore dei soggetti beneficiari, considerando tale profilo un momento fiscalmente neutrale⁴⁶.

In realtà, la ricostruzione difficilmente poteva essere accolta, perché in antitesi con quanto prospettato dalla stessa amministrazione in relazione al *genus* "vincolo di destinazione", di cui ancora oggi il trust costituisce una *species*.

Difatti, come si è avuto modo di precisare⁴⁷, tuttora, la prassi amministrativa limita l'ambito dell'imposta di donazione ai vincoli di destinazione costituiti

---

dell'imposta di donazione ai trusts liberali con beneficiari determinabili, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2011, p. 299; C. Buccico, *Problematiche fiscali per l'imposizione indiretta dei trust*, in *Dir. prat. trib.*, n. 6/2016, I, p. 2346 ss.; A. Contrino, *Sulla nuova (ma in realtà inesistente) imposta sui vincoli di destinazione "creata" dalla Suprema Corte: osservazioni critiche*, in *Rass. trib.*, n. 1/2016, p. 30 ss.

³⁹ Cfr. G. Franson, *Allargata l'imponibilità dei vincoli di destinazione*, cit., p. 650.

⁴⁰ Cfr. A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1172; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, cit., p. 134.

⁴¹ In senso contrario, cfr. G. Gaffuri, *L'imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, cit., p. 482.

⁴² Cfr. G. Franson, *Allargata l'imponibilità dei vincoli di destinazione*, cit., p. 650.

⁴³ Sul trust "auto-dichiarato", cfr. L. Gatt, *Dal trust al trust. Storia di una chimera*, Napoli, Editoriale Scientifica, 2010, p. 195 ss.; L. Di Costanzo, *Il trust e le sue applicazioni*, Napoli, Esi, 2014, p. 37 ss.

⁴⁴ Cfr. Circolare Agenzia delle Entrate, 22 gennaio 2008, n. 3/E.

⁴⁵ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, in *GT - Riv. giur. trib.*, n. 5/2015, p. 406.

⁴⁶ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 711.

⁴⁷ V. *supra* § 2.

mediante trasferimento di beni, assoggettando i vincoli non traslativi all'imposta di registro in misura fissa⁴⁸.

Senonché, l'orientamento poc'anzi declinato è stato superato dalla circolare n. 34/E del 20 ottobre 2022 dell'Agenzia delle Entrate sulla disciplina fiscale del trust⁴⁹, la cui bozza, oggetto di consultazione pubblica in data 11 agosto 2021⁵⁰, recependo l'indirizzo ermeneutico recentemente consolidatosi in seno alla giurisprudenza di legittimità⁵¹, ha ricollegato l'imposta sulle successioni e donazioni all'effettivo trasferimento dei beni vincolati in favore dei beneficiari del trust (c.d. tassazione "in uscita"), salvo il problema di stabilire le modalità di applicazione del tributo nelle ipotesi in cui l'attribuzione non sia disposta attraverso un atto da sottoporre a registrazione.

Inoltre, anche aderendo alla soluzione prospettata dalla recente circolare, non è chiaro se il momento impositivo sia, in ogni caso, da ricollegare alla fase conclusiva del trust o se, invece, possa ritenersi sussistente il presupposto del tributo pure in presenza di attribuzioni patrimoniali disposte dal trust nel corso della sua esistenza, soprattutto nelle ipotesi in cui non vi sia un vero e proprio atto di assegnazione e lo statuto non contenga indicazioni precise al riguardo⁵².

Analoghe incertezze si pongono qualora il beneficiario acquisisca proventi già assoggettati ad imposizione, a titolo di Ires, in capo al trust e non sottoposti ad ulteriore tassazione in capo al beneficiario: in questi casi, l'acquisizione di tali proventi nel corso dell'esistenza del trust potrebbe essere assimilata ad un'acquisizione patrimoniale, come tale soggetta all'imposta sulle donazioni proprio perché gli stessi non possono essere considerati redditi per il percettore⁵³.

4. La distinzione tra il "trust liberale" e il "trust non liberale" ai fini della tassazione

L'Agenzia delle Entrate, non distinguendo il trust "liberale" dal trust "non liberale" (secondo un'impostazione che sembra conservata pure nella recente circolare), finisce con l'applicare l'imposta di donazione in maniera indiscriminata, estendendola a fattispecie non sorrette da *animus donandi* o non traslative

⁴⁸ Cfr. A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1171, nt. 218.

⁴⁹ Su cui, cfr. V. Buzzi, G. Sorci, *I trust nelle imposte indirette alla luce della recente Circolare n. 34/E/2022 (tra restyling e novità)*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 11 novembre 2022, p. 1 ss.; V. Buzzi, G. Sorci, *Trust, imposte indirette e circolare n. 34/E/2022: osservazioni su agevolazioni fiscali, attribuzioni informali e territorialità*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 7 febbraio 2023, p. 1 ss.

⁵⁰ V. *supra* § 2.

⁵¹ V. *infra* § 9.

⁵² Cfr. Assonime, *Risposta alla Consultazione pubblica dell'Agenzia delle entrate sulla bozza di circolare riguardante la disciplina fiscale dei trust*, 12/2021, p. 21–22, consultabile al link: https://www.assonime.it/attivita-editoriale/interventi/pagine/consultazioni-12_2021.aspx/.

⁵³ Cfr. Assonime, *Risposta alla Consultazione pubblica dell'Agenzia delle entrate sulla bozza di circolare riguardante la disciplina fiscale dei trust*, cit., p. 22.

di beni e diritti a titolo gratuito, con sovrapposizione tra l'oggetto dell'imposta sulle successioni e donazioni e la sfera di azione del tributo di registro⁵⁴.

Il trust "non liberale", fondato su una causa onerosa, è preordinato al soddisfacimento di preesistenti obbligazioni, senza alcun incremento liberale del patrimonio del beneficiario: ne sono esempi, il trust "liquidatorio"⁵⁵ e il trust "di garanzia", utilizzati a beneficio dei creditori del disponente, rispettivamente, per sanare con i proventi della liquidazione le posizioni debitorie e per realizzare una funzione di garanzia del credito.

Non è, dunque, ragionevole teorizzare un trattamento fiscale indifferenziato per tutte le tipologie di trust, essendo necessario individuare, attraverso un'analisi per categorie, la natura del negozio e gli effetti giuridici, per tenere distinto il regime dei trust "liberali" o di famiglia, caratterizzati da uno spirito di liberalità del disponente verso i beneficiari o da un trasferimento a titolo gratuito, dal regime dei trust "commerciali", privi di *animus donandi*⁵⁶. I primi, in quanto funzionali ad un trasferimento a titolo gratuito, stabile e definitivo di beni, rientrano nel perimetro dell'imposta di donazione, malgrado le criticità relative all'esatta individuazione del momento impositivo⁵⁷; i secondi, essendo diretti a soddisfare interessi propri del disponente, risultanti dall'atto istitutivo del vincolo, scontano l'imposta di registro⁵⁸.

Pertanto, non ogni costituzione di "vincolo di destinazione" comporta l'applicazione dell'imposta di donazione, considerato che quest'ultima presuppone un trasferimento di ricchezza con animo liberale o a titolo gratuito in favore di soggetti diversi dal disponente, destinatari di un effettivo arricchimento patrimoniale⁵⁹.

⁵⁴ Cfr. G. Franzoni, *Allargata l'imponibilità dei vincoli di destinazione*, cit., p. 650; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 712; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, cit., p. 134-135.

⁵⁵ Cfr. D. Muritano, A. Pischetola, *Trust liquidatori e relativi profili impositivi*, in *Il fisco*, n. 43/2010, p. 6966 ss.; S. Moratti, *Ancora qualche dubbio sulla fiscalità indiretta del trust liquidatorio*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 2/2020, II, p. 34 ss.

⁵⁶ Cfr. G. Semino, *Prime considerazioni sulla fiscalità degli atti segregativi di beni in trust alla luce della nuova imposta sulle successioni e donazioni*, in *Trusts*, n. 3/2007, p. 344 ss.; C. Buccico, *Problematiche fiscali per l'imposizione indiretta dei trust*, cit., p. 2348. In giurisprudenza, cfr. Comm. trib. prov. Bologna, 30 ottobre 2009, n. 120, in *Fisconline*.

⁵⁷ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 405, nt. 8.

⁵⁸ Cfr. F. Rota, G. Biasini, *Il trust e gli istituti affini in Italia*, II ed., Milano, Giuffrè, 2012, p. 253 ss.; A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1173.

⁵⁹ Cfr. G. Gaffuri, *L'imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, cit., p. 473; D. Stevanato, *I «Trusts» e la capacità economica colpita dal tributo successorio*, in *Dial. trib.*, 2009, p. 333 ss.; A. Contrino, *Imposizione sui vincoli di destinazione (trust commerciali e liberali) tra rilevanza sostanziale della capacità economica e legittimazione processuale del notaio*, in *Riv. not.*, n. 2/2010, p. 440-441; A. Contrino, *Commento all'art. 9, Tariffa, Parte I, d.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, *IVA e imposte sui trasferimenti*, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 1051; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 714; A. Contrino,

5. La pluralità delle posizioni della giurisprudenza e la questione del rilievo intrinsecamente patrimoniale dell'atto di destinazione

Più variegata, ma talvolta asistematica, appaiono le soluzioni prospettate dalla giurisprudenza di merito e di legittimità⁶⁰.

Una parte della giurisprudenza di merito⁶¹, riprendendo la distinzione tra il trust “liberale” e il trust “non liberale”, declinata in dottrina⁶², ha escluso l'applicazione del tributo sulle successioni e donazioni al trust oneroso, perché

Contributo al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all'indietro di tre lustri), cit., p. 1227–1228.

⁶⁰ Cfr. F. Guffanti, *Problemi fiscali aperti per i trust*, in *Corr. trib.*, 2009, p. 2558 ss.; N. De Renzis Sonnino, *L'imposizione indiretta dei trust: gli ultimi orientamenti di giurisprudenza e prassi*, in *Trusts*, 2009, p. 507 ss.; D. Stevanato, *Trusts e imposta sulle donazioni: prime reazioni giurisprudenziali alle forzature della prassi amministrativa*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 6/2009, p. 540 ss.; V. Farina, *Rilevanza dell'atto di destinazione nel trust con riguardo alle imposte sulle successioni e donazioni. Profili civilistici e fiscali*, in *Trusts*, 2010, p. 484 ss.; M. Plasmati, *L'applicazione dell'imposta di donazione ai trusts liberali con beneficiari determinabili*, cit., p. 299 ss.; E.M. Bartolazzi Menchetti, *Qualificazione dell'atto di affidamento di beni al trustee nelle imposte sui trasferimenti*, in V. Ficari, V. Mastroiacovo (a cura di), *Corrispettività, onerosità e gratuità. Profili tributari*, Torino, Giappichelli, 2014, p. 108 ss.; A. Borgoglio, *Il trust autodichiarato sconta l'imposta sulle successioni e donazioni*, in *Il fisco*, n. 11/2015, p. 1079 ss.; C. Buccico, *La tassazione indiretta dei trust in Italia*, in C. Buccico (a cura di), *Gli aspetti civilistici e fiscali del trust*, cit., p. 283 ss.; S. Infantino, *I trust davanti ai giudici tributari*, in *Trusts*, n. 2/2015, p. 129 ss.; L. Serpieri, *La giurisprudenza in materia d'imposizione indiretta sugli atti di dotazione di beni in trust*, in *Trusts*, n. 2/2015, p. 152 ss.; A. Busani, G. Ridella, *Reset in Cassazione: l'imposta di donazione non si applica al vincolo di destinazione derivante da un trust*, in *Corr. trib.*, n. 6/2017, p. 455 ss.; V. Capozzi, *Le imposte indirette sui trust: la Cassazione torna sui suoi passi*, Documento del 15 marzo 2017, Fondazione Nazionale dei Commercialisti, consultabile al link: <https://www.fondazioneNazionaleCommercialisti.it/node/1216>; P. Ceppellini, R. Lugano, *Trust, l'incognita tempo sull'imposta applicabile*, in *Il Sole 24 Ore*, 26 giugno 2018, n. 174, p. 23; E. Holzmler, *Giudici ancora divisi sull'imposta di donazione per i beni al trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 novembre 2018, n. 324, p. 21; A. Ravera, *Il trust. Parte seconda*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2018, II, p. 1345 ss.; M. Valenzano, *Imposizione sul trust autodichiarato*, in *Trusts*, n. 2/2018, p. 167 ss.; G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1528 ss.; P. Mastellone, *Il defatigante “moto perpetuo” del pendolo giurisprudenziale sugli apporti in trust*, in *Trusts*, n. 1/2019, p. 61 ss.; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della “terza stagione” della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, cit., p. 135 ss.

⁶¹ Cfr. Comm. trib. prov. Macerata, 26 settembre 2012, n. 207, in *Notariato*, n. 4/2013, p. 474 (relativa ad un trust “di garanzia”), su cui, cfr. G. Corasaniti, *Brevi note sulla (in)applicabilità dell'imposta sulle successioni e donazioni al trust di garanzia*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 5/2013, p. 430 ss. In precedenza, la stessa giurisprudenza di merito (cfr. Comm. trib. prov. Lodi, 8 gennaio 2009, n. 120, in *Banca Dati BIG Suite Ipsoa*, relativa ad un'ipotesi di trust “liquidatorio”), con una motivazione non proprio condivisibile, aveva escluso la ricorrenza di un vincolo di destinazione in presenza di un trust con funzione meramente liquidatoria, essendo al trustee riconosciuta ampia autonomia decisionale, con conseguente inapplicabilità dell'imposta sulle successioni e donazioni. Sul punto, cfr. D. Muritano, A. Pischetola, *Prime decisioni in materia di imposizione indiretta del trust*, in *Notariato*, n. 5/2009, p. 509 ss.

⁶² Cfr. G. Gaffuri, *L'imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, cit., p. 473. Sul punto, v. pure *supra* § 4.

preordinato all'adempimento di preesistenti obbligazioni, senza alcun trasferimento di ricchezza a titolo di liberalità o gratuità⁶³.

Sempre nella giurisprudenza di merito, all'orientamento⁶⁴ che recepisce la progressiva tesi dell'amministrazione finanziaria⁶⁵, facendo coincidere il momento impositivo con la costituzione del vincolo di destinazione, si contrappone la ricostruzione⁶⁶, che, disconoscendo alla costituzione del trust e al successivo

⁶³ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 715.

⁶⁴ Cfr. Comm. trib. prov. Bergamo, 13 gennaio 2010, n. 4, in *Trusts*, n. 1/2011, p. 38; Comm. trib. reg. Liguria, 26 settembre 2012, n. 81, in *Trusts*, n. 3/2013, p. 284; Comm. trib. reg. Toscana, 8 luglio 2013, n. 111, *Trusts*, n. 2/2014, p. 202; Comm. trib. reg. Campania, 16 dicembre 2013, n. 367, *Trusts*, n. 4/2014, p. 445; Comm. trib. reg. Toscana, 22 settembre 2014, n. 1702, in *Il fisco*, n. 41/2014, p. 4098; Comm. trib. prov. Milano, 25 marzo 2015, in *Trusts*, n. 5/2016, p. 302; Comm. trib. reg. Lombardia, 14 novembre 2016, *Trusts*, n. 4/2017, p. 437; Comm. trib. reg. Lazio, sez. XI, 21 febbraio 2017, n. 747, in *DeJure Giuffrè*; Comm. trib. reg. Lazio, sez. I, 21 marzo 2017, n. 1478, in *Trusts*, n. 5/2017, p. 539 ss.; Comm. trib. reg. Lombardia, 9 maggio 2018, in *Trusts*, n. 1/2019, p. 89; Comm. trib. reg. Lombardia, 21 settembre 2018, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*.

⁶⁵ Cfr. Circolare Agenzia delle Entrate, 6 agosto 2007, n. 48/E; Circolare Agenzia delle Entrate, 22 gennaio 2008, n. 3/E.

⁶⁶ Cfr. Comm. trib. prov. Treviso, 30 aprile 2009, n. 47, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Firenze, 12 febbraio 2009, n. 30, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Caserta, 11 giugno 2009, n. 481, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Pesaro, 9 agosto 2010, n. 287, in *Trusts*, n. 2/2011, p. 148; Comm. trib. prov. Genova, 7 ottobre 2010, n. 280, in *Trusts*, n. 3/2011, p. 283; Comm. trib. reg. Lombardia, 26 ottobre 2010, n. 88, in *Trusts*, n. 2/2011, p. 155; Comm. trib. reg. Emilia Romagna, 4 febbraio 2011, n. 16, in *Trusts*, n. 3/2011, p. 290; Comm. trib. reg. Toscana, sez. XXIV, 11 aprile 2011, n. 77, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. reg. Veneto, 21 febbraio 2012, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. reg. Lombardia, 4 luglio 2012, n. 73, in *Notariato*, n. 2/2013, p. 232; Comm. trib. prov. Salerno, 18 dicembre 2012, n. 507, in *Notariato*, n. 5/2013, p. 557; Comm. trib. prov. Milano, sez. XVII, 5 febbraio 2014, n. 1213, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. reg. Lombardia, 5 febbraio 2013, n. 168, in *Notariato*, n. 2/2013, p. 232; Comm. trib. prov. Napoli, 2 ottobre 2013, n. 571, in *Trusts*, n. 3/2014, p. 315; Comm. trib. prov. Venezia, sez. VII, 27 novembre 2013, n. 90, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Padova, 19 dicembre 2013, n. 252, in *Trusts*, n. 4/2014, p. 443; Comm. trib. reg. Lombardia, sez. XLIV, 19 settembre 2014, n. 4735, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Reggio Emilia, 26 settembre 2014, n. 418, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Como, 30 settembre 2014, n. 438, in *GT - Riv. giur. trib.*, n. 3/2015, p. 256; Comm. trib. prov. Milano, sez. XXV, 10 aprile 2015, n. 3221, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Lucca, sez. III, 17 novembre 2015, n. 728, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Milano, sez. XLVI, 8 febbraio 2016, n. 1109, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. prov. Lodi, 19 febbraio 2016, in *Trusts*, n. 7/2016, p. 399; Comm. trib. reg. Piemonte, sez. XXXVIII, 7 marzo 2016, n. 326, in <https://def.finanze.it/>; Comm. trib. reg. Lombardia, sez. XXXIV, 12 maggio 2016, n. 2827, in *Il fisco*, n. 26/2016, p. 2597; Comm. trib. prov. Bologna, 24 febbraio 2017, in *Trusts*, n. 5/2017, p. 543; Comm. trib. reg. Campania, sez. XXVIII, 24 maggio 2017, n. 4710, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. II grado Bolzano, 10 luglio 2017, n. 67, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. reg. Lombardia, sez. XIX, 27 ottobre 2017, n. 4337, in *Trusts*, n. 3/2018, p. 341 ss.; Comm. trib. reg. Lombardia, sez. VI, 11 gennaio 2018, n. 89, in *Trusts*, n. 3/2018, p. 336 ss.; Comm. trib. reg. Toscana, 22 marzo 2018, in *Trusts*, n. 6/2018, p. 655; Comm. trib. reg. Lombardia, sez. XV, 29 marzo 2018, n. 1399, in *Trusts*, n. 4/2018, p. 423 ss. (su cui, cfr. T. Tassani, *La giurisprudenza tributaria di questo numero*, in *Trusts*, n. 4/2018, p. 389 ss.); Comm. trib. reg. Abruzzo, sez. III, 8 maggio 2018, n. 431, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. reg. Lazio, sez. XI, 9 maggio 2018, n. 3059, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*; Comm. trib. reg. Lombardia, 11 luglio 2018, in *Trusts*, n. 1/2019, p. 95; Comm. trib. reg. Lazio, 10 settembre 2018, in *Trusts*, n. 5/2019, p. 576; Comm. trib. reg. Emilia Romagna, sez. XI, 24 febbraio 2020, n. 583, in *Banca Dati BIG Suite Ipsosa*. Per

atto di dotazione l'idoneità ad esprimere capacità contributiva, esclude la plausibilità di un "prelievo anticipato", raffigurando il trasferimento di ricchezza per il tramite del trust come "trasferimento sospensivamente condizionato".

L'elaborazione posticipa l'effetto impositivo al momento in cui si realizza in capo al beneficiario finale un "diritto incontrovertibile" a pretendere dal *trustee* l'attribuzione dei beni vincolati, sul presupposto che, in precedenza, il beneficiario sarebbe titolare di una mera "aspettativa giuridica"⁶⁷.

Il dibattito si è sviluppato in termini ancora più accentuati nella giurisprudenza di legittimità con posizioni diversificate e non sempre coerenti⁶⁸.

Un primo orientamento⁶⁹, bollato di illogicità, incoerenza e insostenibilità⁷⁰, ha ravvisato nell'art. 2, comma 47, d.l. n. 262/2006, convertito dalla

---

una disamina dell'orientamento, cfr. L. Sabbi, *L'imposta sui vincoli di destinazione non ha più seguaci*, cit., p. 280 ss.

⁶⁷ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 716-717; A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1173 ss. In giurisprudenza, cfr. Comm. trib. prov. Milano, sez. XXV, 31 gennaio 2014, n. 1002, in *Banca Dati BIG Suite Ipsoa*; Comm. trib. prov. Milano, sez. XXV, 11 marzo 2015, n. 2300, in *Trusts*, n. 4/2015, p. 363 ss., con nota di F. Schiavoni, *CTP Milano e imposizione indiretta sulla segregazione in trust*; Comm. trib. prov. Milano, sez. XXVI, 4 giugno 2015, n. 4999, in *Banca Dati BIG Suite Ipsoa*; Comm. trib. prov. Milano, sez. XXV, 26 novembre 2015, n. 9552, in *Banca Dati BIG Suite Ipsoa*.

⁶⁸ Cfr. C. Buccico, *Problematiche fiscali per l'imposizione indiretta dei trust*, cit., p. 2346 ss.; A. Contrino, *Sulla nuova (ma in realtà inesistente) imposta sui vincoli di destinazione "creata" dalla Suprema Corte: osservazioni critiche*, cit., p. 30 ss.; G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1541 ss.; G. Tinelli, *Profili tributari delle riforme successorie*, cit., p. 703.

⁶⁹ Cfr. Cass. civ., sez. VI - T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3735, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2015, II, p. 688 ss., con nota di G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, nonché di T. Tassani, *La "nuova" imposizione fiscale sui vincoli di destinazione*, in *Giur. comm.*, n. 6/2015, p. 1026 ss.; Cass. civ., sez. VI - T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3737, in *Foro it.*, 2015, I, c. 1215; Cass. civ., sez. VI - T, ord. 25 febbraio 2015, n. 3886, in *Trusts*, n. 4/2015, p. 351 ss.; Cass. civ., sez. VI - T, ord. 18 marzo 2015, n. 5322, in *Notariato*, n. 4/2015, p. 443; Cass. civ., sez. VI - T, 7 marzo 2016, n. 4482, in *GT - Riv. giur. trib.*, n. 5/2016, p. 396, con nota di D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, nonché di T. Tassani, *La Cassazione torna sull'imposta sui vincoli di destinazione*, in *Trusts*, n. 4/2016, p. 341 ss. e di D. Muritano, *La Cassazione ribadisce che l'imposta sui vincoli di destinazione è una "nuova imposta" (osservazioni a Cass. 7 marzo 2016, n. 4482)*, in <http://www.dirittobancario.it/trust-e-dintorni/fiscalita/la-cassazione-ribadisce-che-l-imposta-sui-vincoli-di-destinazione-e-una-nuova-imposta-osservazioni>.

⁷⁰ Cfr. G. Bizioli, M. De Nardi, R. Lupi, *Vincoli di destinazione: modalità applicativa del tributo successorio o fantomatica imposta autonoma?*, cit., p. 108 ss.; A. Busani, R.A. Papotti, *L'imposizione indiretta dei trust: luci e ombre delle recenti pronunce della Corte di cassazione*, in *Corr. trib.*, n. 16/2015, p. 1203 ss.; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 720; D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 400 ss.; Studio n. 132-2015/T (est. T. Tassani), *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione: nuovi orientamenti e prospettive interpretative*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/132-15-t.pdf>; T. Tassani, *Sono sempre applicabili le imposte di successione e donazione sui vincoli di destinazione?*, in *Trusts*, n. 4/2015, p. 351 ss.; C. Buccico, *Problematiche fiscali per l'imposizione indiretta dei trust*, cit., p. 2346 ss.; B. Denora, *Un "nuovo" tributo per i vincoli di destinazione*, in *Riv. dir. trib. - Suppl. online*, 16 marzo 2016, p. 1-2; A. Contrino, *Sulla nuova (ma in realtà inesistente) imposta sui vincoli di destinazione*

l. n. 286/2006, l'istituzione di una "nuova" imposta⁷¹ (o di un nuovo presupposto impositivo in aggiunta al precedente)⁷², accomunata per assonanza alla gratuità delle attribuzioni liberali, ma diversa ed autonoma dalla "tradizionale" forma di prelievo gravante sulle successioni e donazioni in ragione della peculiarità e disomogeneità dei connotati.

Il "nuovo" tributo avrebbe per presupposto non già il trasferimento di beni e diritti conseguente ad un vincolo di destinazione, bensì il mero atto di costituzione del vincolo⁷³, a prescindere da uno spirito di liberalità in capo al disponente, da un arricchimento della sfera giuridica altrui e da un eventuale effetto traslativo a titolo gratuito in favore di un determinato soggetto.

Per tale ragione, l'atto con il quale si vincolano beni in trust, anche se "auto-dichiarato" o posto in essere in assenza di uno specifico beneficiario, in quanto *species* del più ampio *genus* "vincoli di destinazione", assurgerebbe *ex se* ad autonomo presupposto del tributo, la cui base imponibile sarebbe costituita dal valore del patrimonio vincolato al netto dell'eventuale franchigia di esenzione.

"creata" dalla Suprema Corte: osservazioni critiche, cit., p. 30 ss.; L. Salvini, *L'imposta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 925 ss.

⁷¹ Più in generale, sui profili di criticità, anche relativi alla legittimità costituzionale, derivanti dall'inserimento di "nuovi" prelievi tributari nell'ambito di istituti già esistenti, cfr. L. Salvini, *Nomen dei tributi e capacità contributiva*, in L. Salvini, G. Melis (a cura di), *L'evoluzione del sistema fiscale e il principio di capacità contributiva*, Padova, Cedam, 2014, p. 67 ss.

⁷² Cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, in G. Bizioli, M. De Nardi, R. Lupi, *Vincoli di destinazione: modalità applicativa del tributo successorio o fantomatica imposta autonoma?*, cit., p. 111, secondo cui, nell'ottica della Suprema Corte, l'imposta sulle successioni e donazioni avrebbe «acquisito un duplice presupposto: per un verso, nel solco della tradizione (e del diritto), l'imposta colpirebbe l'arricchimento del beneficiario di beni e diritti *mortis causa*, per donazione o per atti gratuiti; per altro verso, la costituzione di vincoli di destinazione, la cui categoria comprenderebbe anche i trust, di qualsiasi genere e tipo». Secondo l'A, un «tributo che contempla un doppio presupposto non rappresenta una novità nel variegato panorama tributario italiano»: è il caso della precedente IUC (imposta unica comunale), istituita dalla legge di stabilità 2014 (art 1, comma 639, l. n. 147/2013) ed abolita dalla legge di bilancio 2020 (art. 1, comma 738, l. n. 160/2019), fondata su due presupposti impositivi (uno costituito dal possesso di immobili e collegato alla loro natura e valore e l'altro collegato all'erogazione e alla fruizione di servizi comunali). Inoltre, sul punto, cfr. G. Salanitro, *Imposta principale postuma e registrazione di atto istitutivo di trust*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2019, II, p. 1257. In senso critico, cfr. A. Fedele, *"Vincoli di destinazione" e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 49, il quale, alla stregua di un'ermeneutica conforme alle norme costituzionali, propende per «l'abbandono di qualsiasi interpretazione dei comma 47 e 49 del D.L. n. 262/2006, come modificato in sede di conversione, che assuma la "costituzione di vincoli di destinazione" a presupposto "autonomo" (cioè a distinta fattispecie imponibile, diversa dalle altre ed a loro contrapposta) del tributo sulle successioni e donazioni perché incompatibile con il sistema normativo in cui verrebbe ad inserirsi il risultato dell'interpretazione stessa». Secondo l'A., anche l'ipotizzata istituzione di un "autonomo" e distinto tributo, gravante *ex se* sulla "costituzione dei vincoli di destinazione", sarebbe in contrasto con i principi costituzionali, salvo che non venga adeguatamente disciplinato.

⁷³ Cfr. M. De Nardi, *Una possibile lettura «riparatrice» per i vincoli di destinazione «liberali»*, in G. Bizioli, M. De Nardi, R. Lupi, *Vincoli di destinazione: modalità applicativa del tributo successorio o fantomatica imposta autonoma?*, cit., p. 116, secondo il quale «il legislatore – includendo i vincoli di destinazione tra gli atti da assoggettare ad imposizione – sembra aver voluto cogliere un intento anti abuso al fine di evitare che atti non dichiaratamente liberali/gratuiti (quali i vincoli) potessero sfuggire dal relativo ambito».

Nell'ottica della Suprema Corte, la locuzione "vincoli di destinazione" verrebbe a designare "l'effetto giuridico di destinazione mediante il quale si dispone, ossia si pone fuori da sé (e non necessariamente in favore di altri da sé) un bene, orientandone i diritti dominicali al perseguimento degli obiettivi voluti": alla disposizione non sarebbe coesistente l'attribuzione a terzi, ragion per cui, avendo evocato il solo effetto di destinazione, il legislatore avrebbe, in maniera inequivocabile, "attratto nell'area applicativa della norma tutti i regolamenti capaci di produrlo, compreso, quindi, il trust"⁷⁴.

Il rilievo intrinsecamente patrimoniale dell'atto di destinazione sarebbe di per sé espressivo di capacità contributiva, producendo l'anticipazione del prelievo al momento della segregazione dei beni senza la necessità di attendere il verificarsi dell'arricchimento in capo al beneficiario⁷⁵.

Il presupposto impositivo verrebbe, in tal modo, correlato alla predisposizione del programma di funzionalizzazione del diritto al perseguimento degli obiettivi voluti dal disponente, il quale, sottraendo i beni vincolati all'ordinario esercizio delle proprie facoltà proprietarie, per consentirne una gestione a beneficio di terzi, provocherebbe un decremento del proprio patrimonio, finendo con l'impoverirsi⁷⁶.

Nella visuale della Suprema Corte, la manifestazione di ricchezza gravata dal "nuovo" tributo risiederebbe nel mero effetto giuridico di destinazione, in grado di determinare *ex se* una diminuzione del patrimonio del disponente, senza la necessità di un arricchimento in capo ad un soggetto diverso, conseguente all'attribuzione del bene destinato⁷⁷. Secondo la Corte, una diversa ricostruzione renderebbe superflua la modifica operata dal legislatore del 2006, risolvendosi in un'*interpretatio abrogans* della disposizione.

In questa prospettiva, l'atto negoziale di segregazione patrimoniale, pur non comportando (ancora) un vantaggio economico in favore di uno specifico beneficiario, costituirebbe espressione di capacità contributiva⁷⁸.

⁷⁴ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 401-403.

⁷⁵ In senso critico, cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 728, secondo cui, «ragionando in questi termini, si giungerebbe alla illogica conclusione che, con riferimento alla tassazione dei singoli vincoli di destinazione, il tributo successorio, da prelievo sugli arricchimenti gratuiti, si trasforma, replicando l'imposta di registro, in prelievo su ogni singolo vincolo istituito, non già per la sua idoneità a determinare uno stabile e definitivo arricchimento patrimoniale nella sfera del beneficiario, bensì per la sua oggettiva valenza di vincolo di destinazione».

⁷⁶ Cfr. Cass. civ., sez. VI - T, ord. 18 marzo 2015, n. 5322, cit., p. 443.

⁷⁷ Cfr. A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1180-1181, nt. 232; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, cit., p. 137, nt. 23.

⁷⁸ Nell'ottica della Suprema Corte, «oggetto della tassazione è la "ricchezza in sé", formula forse riferibile all'imposizione patrimoniale in senso proprio, avente a presupposto la titolarità del patrimonio o di sue componenti in un dato momento, non ai tributi indiretti che assumono a presupposto vicende (modificazioni) del patrimonio stesso» (così A. Fedele, *Vincoli di destinazione: scelte legislative inadeguate determinano un conflitto interpretativo tra le sezioni della Suprema Corte*, cit., p. 54).

L'approccio sembra segnato dalla preoccupazione che una soluzione alternativa – volta a ricollegare la tassazione all'identificazione di un qualche “utile” o “vantaggio” percepito dal beneficiario finale – finirebbe per rinviare *sine die* l'assolvimento dell'onere tributario, ben potendo il trust perdurare per anni con incertezza circa il momento del verificarsi del trasferimento finale.

In ordine al regime impositivo, secondo la Corte, qualora il vantaggio non fosse collegato al negozio costitutivo del vincolo, si produrrebbero ulteriori criticità, considerato che il patrimonio gestito dal *trustee* potrebbe subire *medio tempore* modificazioni sostanziali e significative⁷⁹.

Sulla base di questa impostazione, la Suprema Corte applica il “nuovo” tributo a fattispecie eterogenee, quali, il trust “auto-dichiarato”, finalizzato al rafforzamento della generica garanzia patrimoniale prestata dal disponente come fideiussore (c.d. trust “di garanzia”), il trust “auto-dichiarato” con finalità di passaggio generazionale e il trust “traslativo” preordinato al finanziamento di infrastrutture pubbliche⁸⁰.

In realtà, nel caso di trust liberale o gratuito⁸¹ (come il trust di famiglia e il trust successorio⁸²), una simile ricostruzione rischia di generare una duplicazione d'imposta⁸³, dato che la successiva attribuzione al beneficiario costituisce un'ulteriore manifestazione di ricchezza, oltre quella sottoposta a vincolo e come tale tassata, idonea ad integrare in via autonoma il presupposto del tributo sulle successioni e donazioni⁸⁴, salvo non voler ritenere esclusa l'operatività del

⁷⁹ Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, 7 marzo 2016, n. 4482, cit., p. 396 ss.

⁸⁰ Per la puntuale ricostruzione di questo profilo, cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 110.

⁸¹ Cfr. D. Stevanato, *Donazioni e liberalità indirette nel tributo successorio*, Padova, Cedam, 2000, p. 166 ss.; F. Pistolesi, *La rilevanza impositiva delle attribuzioni liberali realizzate nel contesto dei trusts*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 1/2001, I, p. 153 ss.; A. Contrino, *Trusts liberali e imposizione indiretta dopo le modifiche (L. n. 383/2001) al tributo sulle donazioni*, in *Rass. trib.*, n. 2/2004, p. 434. In giurisprudenza, cfr. Cass. civ., sez. V, 18 dicembre 2015, n. 25478, cit., p. 685, secondo cui «il trust avente causa di liberalità, con attribuzione di beni al beneficiario, rientra nell'orbita civilistica delle donazioni indirette. La peculiarità è che l'arricchimento del beneficiario si realizza con la mediazione della causa fiduciaria cui è soggetta la previa attribuzione dei beni al *trustee*». Si è in presenza di una «liberalità attuata mediante strumenti negoziali altri rispetto al negozio tipico di donazione, parimenti in grado di realizzare, benché indirettamente, oltre all'effetto proprio del trust di costituire il vincolo di destinazione, anche e soprattutto l'effetto finale di arricchimento senza corrispettivo del beneficiario».

⁸² Sul punto, cfr. Studio n. 219-2019/C (est. D. Muritano, C. Romano), *Il trust in funzione successoria tra divieto dei patti successori e tutela dei legittimari*, in *CNN Notizie*, 25 maggio 2021, n. 100, p. 2 ss.

⁸³ Cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 113, che individua un'ipotesi di «doppia imposizione economica poiché, seppur dinanzi a un presupposto differente, sarebbe comunque tassata la medesima base imponibile e soggetti differenti (il disponente e il beneficiario finale)». Negli stessi termini, cfr. L. Sabbi, *La Corte di Cassazione conferma l'orientamento sulla tassazione in misura fissa dei trasferimenti di beni nel trust fund ai fini dell'imposta di registro, ipotecaria e catastale e “forse” sulle successioni e donazioni*, cit., p. 259. Per la relativa problematica, cfr., altresì, L. Salvini, *L'imposta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 932.

⁸⁴ Cfr. B. Denora, *Un “nuovo” tributo per i vincoli di destinazione*, cit., p. 1; D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, cit., p. 401; D. Stevanato, *La “nuova” imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 411, secondo cui «la Corte lascia intendere che alla tassabilità

divieto di doppia imposizione in ragione della diversità dell'imposta gravante sulla costituzione del vincolo⁸⁵.

In qualche pronunciato⁸⁶, anche il Supremo Collegio sembra rendersi conto dell'anomalia della ricostruzione laddove ipotizza di "riliquidare" il tributo in presenza di un effettivo arricchimento, così da presupporre un solo momento impositivo⁸⁷.

BIBLIOGRAFIA

- Albano A., *Note a margine della recente giurisprudenza di legittimità in tema d'irrelevanza degli atti di trasferimento dei beni in trust ai fini delle imposte indirette*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 2/2019, p. 542 ss.
- Bartolazzi Menchetti E.M., *Qualificazione dell'atto di affidamento di beni al trustee nelle imposte sui trasferimenti*, in V. Ficari, V. Mastroiacovo (a cura di), *Corrispettività, onerosità e gratuità. Profili tributari*, Torino, Giappichelli, 2014, p. 108 ss.
- Bartolazzi Menchetti E.M., *Il contributo della Cassazione al chiarimento della disciplina del trust nelle imposte indirette*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 29 gennaio 2018, p. 1 ss.
- Bartolazzi Menchetti E.M., *Il tentativo di mediazione della Cassazione sul rapporto tra trust e reistituita imposta sulle successioni e donazioni*, in *Riv. dir. trib.*, n. 5/2018, II, p. 206 ss.
- Bartolazzi Menchetti E.M., *La dotazione di trust di scopo non è soggetta ad imposta sulle successioni e donazioni*, in *Tax News*, n. 1/2019, p. 101 ss.
- Bartolazzi Menchetti E.M., *Dalla Cassazione una reductio ad unum degli orientamenti sulla tassazione indiretta del trust*, in *Tax News*, n. 2/2020, p. 297 ss.
- Bartoli S., *Il trust*, Milano, Giuffrè, 2001.
- Basilavecchia M., *Le intestazioni fiduciarie: trattamento tributario*, in AA.VV., *Analisi interpretative e novità della circolare 3/E 2008 dell'Agenzia delle Entrate*, Milano, Giuffrè, 2008, p. 83 ss.
- Basilavecchia M., *Corso di diritto tributario*, Torino, Giappichelli, 2017, p. 10 ss.
- Bastianelli M., *Trust e fisco*, Milano, Giuffrè, 2014, p. 2.
- Bastianelli M., *Trust al confine del mandato e il regime fiscale*, in *Trusts*, n. 4/2017, p. 384–385.
- Benigni A., *Trust liberale: la costituzione è estranea al presupposto dell'imposta indiretta sui trasferimenti in misura proporzionale*, in *Il Tributario*, 23 febbraio 2016.
- Busani A., *Ulteriore "giravolta" in Cassazione sulla tassazione dell'apporto al trust*, in *Corr. trib.*, n. 25/2018, p. 1951 ss.
- Busani A., *Tassazione del trust sull'ottovolante*, in *Il Sole 24 Ore*, 11 giugno 2018, n. 159, p. 23.
- Busani A., *Imposta donazioni soltanto per il trust non «transitorio»*, in *Il Sole 24 Ore*, 6 dicembre 2018, n. 336, p. 31.
- Busani A., *La tassazione segue la natura del trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 16 gennaio 2019, n. 15, p. 22.
- Busani A., *La Cassazione ci ripensa: il trust si tassa alla fine*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 gennaio 2019, n. 17, p. 23.
- Busani A., *L'atto di dotazione che costituisce il trust non è tassabile*, in *Il Sole 24 Ore*, 8 giugno 2019, n. 156, p. 20.

della costituzione dei vincoli di destinazione potrà eventualmente far seguito una diversa fattispecie impositiva, in esito alla concreta attuazione del programma destinatorio, e all'attribuzione ai terzi beneficiari dei beni o diritti precedentemente vincolati ad uno scopo».

⁸⁵ Cfr. A. Fedele, *Vincoli di destinazione: scelte legislative inadeguate determinano un conflitto interpretativo tra le sezioni della Suprema Corte*, cit., p. 53.

⁸⁶ Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3735, cit., p. 688 ss.; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3737, cit., c. 1215.

⁸⁷ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 727.

- Busani A., *Dotazione del trust esente da imposte*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 giugno 2019, n. 166, p. 30.
- Busani A., *Trust, la dotazione paga imposte fisse a prescindere dalla tipologia dell'atto*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 giugno 2019, n. 172, p. 25.
- Busani A., *Trust sempre tassato in misura fissa*, in *Il Sole 24 Ore*, 14 settembre 2019, n. 253, p. 17.
- Busani A., *Trust di Jersey con l'equivoco del mutuo consenso*, in *Il Sole 24 Ore*, 31 agosto 2019, n. 239, p. 15.
- Busani A., *Trust, assedio al Fisco per escludere il prelievo*, in *Il Sole 24 Ore*, 2 dicembre 2019, n. 332, p. 23.
- Busani A., *La Cassazione si stabilizza: imposte in misura fissa per l'atto di dotazione di qualsiasi tipologia di trust*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 7/2019, p. 590 ss.
- Busani A., *Sul trust la Corte conferma: esenti gli atti di destinazione*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 febbraio 2020, n. 54, p. 17.
- Busani A., *Imposta di successione e donazione*, I ed., Milano, Wolters Kluwer, 2020, p. 1167.
- Busani A., *Il trust. Istituzione, gestione, cessazione*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2020, p. 1 ss.
- Busani A., *Tassazione del trust, cambio di rotta dopo 13 anni e oltre cento Cassazioni*, in *Il Sole 24 Ore*, 30 agosto 2021.
- Busani A., *Tassato il trasferimento dal trustee al beneficiario*, in *Il Sole 24 Ore*, 16 febbraio 2021, n. 45, p. 26.
- Busani A., *Trust, l'imposta di donazione scatta con il trasferimento ai beneficiari*, in *Il Sole 24 Ore*, 6 aprile 2021, n. 93, p. 36.
- Busani A., Papotti R.A., *L'imposizione indiretta dei trust: luci e ombre delle recenti pronunce della Corte di cassazione*, in *Corr. trib.*, n. 16/2015, p. 1203 ss.
- Busani A., Papotti R.A., *Ulteriormente frammentati in Cassazione gli orientamenti sulla tassazione del trust*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 2/2019, p. 115 ss.
- Busani A., Ridella G., *Reset in Cassazione: l'imposta di donazione non si applica al vincolo di destinazione derivante da un trust*, in *Corr. trib.*, n. 6/2017, p. 455 ss.
- Busani A., Smaniotto E., *Il trust nato per la beneficenza sconta l'imposta proporzionale*, in *Il Sole 24 Ore*, 12 ottobre 2019, n. 281, p. 21.
- Buzzi V., Sorci G., *I trust nelle imposte indirette alla luce della recente Circolare n. 34/E/2022 (tra restyling e novità)*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 11 novembre 2022, p. 1 ss.
- Buzzi V., Sorci G., *Trust, imposte indirette e circolare n. 34/E/2022: osservazioni su agevolazioni fiscali, attribuzioni informali e territorialità*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 7 febbraio 2023, p. 1 ss.
- Cannizzaro S., *Addio all'imposta proporzionale per la costituzione di trust?*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 21 novembre 2016, p. 1 ss.
- Cannizzaro S., *Sulla tassazione del trust un passo avanti e uno indietro*, in *CNN Notizie*, 22 giugno 2018, n. 115, p. 4 ss.
- Cantillo M., *Il regime fiscale del trust dopo la Finanziaria 2007*, in *Rass. trib.* n. 4/2007, p. 1047 ss.
- Capozzi G., *Successioni e donazioni*, tomo II, III ed., Milano, Giuffrè, 2009, p. 1521–1522.
- Capozzi V., *Le imposte indirette sui trust: la Cassazione torna sui suoi passi*, Documento del 15 marzo 2017, Fondazione Nazionale dei Commercialisti, consultabile al link: <https://www.fondazionenazionalecommercialisti.it/node/1216>.
- Carinci A., Tassani T., *Manuale di diritto tributario*, IV ed., Torino, Giappichelli, 2021, p. 55 ss.
- Carnevali U., voce *Liberalità*, in *Enc. dir.*, vol. XXIV, Milano, Giuffrè, 1974, p. 216 ss.
- Carunchio S., *Imposte ipotecaria e catastale in misura fissa sul trust autodichiarato*, in *Il fisco*, n. 46/2016, p. 4476 ss.
- Catapano Minotti A., *L'Agenzia delle Entrate mette fine all'incertezza sulla tassazione dei Trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 11 novembre 2021.
- Cecchi M., *Charitable trust e imposta sulle successioni e donazioni*, in *Giur. comm.*, n. 2/2021, p. 338 ss.
- Cenni M.L., *Il regime d'imposizione indiretta dell'atto istitutivo e di dotazione del trust nei più recenti e plurimi interventi della giurisprudenza di legittimità*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 2/2019, p. 546 ss.
- Cepellini P., Lugano R., *Trust, l'incognita tempo sull'imposta applicabile*, in *Il Sole 24 Ore*, 26 giugno 2018, n. 174, p. 23.

- Cerri F., *Il regime impositivo applicabile all'istituzione del trust: una querelle solo apparentemente risolta*, in *Corr. giur.*, n. 5/2019, p. 605 ss.
- Contrino A., *Il trasferimento di immobili in trust liberale è soggetto a imposizione proporzionale di registro: note critiche su un recente arresto giurisprudenziale veneto (e sull'ondivaga posizione del fisco)*, in *Riv. dir. trib.*, n. 6/2009, p. 496 ss.
- Contrino A., *Imposizione sui vincoli di destinazione (trust commerciali e liberali) tra rilevanza sostanziale della capacità economica e legittimazione processuale del notaio*, in *Riv. not.*, n. 2/2010, p. 440–441.
- Contrino A., *Commento all'art. 9, Tariffa, Parte I, d.P.R. n. 131/1986*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo IV, IVA e imposte sui trasferimenti, a cura di G. Marongiu, Padova, 2011, p. 1051.
- Contrino A., *Sulla nuova (ma in realtà inesistente) imposta sui vincoli di destinazione "creata" dalla Suprema Corte: osservazioni critiche*, in *Rass. trib.*, n. 1/2016, p. 30 ss.
- Contrino A., *Prefazione*, in A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. VII.
- Contrino A., *Contributo al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all'indietro di tre lustri)*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2021, I, p. 1217 ss.
- Corasaniti G., *L'imposizione indiretta dei trust liberali: luci e ombre nella più recente giurisprudenza di legittimità*, in *Trusts*, n. 3/2019, p. 305 ss.
- Corasaniti G., *L'effetto segregativo prodotto dal trust e la riscossione coattiva del tributo*, in *Trusts*, n. 5/2020, p. 493 ss.
- Corsini L., *Trust e diritti dei legittimari e dell'erario in Italia*, in *Riv. not.*, n. 1–2/1998, p. 69 ss.
- Dami F., Moscardi M., *Scioglimento del trust per rinuncia dei beneficiari: la restituzione dei beni ai disponenti non sconta le imposte proporzionali*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 8–9/2021, p. 691 ss.
- d'Amati N., *Istituzioni di diritto tributario*, Bari, Cacucci, 2006, p. 364.
- d'Amati N., Uricchio A., *Corso di diritto tributario*, Padova, Cedam, 2008, p. 231–232.
- Della Valle E., *La soggettività tributaria del trust*, in *Tax News*, n. 2/2019, p. 175 ss.
- De Nardi M., *Una possibile lettura «riparatrice» per i vincoli di destinazione «liberali»*, in G. Bizioli, M. De Nardi, R. Lupi, *Vincoli di destinazione: modalità applicativa del tributo successorio o fantomatica imposta autonoma?*, cit., p. 116.
- Di Maggio E., *La Legge per il "dopo di noi". Il commento*, in *Notariato*, n. 4/2016, p. 427 ss.
- Di Sapio A., Pischetola A., *Sulla tassazione del trust serve il giudizio delle Sezioni Unite*, in *Il Sole 24 Ore*, 27 giugno 2018, n. 179, p. 28.
- Disca S., *La neutralità fiscale dell'atto di dotazione di beni immobili in trust: le imposte ipotecaria e catastale*, in *Trusts*, n. 4/2020, p. 401 ss.
- Falsitta G., *Corso istituzionale di diritto tributario*, V ed., Padova, Cedam, 2014, p. 628.
- Farina V., *Rilevanza dell'atto di destinazione nel trust con riguardo alle imposte sulle successioni e donazioni. Profili civilistici e fiscali*, in *Trusts*, 2010, p. 484 ss.
- Fedele A., *Visione d'insieme della problematica interna*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 283 ss.
- Fedele A., *Riforma dell'imposta sulle successioni e donazioni come esito dell'evoluzione storica del tributo*, in AA.VV., *L'imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, cit., p. 39 ss.
- Fedele A., *Destinazione patrimoniale: criteri interpretativi e prospettive di evoluzione del sistema tributario*, in AA.VV., *Destinazione di beni allo scopo. Strumenti attuali e tecniche innovative*, Milano, Giuffrè, 2003, p. 295 ss.
- Ferrari F., *La soggettività passiva del trust per le imposte dirette*, in *Trusts*, n. 2/2020, p. 160 ss.
- Ficari V., *Il trust nelle imposte dirette (Irpeg ed Irap): un articolato modulo contrattuale oppure un autonomo soggetto passivo?*, in *Boll. trib.*, n. 21/2000, p. 1529 ss.
- Ficari V., *Le diverse dimensioni della corrispettività, onerosità, gratuità e liberalità nel diritto tributario dell'impresa*, in *Riv. dir. trib.*, n. 7–8/2014, I, p. 803 ss.
- Ficari V., *Corrispettività, onerosità e gratuità nella fiscalità d'impresa*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 2/2018, p. 277.
- Fiorentino S., *Lezioni di diritto tributario. Parte Generale*, Napoli, Esi, 2017, p. 38–39.
- Gaffuri G., *Note riguardanti la novellata imposta sulle successioni e donazioni*, in *Rass. trib.*, n. 2/2007, p. 456 ss.

- Gaffuri G., *La nuova manifestazione di pensiero dell'Agenzia delle Entrate sulla tassazione indiretta dei trust*, in *Trusts*, n. 2/2008, p. 121 ss.
- Gaffuri G., *Sui vincoli di destinazione e sulla loro sorte fiscale*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 4/2021, p. 831 ss.
- Gaffuri G., Albertini F.V., *Disciplina fiscale del trust: costituzione e trasferimento dei beni*, in *Boll. trib.*, n. 23/1995, p. 1704 ss.
- Gallio F., *Il trasferimento a un trust 'solutorio' di quote di una S.r.l. sconta l'imposta di donazione dell'8%*, in *Il fisco*, n. 27/2018, p. 2670 ss.
- Gallio F., *Imposte indirette in misura fissa sul trust liquidatorio senza arricchimento del beneficiario*, in *Il fisco*, n. 17/2020, p. 1669 ss.
- Gallo F., *Trust, interposizione ed elusione fiscale*, in *Rass. trib.*, n. 5/1996, p. 1043 ss.
- Gallo F., *L'imposta regionale sulle attività produttive e il principio di capacità contributiva*, in *Giur. comm.*, n. 2/2002, I, p. 131 ss.
- Giovannini A., *Soggettività tributaria e fattispecie impositiva*, Padova, Cedam, 1996, p. 416 ss.
- Giovannini A., *Trust e imposte sui trasferimenti*, in *Rass. trib.*, n. 4/2000, p. 1111 ss.
- Giovannini A., *Problematiche fiscali del trust*, in *Boll. trib.*, n. 15-16/2001, p. 1125 ss.
- Giusti G., *Il regime fiscale del contratto di affidamento fiduciario: riflessi impositivi di un nuovo modello negoziale*, in *Riv. dir. trib.*, n. 3/2016, I, p. 371 ss.
- Giusti G., *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2019, I, p. 1524 ss.
- Guffanti F., *Problemi fiscali aperti per i trust*, in *Corr. trib.*, 2009, p. 2558 ss.
- Holzmueller E., *Giudici ancora divisi sull'imposta di donazione per i beni al trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 novembre 2018, n. 324, p. 21.
- Izzo B., *La tassazione "in uscita" dei Trusts ai fini dell'imposta sulle donazioni nella giurisprudenza di legittimità: lux (quasi) facta est*, in *Riv. dir. trib.*, n. 4/2020, II, p. 190 ss.
- Lanzillotti S., Morano G., *Atti di destinazione e interessi meritevoli di tutela*, Roma, Stamperia Nazionale, 2010, p. 143.
- Laroma Jezzi P., *La fiscalità dei trust aspettando il "Trust di diritto italiano"*, in *Riv. dir. trib.*, n. 6/2012, I, p. 585 ss.
- Laroma Jezzi P., *La costituzione di trust di scopo sconta l'imposta sulle successioni e donazioni?*, in *Corr. trib.*, n. 19/2014, p. 1477 ss.
- Latrofa N.D., *La giurisprudenza della Cassazione sull'imposizione indiretta*, in *Trusts*, n. 4/2021, p. 390 ss.
- Lenzi R., *Le destinazioni atipiche e l'art. 2645-ter, c.c.*, in *Contratto e Impresa*, 2007, p. 229 ss.
- Leo M., *Trust e imposte di successione: superare l'attuale prassi erariale per evitare penalizzazioni improprie*, in *Corr. trib.*, n. 5/2020, p. 429 ss.
- Lupi R., *I presupposti d'imposta e l'oggetto economico del diritto tributario*, in R. Lupi (a cura di), *Diritto delle imposte. Dai presupposti economici d'imposta alle basi imponibili nella "parte speciale" del diritto tributario*, Milano, Giuffrè, 2020, p. 13 ss.
- Lupoi M., *Introduzione ai trusts. Diritto inglese, Convenzione dell'Aja, Diritto italiano*, Milano, Giuffrè, 1994, p. 5 ss.
- Lupoi M., *L'Agenzia delle entrate e i principi sulla fiscalità dei trust*, in *Corr. trib.*, n. 34/2007, p. 2786 ss.
- Lupoi M., *Istituzioni del diritto dei trust e degli affidamenti fiduciari*, Padova, Cedam, 2008.
- Lupoi M., *Istituzioni del diritto dei trust negli ordinamenti di origine e in Italia*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2019, p. 3 ss.
- Lupoi M., Tassani T., *Il c.d. "scioglimento consensuale" del trust: diritto civile e diritto tributario*, in *Trusts*, n. 1/2020, p. 5 ss.
- Manoni E., *Imposizione indiretta e trust autodichiarato: il contrasto interpretativo della Suprema Corte*, in *Il fisco*, n. 8/2019, p. 771 ss.
- Marchese S., *I trust "fiscalmente riconosciuti"*, in *Dir. prat. trib.*, n. 6/2020, p. 2407 ss.
- Marinello A., *I profili fiscali del fondo patrimoniale della famiglia*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 2/2014, p. 393 ss.
- Marongiu G., *Le novità della legge di riforma dell'imposta di successione*, in AA.VV., *L'imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, Milano, Giuffrè, 2001, p. 93 ss.

- Massarotto S., *Trust e nuovi obblighi di monitoraggio fiscale alla luce della Bozza di Circolare sul trust*, in *Il fisco*, n. 37/2021, p. 3553 ss.
- Mastellone P., *Il defatigante "moto perpetuo" del pendolo giurisprudenziale sugli apporti in trust*, in *Trusts*, n. 1/2019, p. 61 ss.
- Mastellone P., *Tributi indiretti sugli apporti in trust e ultime "scosse di assestamento" della Cassazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2019, I, p. 621 ss.
- Montanari F., *I "conferimenti" di beni in trust e le imposte sui trasferimenti in misura fissa: un'ulteriore conferma della Suprema Corte in attesa delle Sezioni Unite*, in *Tax News*, n. 1/2018, p. 85 ss.
- Montanari F., *Trust e imposizione indiretta tra incertezze civilistiche e conferme sul regime tributario*, in *Trusts*, n. 6/2021, p. 689.
- Moratti S., *Ancora qualche dubbio sulla fiscalità indiretta del trust liquidatorio*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 2/2020, II, p. 34 ss.
- Moretti M., *Trust liberali e imposizione indiretta: la Sezione Tributaria della Corte di Cassazione destituisce di ogni fondamento l'evanescente imposta autonoma sui vincoli di destinazione*, in *Boll. trib.*, n. 3/2017, p. 234 ss.
- Muià P.P., *Le imposte indirette nella costituzione del trust: in misura fissa o proporzionale? La soluzione (si spera) definitiva della Cassazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 5/2017, II, p. 2232 ss.
- Muritano D., *La Cassazione ribadisce che l'imposta sui vincoli di destinazione è una "nuova imposta" (osservazioni a Cass. 7 marzo 2016, n. 4482)*, in <http://www.dirittoabancario.it/trust-e-dintorni/fiscalita/la-cassazione-ribadisce-che-l-imposta-sui-vincoli-di-destinazione-e-una-nuova-imposta-osservazioni>.
- Muritano D., *La tassazione dei trust di garanzia (e non solo): le ordinanze "gemelle" della Corte di Cassazione*, in *Notariato*, n. 2/2019, p. 209 ss.
- Muritano D., Pischetola A., *Problematiche fiscali in materia di vincoli di destinazione ex art. 2645-ter c.c.*, in M. Bianca, A. De Donato (a cura di), *Dal trust all'atto di destinazione patrimoniale. Il lungo cammino di un'idea*, Milano, Gruppo 24 Ore, 2013, p. 281 ss.
- Nicolosi F., *Trust e imposizione in uscita: nuovo orientamento e nuove questioni*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 1/2021, p. 471 ss.
- Nocerino O., *La causa concreta del trust autodichiarato e la soggettività passiva IRES*, in *Trusts*, n. 2/2018, p. 159 ss.
- Nussi M., *L'imputazione del reddito nel diritto tributario*, Padova, Cedam, 1996, p. 587.
- Nuzzo E., *E luce fu sul regime fiscale del trust*, in *Banca, Borsa e tit. cred.*, n. 2/2002, p. 244 ss.
- Palumbo G., *Imposizione di registro su trust*, in *Diritto & Giustizia*, 31 maggio 2018, n. 96, p. 5 ss.
- Paparella F., *Trusts e destinazione dei beni a finalità extraprenditoriali nella disciplina delle imposte dirette*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 357 ss.
- Paparella F., *Brevi riflessioni aggiornate in tema di trusts, elusione ed interposizione di persona*, in *Boll. trib.*, n. 7/2002, p. 485 ss.
- Paparella F., *Considerazioni in tema di disciplina dei trusts nel sistema delle imposte sui redditi delineato dalla legge delega di riforma dell'ordinamento tributario n. 80 del 7 aprile 2003 e le prospettive di riforma*, in *Boll. trib.*, n. 23/2003, p. 1683 ss.
- Parente S.A., *La fiscalità indiretta del trust e degli altri vincoli di destinazione: quale gerarchia di valori per un'ermeneutica costituzionalmente orientata?*, in *Dir. proc. trib.*, n. 2/2022, p. 281 ss.
- Parente S.A., *Trust e vincoli di destinazione: imposizione indiretta e prospettive di riforma*, in *Corti Umbre*, n. 2/2022, p. 551 ss.
- Perrone L., *Profili tributari del fondo patrimoniale*, in *Rass. trib.*, n. 6/2008, p. 1541 ss.
- Petrelli G., *L'affidamento fiduciario tra contratto e vincolo di destinazione*, in *Riv. trim. dir. proc. civ.*, n. 4/2021, p. 1073 ss.
- Pistoiesi F., *La rilevanza impositiva delle attribuzioni liberali realizzate nel contesto dei trusts*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 1/2001, I, p. 153 ss.
- Plasmati M., *L'applicazione dell'imposta di donazione ai trusts liberali con beneficiari determinabili*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2011, p. 299.
- Puoti G., *La tassazione dei redditi del trust*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 322 ss.

- Puri P., *Le imposte indirette sui trasferimenti*, in A. Fantozzi, *Corso di Diritto Tributario*, Torino, Utet, 2005, p. 511.
- Righini A., *Trust e imposte indirette: un rapporto comunque difficile*, in *Strumenti finanziari e fiscalità*, n. 47/2020, p. 123 ss.
- Rota F., Biasini G., *Il trust e gli istituti affini in Italia*, II ed., Milano, Giuffrè, 2012, p. 253 ss.
- Russo F., *La differente "abilità fiscale" nell'imposta di successione e donazione*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 3/2015, p. 701 ss.
- Sabbi L., *L'imposta sui vincoli di destinazione non ha più seguaci*, in *Trusts*, n. 3/2018, p. 280 ss.
- Sabbi L., *Riflessioni sulla figura del beneficiario finale dei trust nelle imposte sui trasferimenti a margine di una discutibile proposta di legge*, in *Rass. trib.*, n. 1/2018, p. 34, nt. 12.
- Sabbi L., *La Corte di Cassazione conferma l'orientamento sulla tassazione in misura fissa dei trasferimenti di beni nel trust fund ai fini dell'imposta di registro, ipotecaria e catastale e "forse" sulle successioni e donazioni*, in *Riv. dir. trib.*, n. 6/2018, II, p. 241 ss.
- Salvini L., *Nomen dei tributi e capacità contributiva*, in L. Salvini, G. Melis (a cura di), *L'evoluzione del sistema fiscale e il principio di capacità contributiva*, Padova, Cedam, 2014, p. 67 ss.
- Salvini L., *L'imposta sui vincoli di destinazione*, in *Rass. trib.*, n. 4/2016, p. 926.
- Santoro L., *Il trust in Italia*, II ed., Milano, Giuffrè, 2009, p. 7 ss.
- Scalinci C., *Dalla "pigra macchina" legislativa al dietrofront della Cassazione sull'esistenza di un'imposta «sulla costituzione dei vincoli di destinazione»*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2017, II, p. 67–68.
- Scarioni P., Angelucci P., Canaletti E., *La fiscalità del trust nell'ordinamento tributario italiano*, Milano, Egea, 2020, p. 1 ss.
- Schiavolin R., *L'imposizione sui patrimoni destinati con particolare riferimento al trust*, in https://www.giustizia-tributaria.it/allegati/Relazione_Schiavolin.pdf.
- Schiavoni F., *CTP Milano e imposizione indiretta sulla segregazione in trust*, in *Trusts*, n. 4/2015, p. 363 ss.
- Selicato G., *Il regime tributario dei patrimoni delle Spa destinati ad uno specifico affare in attesa dei necessari interventi legislativi*, in *Economia, Azienda e Sviluppo*, n. 4/2004, p. 89 ss.
- Sepio G., *Il "dopo di noi" e le misure fiscali a tutela del patrimonio delle persone con disabilità grave*, in *Il fisco*, n. 28/2016, p. 2734 ss.
- Serpieri L., *La giurisprudenza in materia d'imposizione indiretta sugli atti di dotazione di beni in trust*, in *Trusts*, n. 2/2015, p. 152 ss.
- Snichelotto M., *Costituzione di vincoli di destinazione nel caso di disponente anche beneficiario*, in *Corr. trib.*, n. 47/2014, p. 3672 ss.
- Snichelotto M., *Il "Dopo di noi": agevolazioni fiscali*, in *Trusts*, n. 6/2016, p. 584 ss.
- Stefini U., *Destinazione patrimoniale ed autonomia negoziale: l'art 2645-ter c.c.*, Padova, Cedam, 2010, p. 7 ss.
- Stevanato D., *Donazioni e liberalità indirette nel tributo successorio*, Padova, Cedam, 2000, p. 166 ss.
- Stevanato D., *Il regime fiscale dei "patrimoni destinati" nell'incompiuta disciplina dell'Ires*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2004, I, p. 217 ss.
- Stevanato D., *La reintroduzione dell'imposta sulle successioni e donazioni: prime riflessioni critiche*, in *Corr. trib.*, n. 3/2007, p. 247.
- Stevanato D., *Vincoli di destinazione sulle intestazioni fiduciarie di titoli ed immobili*, in *Corr. trib.*, n. 20/2008, p. 1640.
- Stevanato D., *Redditi del trust e soggetti titolari della relativa capacità economica*, in D. Stevanato, G. Semino, *Il regime fiscale del trust tra punti fermi e questioni irrisolte*, in *Dial. trib.*, n. 2/2008, p. 95 ss.
- Stevanato D., *I «Trusts» e la capacità economica colpita dal tributo successorio*, in *Dial. trib.*, 2009, p. 333 ss.
- Stevanato D., *Fondamenti di diritto tributario*, Firenze, Le Monnier Università, 2019, p. 96 ss.
- Studio n. 22-2007/T (est. T. Tassani), *Osservazioni sulla disciplina fiscale del trust nell'imposizione diretta (alla luce della finanziaria 2007)*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/22-07.pdf>.
- Studio n. 58-2010/T (est. S. Cannizzaro, T. Tassani), *La tassazione degli atti di destinazione e dei trust nelle imposte indirette*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/58-10-t.pdf>.

- Studio n. 132-2015/T (est. T. Tassani), *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione: nuovi orientamenti e prospettive interpretative*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/132-15-t.pdf>.
- Studio n. 33-2017/T (est. T. Tassani), *La legge sul "Dopo di noi" e la fiscalità degli strumenti di destinazione patrimoniale*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/3-2017-T.pdf>.
- Studio n. 219-2019/C (est. D. Muritano, C. Romano), *Il trust in funzione successoria tra divieto dei patti successori e tutela dei legittimari*, in *CNN Notizie*, 25 maggio 2021, n. 100, p. 2 ss.
- Tassani T., *La fiducia e il trust nel sistema fiscale italiano*, in *Studi Urbinati*, 2015, p. 420 ss.
- Tassani T., *La "nuova" imposizione fiscale sui vincoli di destinazione*, in *Giur. comm.*, n. 6/2015, p. 1026 ss.
- Tassani T., *Sono sempre applicabili le imposte di successione e donazione sui vincoli di destinazione?*, in *Trusts*, n. 4/2015, p. 351 ss.
- Tassani T., *La Cassazione torna sull'imposta sui vincoli di destinazione*, in *Trusts*, n. 4/2016, p. 341 ss.
- Tassani T., *La fiscalità dei negozi di destinazione nella legge su "dopo di noi", tra agevolazioni e impatto sistematico*, in *Notariato*, n. 5/2016, p. 517 ss.
- Tassani T., *Imposte sui trasferimenti e fattispecie destinataria in funzione del "Dopo di Noi"*, in *Trusts*, n. 2/2017, p. 121 ss.
- Tassani T., *La dicotomia trust-trustee nell'accertamento tributario*, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 670.
- Tassani T., *La giurisprudenza tributaria di questo numero*, in *Trusts*, n. 1/2019, p. 59–60.
- Tassani T., *Consolidamento giurisprudenziale e nuove prospettive interpretative per "trust" e vincoli di destinazione*, in *Corr. trib.*, n. 10/2019, p. 865 ss.
- Tassani T., *Conferme giurisprudenziali e nuove problematiche interpretative in tema di tassazione dei trust*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 11/2020, p. 893 ss.
- Tassani T., *Le diverse tipologie di trust tra imposizione "in entrata" ed "in uscita"*, in *Trusts*, n. 4/2020, p. 361 ss.
- Tassani T., *Trust e monitoraggio fiscale: considerazioni critiche sulla recente bozza di circolare dell'Agenzia delle Entrate*, in *Tax News*, n. 2/2021, p. 287 ss.
- Tesauro F., *Istituzioni di diritto tributario. 2 – Parte speciale*, XII ed., Milanofiori Assago (MI), Utet Giuridica, 2019, p. 312 ss.
- Tinelli G., *Profili tributari delle riforme successorie*, in *Rass. trib.*, n. 4/2019, p. 702.
- Tisot T., Errani G., *La teoria della "doppia proprietà" nel quadro della imposizione indiretta*, in *Trusts*, n. 6/2016, p. 616.
- Tomassini A., Longo A., *Condizioni civilistiche e agevolazioni tributarie della Legge sul "dopo di noi": aspetti problematici*, in *Corr. trib.*, n. 37/2016, p. 2838 ss.
- Torrente A., *La donazione*, Milano, Giuffrè, 1956, p. 39 ss.
- Tundo F., *Implicazioni di diritto tributario connesse al riconoscimento del "trust"*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/1993, I, p. 1285 ss.
- Uricchio A., *Commento all'art. 1, d.lgs. n. 346/1990*, in N. d'Amati (a cura di), *Commento al testo unico delle imposte sulle successioni e donazioni*, Padova, Cedam, 1996, p. 11.
- Uricchio A.F., *Manuale di diritto tributario*, Bari, Cacucci, 2020, p. 322.
- Valenzano M., *Imposizione sul trust autodichiarato*, in *Trusts*, n. 2/2018, p. 167 ss.
- Vallefuoco V., *Trust autodichiarato con imposta fissa*, in *Il Sole 24 Ore*, 28 aprile 2021, n. 115, p. 31.
- Vasapolli A., *Trust, imposta su donazioni all'attribuzione finale dei beni*, in *Il Sole 24 Ore*, 2 ottobre 2020, n. 270, p. 28.
- Vasapolli A., *Nel trust, la tassazione dei beni si applica al valore di assegnazione*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 agosto 2021.
- Vasapolli A., *Trust, con la tassazione all'uscita per l'imposta versata c'è il rimborso*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 giugno 2021, n. 165, p. 38.
- Vasapolli A., Valas C., *Trust liberali, la rilevanza delle attribuzioni ai beneficiari nell'imposta sulle donazioni*, in *Norme & Tributi Mese*, 6 ottobre 2020, n. 10, p. 70 ss.
- Vignoli A., *Successioni e donazioni come imposta sul patrimonio e ricchezza trasferibile senza atti formali*, in R. Lupi (a cura di), *Diritto delle imposte. Dai presupposti economici d'imposta alle basi imponibili nella "parte speciale" del diritto tributario*, cit., p. 309 ss.

- Viotto A., *Commento all'art. 53 Cost.*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo I, *Diritto costituzionale tributario e Statuto del contribuente*, a cura di G. Falsitta, Padova, Cedam, 2011, p. 200 ss.
- Viotto A., *Trust e imposizione indiretta. Note in merito alla bozza di Circolare dell'Agenzia delle Entrate dell'11 agosto 2021*, in *Tax News*, n. 2/2021, p. 243 ss.
- Zagà S., *L'applicabilità ai vincoli di destinazione ed ai trust della re(istituita) imposta sulle successioni e donazioni*, in *Dir. prat. trib.*, n. 5/2010, I, p. 848.
- Zizzo G., *Note minime in tema di trust e soggettività tributaria*, in *Il fisco*, n. 30/2003, p. 4658 ss.

**INDIRECT TAXATION OF TRUST:
WHICH HERMENEUTICAL PERSPECTIVES? – FIRST PART**

SUMMARY

The indirect taxation of the trust is characterized by a meager, approximate and unhappy regulatory framework, a source of many conflicts and uncertainties on the hermeneutical level: faced with the tendential immobility of the financial administration, over the years there has been a diachronic dynamism of jurisprudence. The first part of the essay analyzes the problems underlying the indirect taxation of the trust, in the light of the diachrony of the sources and positions initially assumed by the administrative practice and by the jurisprudence of merit and legitimacy.

KEYWORDS: trust, indirect taxation, diachrony of sources, hermeneutic issues

GLOSY / GLOSSES

FRANCISZEK IGNACY FORTUNA

GŁOSA DO WYROKU SĄDU NAJWYŻSZEGO Z DNIA 19 KWIETNIA 2021 ROKU (SYGN. I CSK 40/21) – CZĘŚCIOWO KRYTYCZNA

1. Teza

Złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości przez wierzyciela spółki z o.o. nie spełnia automatycznie przesłanki egzoneracyjnej z art. 299 § 2 Kodeksu spółek handlowych (dalej: k.s.h.)¹. Ze względu na ciężar dowodowy spoczywający w sprawach z art. 299 § 1 k.s.h. na pozwanym konieczne jest wykazanie przez pozwanego spełnienia się jednej z przesłanek egzoneracyjnych.

W zależności od okoliczności danej sprawy i czasu złożenia wniosku dopuszczalne może być uwolnienie się członka zarządu spółki od odpowiedzialności na zasadzie braku winy lub, w przypadku wykazania przez tego członka zarządu, iż wierzyciel złożył wniosek we właściwym terminie, na zasadzie faktu zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości we właściwym czasie.

2. Stan faktyczny

Sprawa dotyczyła odpowiedzialności za zobowiązania spółki z o.o. ponoszonej przez członka zarządu tej spółki w świetle bezskuteczności egzekucji z jej majątku, którą to instytucję przewiduje art. 299 § 1 k.s.h. Pozwany w dniu 6 maja 2013 r. został powołany na stanowisko jedyne go członka zarządu. Wcześniej pozwany pełnił w spółce funkcję kierownika działu roszczeń, a następnie dyrektora technicznego. 24 czerwca 2013 r. pozwany złożył w imieniu spółki do Sądu Rejonowego dla m. st. Warszawy w Warszawie wniosek o ogłoszenie upadłości dłużnika z likwidacją majątku. 26 czerwca 2013 r. Sąd Rejonowy dla m. st. Warszawy oddalił wniosek o ogłoszenie upadłości spółki na podstawie

FRANCISZEK IGNACY FORTUNA – Uniwersytet Warszawski, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4992-9710>, e-mail: fortunafranciszek@gmail.com

¹ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych, Dz.U. 2022.1467, t.j. z dnia 2022.07.12.

art. 13 ust. 1 ustawy z 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze², tj. z powodu braku środków na pokrycie kosztów postępowania upadłościowego.

Następnie, w obliczu spełnienia się przesłanki z art. 299 § 1 k.s.h., na skutek bezskuteczności podejmowanych przez wierzyciela prób egzekucji ów pozwał członka zarządu zadłużonej spółki o zapłatę. W odpowiedzi na pozew z 9 marca 2016 r. pozwany J.E. wniósł o oddalenie powództwa w całości oraz o zasądzenie na jego rzecz od powoda kosztów procesu. Pozwany zaznaczył, że nie ponosi odpowiedzialności na podstawie art. 299 § 1 k.s.h., albowiem we właściwym czasie złożył wniosek o ogłoszenie upadłości spółki. Wyrokiem z 24 lipca 2017 r. Sąd Okręgowy w Warszawie oddalił powództwo, wskazując na fakt spełnienia się przesłanek egzoneracyjnych z art. 299 § 2 k.s.h., tj. z uwagi na złożenie we właściwym czasie wniosku o ogłoszenie upadłości spółki oraz brak winy pozwanego w niezłożeniu wniosku o ogłoszenie upadłości.

Strona powodowa zaskarżyła wyrok w całości, zarzucając mu m.in. naruszenie przepisu art. 299 § 2 k.s.h. poprzez przyjęcie, iż bez ustalenia w sposób niebudzący wątpliwości momentu zaistnienia niewypłacalności spółki możliwe jest stwierdzenie, że wniosek o ogłoszenie upadłości został złożony we właściwym czasie. Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z 8 listopada 2019 r. oddalił apelację na zasadzie art. 385 Kodeksu postępowania cywilnego (dalej także: k.p.c.)³, gdyż w interpretacji sądu apelacja powoda była bezzasadna, a wyrok Sądu Okręgowego, mimo odnotowanych uchybień, odpowiada przepisom prawa.

Powód zaskarżył wskazany powyżej wyrok do Sądu Najwyższego, podnosząc zarzuty z dwóch przesłanek: z art. 398(9) § 1 pkt: 1) i 2) k.p.c., tj. iż w sprawie występuje istotne zagadnienie prawne oraz istnieje potrzeba wykładni przepisów prawnych budzących poważne wątpliwości lub wywołujących rozbieżności w orzecznictwie sądów. Wątpliwości te miały dotyczyć dopuszczalności przyjmowania za własne stanu faktycznego ustalonego przez sąd pierwszej instancji przez sąd rozpatrujący zarzuty apelacji oraz problematyki ustalenia „właściwego terminu” z art. 299 § 1 k.s.h.

W glosowanym wyroku z 19 kwietnia 2021 r. (sygn. I CSK 40/21)⁴ Sąd Najwyższy (dalej także: SN) odmówił przyjęcia do rozpoznania skargi strony powodowej, argumentując, iż ta nie wykazała istnienia przesłanek z art. 398(9) § 1 k.p.c. pozwalających na przyjęcie skargi kasacyjnej do rozpoznania. Zdaniem Sądu Najwyższego problematyka poruszona w przedmiotowej sprawie została już rozstrzygnięta w innych wyrokach SN, a w aktualnym orzecznictwie interpretacja ta jest powszechnie uznawana i nie budzi wątpliwości prawnych.

² Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze, Dz.U. z 2022 r., poz. 1520.

³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U.2021.1805, t.j. z dnia 2021.10.04.

⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 kwietnia 2021 r. (Sygn. I CSK 40/21).

3. Istota zagadnienia

Istotą glosowanego wyroku są dwa zagadnienia. Pierwsze sprowadza się do „potrzeby wyjaśnienia przez Sąd Najwyższy dopuszczalności przyjmowania za własne przez sąd drugiej instancji ustaleń faktycznych sądu pierwszej instancji, w sytuacji zgłoszenia w apelacji zarzutu sprzeczności ustaleń faktycznych ze zgromadzonym w sprawie materiałem dowodowym, tj.: naruszenia art. 233 k.p.c., co narusza wynikający z art. 378 § 1 k.p.c. nakaz rozważenia przez Sąd Apelacyjny zarzutów apelacji oraz obowiązek przeprowadzenia własnej oceny materiału dowodowego w zakresie zgłoszonych zarzutów, która to okoliczność w ocenie powoda również rzutowała na nierozpoznanie istoty sprawy przez orzekające Sądy”⁵.

Powyższa problematyka zdaniem skarżącego nie została dotychczas rozwiązana przez orzecznictwo. Pojawiały się wyroki dotyczące wskazanych wyżej przepisów Kodeksu postępowania cywilnego, lecz w dalszym ciągu należałoby rozważyć, czy powołanie się na art. 233 i art. 378 § 1 k.p.c. nie stanowi pewnego *novum* i czy dzięki temu nie wypełnia znamion przesłanki z art. 398(9) § 1 pkt 2) k.p.c.

Drugie zagadnienie dotyczy natomiast wątpliwości co do poprawności wykładni art. 299 § 1 k.s.h. Jak wskazała w skardze kasacyjnej strona powodowa: „jaki moment jest właściwym czasem do wszczęcia postępowania upadłościowego zwalniającym podmiot z odpowiedzialności wobec swoich wierzycieli?, wobec okoliczności, iż w ocenie strony powodowej Sąd Apelacyjny [...] dokonał nieprawidłowej wykładni art. 299 § 1 k.s.h. polegającej na tym, że wniosek o ogłoszenie upadłości będącej stroną Spółki złożony przez wierzyciela przed powołaniem pozwanego na członka zarządu musi być uznany za złożony we właściwym czasie i prowadzi do uwolnienia tego członka od odpowiedzialności”⁶.

Problem prawny wskazany przez skarżącego polega na dopuszczalności uznania złożenia przez wierzyciela wniosku o ogłoszenie upadłości za spełnienie przesłanki egzoneracyjnej zawartej w art. 299 § 1 k.s.h. Jest to o tyle istotne, iż zdaniem skarżącego taka wykładnia przepisów Kodeksu spółek handlowych jest nieprawidłowa, a opisane wyżej działanie wierzyciela nie musi koniecznie prowadzić do uwolnienia członka zarządu zadłużonej spółki od odpowiedzialności odszkodowawczej względem wierzycieli.

4. Ocena wyroku

W kwestii pierwszego zarzutu skargi kasacyjnej, tj. rzekomej niedopuszczalności przyjęcia za własne ustaleń faktycznych pierwszej instancji przez sąd drugiej instancji w świetle zarzutów apelacji dotyczących właśnie tychże ustaleń, należy zgodzić się z wykładnią dokonaną przez Sąd Najwyższy w przedmiotowej sprawie.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

Jeśli sąd drugiej instancji nie uzupełnia postępowania dowodowego i nie znajduje podstaw do zakwestionowania oceny dowodów i ustaleń faktycznych dokonanych przez sąd pierwszej instancji, po rozważeniu zarzutów apelacji może te ustalenia przyjąć za podstawę faktyczną swojego rozstrzygnięcia. W takiej sytuacji sąd drugiej instancji musi takie działanie udokumentować w uzasadnieniu orzeczenia wyroku. Wskazywał na to w przeszłości m.in. Sąd Najwyższy: „wystarczające jest wówczas, by stanowisko to znalazło odzwierciedlenie w uzasadnieniu orzeczenia drugoinstancyjnego (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 20 stycznia 2000 r., I CKN 356/98, nie publ. i z dnia 17 lipca 2009 r., IV CSK 110/09, nie publ.)”⁷.

Wynikający z art. 378 § 1 k.p.c. obowiązek sądu drugiej instancji, zgodnie z postanowieniem SN z 5 czerwca 2018 r., „nie oznacza konieczności osobnego omówienia przez sąd w uzasadnieniu wyroku każdego argumentu podniesionego w apelacji, wystarczające jest bowiem odniesienie się do sformułowanych w apelacji zarzutów i wniosków w sposób wskazujący na to, że zostały one przez sąd drugiej instancji w całości rozważone przed wydaniem orzeczenia”⁸. W tym aspekcie należy więc zgodzić się z wykładnią dokonaną przez Sąd Najwyższy w głosowanym wyroku. Na marginesie można dodać spostrzeżenie, iż w świetle aktualnego orzecznictwa sądy drugiej instancji mają co prawda obowiązek rozważenia zarzutów apelacji, także w zakresie stanu faktycznego sprawy, lecz nie mają już obowiązku ujawnienia motywów swojej decyzji w uzasadnieniu.

W kwestii problematyki wykładni art. 299 § 1 k.s.h. podstawową wadą głosowanego wyroku jest brak odniesienia się do wskazanych w skardze kasacyjnej zarzutów. Sąd Najwyższy wprawdzie słusznie wskazał, iż problematyka „właściwego terminu” była już rozstrzygana w orzecznictwie, lecz nie odniósł się do najważniejszego elementu przedstawionego wyżej sporu, tj. kwestii uznania faktu złożenia wniosku o ogłoszenia upadłości przez wierzyciela za złożenie go we „właściwym czasie”. Jest to tymczasem zagadnienie budzące dotychczas spory w orzecznictwie. Przywoływanie więc wyroków traktujących jedynie *in generalis* o „właściwym czasie” albo o art. 299 § 1 k.s.h. bez właściwego kontekstu należy uznać za niewystarczające i nierealizujące roli, jaką nakłada ustawodawca na instytucję Sądu Najwyższego w art. 1 ustawy z 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U.2021.1904, t.j.).

Wykładnia wskazana w głosowanym wyroku opiera się na uznaniu, iż nie jest zasadne przekładanie na grunt tego zagadnienia „właściwego czasu” w rozumieniu przepisów Prawa upadłościowego. W związku z tym za właściwy czas w rozumieniu art. 299 § 2 k.s.h. należy uznać „taki moment, w którym wprawdzie wszystkich wierzycieli nie da się już zaspokoić, ale istnieje jeszcze majątek spółki pozwalający na co najmniej częściowe zaspokojenie jej wierzycieli w postępowaniu upadłościowym”.

⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 2019 r. (Sygn. akt III CSK 204/18).

⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 2018 r. (Sygn. akt IV CSK 27/18); por. m.in. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 marca 1999 r., III CZP 59/98, OSNC 1999, nr 7–8, poz. 124 oraz wyroki Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r., I PK 264/16, z dnia 30 września 2016 r., I CSK 623/15 i z dnia 15 września 2016 r., I CSK 659/15.

Choć przytoczona wyżej interpretacja przedstawiona przez Sąd Najwyższy w przedmiotowej sprawie wydaje się być dominująca w orzecznictwie SN, to nie jest też jedyna. Wskazuje na to chociażby postanowienie Sądu Najwyższego z 10 lutego 2022 r. (Sygn. akt III USK 320/21): „W myśl przepisów Prawa upadłościowego, przesłanką uznania przedsiębiorcy za upadłego jest zaś zaprzestanie płacenia przez niego długów. Za »właściwy czas« należy uznać zasadniczo, zgodnie z art. 21 Prawa upadłościowego⁹, termin 30 dni (uprzednio 2 tygodnie) od dnia, w którym wystąpiła podstawa do ogłoszenia upadłości”¹⁰.

Sprzeczności można znaleźć także w kwestii rozumienia czasu, w jakim powinien być złożony wniosek o ogłoszenie upadłości w kontekście okresu pełnienia przez członka zarządu spółki jego funkcji. W orzecznictwie pojawia się także stanowisko, iż „Czas właściwy do zgłoszenia wniosku o upadłość w rozumieniu art. 299 § 2 k.s.h. musi [...] przypadać na okres pełnienia przez pozwanego funkcji w zarządzie”¹¹. Stoi to w sprzeczności z wykładnią dokonywaną przez inne sądy, jak np. Sąd Apelacyjny w Warszawie, który w wyroku z 8 listopada 2019 r. stwierdził, „że wniosek wierzyciela o ogłoszenie upadłości [...] sp. z o.o. został złożony przed powołaniem pozwanego do zarządu, a wobec tego musi być uznany wobec niego za złożony we właściwym czasie”¹². Warto zaznaczyć, iż nawet w tym wyroku sąd nie rozstrzygnął ostatecznie omawianego zagadnienia prawnego *in abstracto*, a jedynie na potrzeby konkretnej sprawy. Świadczy o tym zdanie „niezależnie od powyższego nawet gdyby uznać, że pozwany nie może powołać się na wniosek o ogłoszenie upadłości [...]”. Istnienie takich rozbieżnych interpretacji w orzecznictwie, w połączeniu z dotychczasowym brakiem rozważenia omawianej problematyki przez Sąd Najwyższy, wydaje się być istotnym i wystarczającym powodem do jej rozważenia.

Zgodnie z art. 398(9) § 1 k.p.c. Sąd Najwyższy przyjmuje skargę kasacyjną do rozpoznania, jeżeli w sprawie występuje istotne zagadnienie prawne, istnieje potrzeba wykładni przepisów prawnych budzących poważne wątpliwości lub wywołujących rozbieżności w orzecznictwie sądów, zachodzi nieważność postępowania lub skarga kasacyjna jest oczywiście uzasadniona. W tym świetle oddalenie skargi przez Sąd Najwyższy w przedmiotowej sprawie należy uznać za niesłuszne. Skarga zdecydowanie zasługiwała na rozpatrzenie. Co więcej, ze względu na fakt, iż poruszane zagadnienie dotyczy sprawy raczej powtarzalnej i potencjalnie często spotykanej w obrocie prawnym, tym bardziej zasadne byłoby wskazanie jasnej wykładni przepisów budzących wątpliwości sądów.

W kwestii dopuszczalności uznania za przesłankę egzoneracyjną z art. 299 § 2 faktu złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości dłużnika przez wierzyciela należy zauważyć, iż taka interpretacja jest raczej wątpliwa. Już wykładnia językowa przepisu wskazuje, że „właściwy czas” złożenia wniosku musi być wykazany przez pozwanego – członka zarządu spółki z o.o. Jak przytacza, to członek zarządu ma największy wpływ na funkcjonowanie spółki, stąd jego „dominująca, jeśli chodzi

⁹ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1520 z późn. zm.

¹⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2022 r. (Sygn. akt III USK 320/21).

¹¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 25 czerwca 2020 r., (Sygn. I ACa 1135/18).

¹² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 8 listopada 2019 r. (Sygn. akt VII AGa 1456/18).

o zakres podmiotowy odpowiedzialność członków organów – zwłaszcza zarządu, wydaje się uzasadniona”¹³. Ewentualne uwolnienie się od odpowiedzialności leży w interesie wyłącznie pozwanego członka zarządu – dlatego to on właśnie musi wykazać spełnienie się którejs z przesłanek egzoneracyjnych przewidzianych przez k.s.h.

Sam obowiązek złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości łączy się w przypadku członków zarządu spółki z o.o. z możliwością skorzystania na skutek dokonania tej czynności z przesłanki egzoneracyjnej z art. 299 § 2 k.s.h. Jak wskazują przedstawiciele doktryny, dlatego właśnie wniosek o ogłoszenie upadłości może zostać złożony przez każdego członka zarządu, bez względu na ustalony sposób reprezentacji spółki¹⁴.

Oczywiście dopuszczalne jest, by wniosek o ogłoszenie upadłości spółki złożył także jej wierzyciel. Taka interpretacja znajduje zresztą potwierdzenie w doktrynie. „Członek zarządu nie musi wykazywać, że to on wystąpił z wnioskiem o ogłoszenie upadłości (lub doprowadził do wszczęcia procedury układowej). Wystarczające jest stwierdzenie, że zgłoszenie to nastąpiło we właściwym czasie. Członek zarządu może więc powołać się na zgłoszony we właściwym czasie wniosek pochodzący od innych członków zarządu albo wierzyciela spółki”¹⁵. Nie zmienia to jednak faktu, iż także w takiej sytuacji konieczne byłoby wykazanie, że wniosek został złożony we właściwym czasie. Przeciwna interpretacja mogłaby prowadzić do sytuacji, w której wierzyciel w dobrej wierze, składając wniosek o ogłoszenie upadłości, uniemożliwiłby sam sobie późniejsze pociągnięcie do odpowiedzialności odszkodowawczej członka zarządu spółki na podstawie art. 299 § 1 k.s.h. Bardziej „opłacalne” byłoby oczekiwanie na spóźnienie się członka zarządu ze złożeniem wniosku o upadłość spółki, gdyż to umożliwiłoby potencjalne zaspokojenie się z jego osobistego majątku. Taka sytuacja byłaby oczywiście niezgodna z *ratio legis* omawianego przepisu.

Warto przy tym podkreślić, iż niedopuszczalność uznania spóźnionego wniosku o ogłoszenie upadłości za przesłankę egzoneracyjną z art. 299 § 2 została już omówiona w orzecznictwie. W uchwale z 30 stycznia 2019 r. Sąd Najwyższy uznał, iż „W ocenie składu orzekającego, analiza treści art. 299 § 1 k.s.h. nie pozwala uznać zgłoszenia spóźnionego wniosku o ogłoszenie upadłości za przesłankę wyłączającą odpowiedzialność członka zarządu za zobowiązania powstałe po dokonaniu tej czynności”¹⁶. Jasne jest więc, iż aby uznać złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości (niezależnie od podmiotu, który ów wniosek złożył) za przesłankę egzoneracyjną, konieczne jest udowodnienie, że został on złożony we właściwym terminie. Ponadto nie ulega wątpliwości, iż ciężar dowodowy spoczywa w powyższym zakresie wyłącznie i w pełni na pozywanym członku zarządu.

¹³ *System Prawa Prywatnego*, t. 16: *Prawo spółek osobowych*, pod red. A. Szajkowskiego, Warszawa 2016², s. 673.

¹⁴ P. Kędziński, *Złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości spółki z o. o. przez zawieszzonego członka zarządu*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2022, nr 12, s. 51–57.

¹⁵ M. Dumkiewicz, A. Kidyba, *Komentarz aktualizowany do art. 1–300 Kodeksu spółek handlowych*, LEX/el. 2022, art. 299.

¹⁶ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 30 stycznia 2019 r. (Sygn. akt III CZP 78/18).

5. Konkluzje

Sąd Najwyższy niesłusznie oddalił skargę kasacyjną w przedmiotowej sprawie. Dotychczasowe orzecznictwo jest niejednolite w kwestii problemów prawnych związanych ściśle z istotą zagadnienia. Zasadne wydaje się więc wysunięcie postulatu *de sententia ferenda* – podjęcia przez Sąd Najwyższy na podstawie art. 398(17) § 1 k.p.c. tzw. uchwały siódemkowej (w składzie siedmiu sędziów) oraz nadanie jej zgodnie z art. 87 § 1 ustawy z 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym¹⁷ mocy zasady prawnej.

Podstawowym zagadnieniem wymagającym wciąż dogłębnej analizy jest właściwe rozumienie zwrotu „właściwy czas” na zgłoszenie wniosku o ogłoszenie upadłości w kontekście podmiotu ten wniosek składającego. Na podstawie obecnego, niejednolitego orzecznictwa, nie sposób rozwiązać nasuwających się wątpliwości. Sąd Najwyższy nie odniósł się jak dotąd do sytuacji, jaka zaszła np. w sprawie dotyczącej głosowanego wyroku. Przywołanie orzeczeń traktujących *in generalis* o definicji pojęcia „właściwego czasu” wbrew intencji Sądu Najwyższego bynajmniej nie jest wystarczające do rozstrzygnięcia tego problemu prawnego. W opisanym powyżej stanie faktycznym nie jest możliwe zastosowanie *per analogiam* mechanizmów wskazanych przez Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku. Konieczne jest gruntowne zbadanie sprawy i być może także utworzenie podstaw nowej linii orzeczniczej.

Na gruncie powyższej analizy można dojść do wniosku, iż interpretacja zaprezentowana w wyrokach Sądu Okręgowego i później Sądu Apelacyjnego w przedmiotowej sprawie nie zasługuje na uznanie. Złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości przez któregokolwiek z wierzycieli spółki z o.o. nie może *ex lege*, niejako automatycznie być uznane za spełnienie przesłanki egzoneracyjnej z art. 299 § 2 k.s.h. Szczególnie wadliwe byłoby powołanie się na przesłankę złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości we właściwym czasie tylko dlatego, że wniosek ten złożył wierzyciel, a nie członek zarządu zadłużonej spółki.

W zależności od okoliczności danej sprawy i czasu złożenia wniosku, czasu powołania członka zarządu na to stanowisko oraz przede wszystkim ustalenia „właściwego czasu” na złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości należy ewentualne spełnienie przesłanek egzoneracyjnych oceniać *ad casum*. Możliwy do udowodnienia może być w takiej sytuacji brak winy danego członka zarządu. Ta przesłanka egzoneracyjna może być wykorzystana także niezależnie od losów ewentualnego wniosku o ogłoszenie upadłości.

Na koniec warto zaznaczyć, iż same przepisy dotyczące odpowiedzialności członków zarządu spółki z o.o. za jej zobowiązania zdaniem części doktryny również zasługują na swego rodzaju rewizję¹⁸.

¹⁷ Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym, Dz.U.2021.1904, t.j.

¹⁸ P.M. Wiórek, *Ochrona wierzycieli spółki z o.o. poprzez osobistą odpowiedzialność jej wspólników. Koncepcja odpowiedzialności przebijającej i nadużycia formy prawnej spółki w prawie niemieckim i polskim*, Wrocław 2016, s. 429n.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne:

- Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym, Dz.U.2021.1904, t.j.
Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych, Dz.U.2022.1467, t.j. z dnia 2022.07.12.
Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U.2021.1805, t.j. z dnia 2021.10.04.
Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze, Dz.U. z 2022 r., poz. 1520.

Orzecznictwo:

- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 2019 r., Sygn. akt III CSK 204/18.
Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2022 r., Sygn. akt III USK 320/21.
Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 czerwca 2018 r., Sygn. akt IV CSK 27/18.
Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 30 stycznia 2019 r., Sygn. akt III CZP 78/18.
Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 marca 1999 r., III CZP 59/98, OSNC 1999, nr 7–8, poz. 124.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 25 czerwca 2020 r., Sygn. akt I ACa 1135/18.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 8 listopada 2019 r., Sygn. akt VII AGa 1456/18.
Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 kwietnia 2021 r., Sygn. akt. I CSK 40/21.
Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 września 2017 r., Sygn. akt. I PK 264/16.
Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2016 r., Sygn. akt. I CSK 623/15.
Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 września 2016 r., Sygn. akt. I CSK 659/15.

Literatura:

- Dumkiewicz M., Kidyba A., *Komentarz aktualizowany do art. 1–300 Kodeksu spółek handlowych*, LEX/el. 2022, art. 299.
Kędzierski P., *Złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości spółki z o. o. przez zawieszzonego członka zarządu*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2022, nr 12, s. 51–57.
System Prawa Prywatnego, t. 16: *Prawo spółek osobowych*, pod red. A. Szajkowskiego, Warszawa 2016.
Wiórek P.M., *Ochrona wierzyteli spółki z o. o. poprzez osobistą odpowiedzialność jej wspólników. Koncepcja odpowiedzialności przebijającej i nadużycia formy prawnej spółki w prawie niemieckim i polskim*, Wrocław 2016.

**GLOSS TO THE JUDGEMENT OF THE SUPREME COURT
OF 19 APRIL 2021 (I CSK 40/21)
– PARTIALLY CRITICAL**

SUMMARY

The presented gloss relates to the judgment of the Supreme Court of 19 April 2021, ref. I CSK 40/21. There are two main issues in the case. The first issue relates to the admissibility of the second instance court considering the establishment of facts of the court of the first instance as its own in the case of an allegation of an incorrect evaluation of the facts raised in an appeal. The second issue, on the other hand, relates to the admissibility of the fact that the creditor has filed a bankruptcy petition as an automatic fulfillment of the exoneration condition. Although on the first issue, one may agree with the position of the Supreme Court that such an action of the court is acceptable, on the second issue it is not necessarily so. Despite the inconsistent position of the judiciary in this matter, an analysis of the binding regulations and the doctrine allows one to conclude that such an interpretation is incorrect. The burden is on the member of the company's board to prove the existence of any of the exemption circumstances. Filing a petition for bankruptcy by anyone does not relieve him of this responsibility.

KEYWORDS: bankruptcy, liability, board member, cassation appeal

VARIA**Ks. WOJCIECH GUZEWICZ****WYKAZ PUBLIKACJI
KS. PROF. DRA HAB. WOJCIECHA GUZEWICZA
ZA LATA 2018–2022**

Przedstawiony poniżej wykaz publikacji ks. prof. dra hab. Wojciecha Guzewicza obejmuje lata 2018–2022 i jest kontynuacją repertorium z 2013 r.¹ i 2019 r.² Znajduje się tu ponad 220 pozycji, w tym książki i druki samodzielne, redakcje i współredakcje prac zbiorowych, redakcje czasopism naukowych, artykuły naukowe i popularnonaukowe, recenzje naukowe i wydawnicze. W obrębie danego roku najpierw są wymieniane książki i druki samoistne, później artykuły naukowe, artykuły popularnonaukowe i inne dzieła autorskie, na końcu zaś recenzje naukowe i wydawnicze.

2018

667. *Katalog duchowieństwa diecezji ełckiej. Zmiany administracyjno-personalne w latach 1992–2017*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2018, ss. 86.
Rec.: P. Wojnicz, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 2(18), s. 73–75; A. Bobowik, „Rocznik Ełcki” 14(2017) [druk: 2018], s. 143–144.
668. *Pośród rzeczy widzialnych i niewidzialnych. 50 tekstów o sprawach boskich i ludzkich*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2018, ss. 186.
Rec.: J. Adruszkiewicz, „Civitas et Lex” 20(2018), nr 3(19), s. 77–80; A. Bobowik, „Rocznik Ełcki” 14(2017) [druk: 2018], s. 144–145.
668. *Pro bono publico, personae et familiae. Niektóre aspekty działań na rzecz dobra osoby, rodziny i społeczeństwa*, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowski, A. Mikuckiego, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2018, ss. 266 [współredakcja].
670. „Civitas et Lex” 5(2018), nr 1(17), ss. 84 [redaktor naczelny].

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Ełku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6759-0856>, e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

¹ Zob. „Studia Ełckie” 2013, nr 3, s. 419–444.

² Zob. „Studia Ełckie” 2019, nr 1, s. 119–132.

671. „Civitas et Lex” 5(2018), nr 2(18), ss. 78 [redaktor naczelny].
672. „Civitas et Lex” 5(2018), nr 3(19), ss. 82 [redaktor naczelny].
673. „Civitas et Lex” 5(2018), nr 4(20), ss. 102 [redaktor naczelny].
674. *Administracyjne, prawne oraz historyczne uwarunkowania powstania i funkcjonowania nazwy diecezji w Sejnach*, w: *Diecezja sejneńska (1818–1925). Studia i szkice z okazji 200-lecia erygowania*, pod red. T. Kowalewskiego, J. Łupińskiego, M. Niewiadomskiej, PWSiP, Łomża 2018, s. 15–25.
675. *A propos Piusa XII i jego stosunku do Żydów...*, „Elk i my” 23(2018), nr 1, s. 12.
676. *Aresztowanie ks. Stanisława Maciątki*, „Studia Elckie” 20(2018), nr 1, s. 41–50 [współautor: Leszek Moszczyński].
677. *Co dało średniowiecze?*, „Elk i my” 23(2018), nr 4, s. 9.
678. *Dispute over the state: Between a “Confessional State” and a “Secular State”*, „European Journal of Public Matters” 2018, nr 2, s. 5–13.
679. *Filia UWM w Elku wspiera potrzeby e-learningowe NATO*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/filia-uwm-w-elku-wspiera-potrzeby-e-learningowe-nato>, zamieszczony 20 X 2018 r. [współautor: Piotr Gawliczek].
680. *„Gazeta Nidzicka” (1990–2001). Powstanie – redakcja – formuła wydawnicza*, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 3(19), s. 7–16.
681. *Idziesz na studia? Skorzystaj z oferty UWM w Elku*, <http://www.elk.pl/aktualnosci-wpis/2736/idziesz-na-studia-skorzystaj-z-oferty-uwm-w-elku>, zamieszczony 18 VI 2018 r.
682. *Inauguracja w Filii UWM w Elku*, „Elk i my” 23(2018), nr 3, s. 13.
683. *Jeszcze Polska nie zginęła...*, „Elk i my” 23(2018), nr 3, s. 13.
684. *Jezus pyta*, „Elk i my” 23(2018), nr 1, s. 15 [wiersz].
685. *Jubileusz 350-lecia przybycia kamedułów na Wigry*, „Elk i my” 23(2018), nr 1, s. 15.
686. *„Ludobójstwo Indian”*, „Elk i my” 23(2018), nr 3, s. 14.
687. *Męczeństwo św. Wojciecha*, „Elk i my” 23(2018), nr 1, s. 14.
688. *Media społecznościowe narzędziem wzmacniania wizerunku Wydziału*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/media-spolesnosciove-narzedziem-wzmacniania-wizerunku-wydzialu>, zamieszczony 25 IX 2018 r.
689. *Niech żyje Niepodległa!*, w: *X Międzynarodowy Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej – Rożyńsk Wielki 2018*, pod red. M. Walusia, Rożyńsk Wieki 2018, s. 11–12.
690. *O Cudownym Medaliku i nie tylko...*, „Elk i my” 23(2018), nr 4, s. 5.
691. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 1(17), s. 5.
692. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 2(18), s. 5.
693. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 3(19), s. 5.
694. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 4(20), s. 5.
695. *Przedstawiciel Wydziału uczestnikiem NATO E-learning Forum 2018*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/przedstawiciel-wydzialu-uczestnikiem-nato-e-learning-forum-2018>, zamieszczony 7 IX 2018 r. [współautor: Piotr Gawliczek].
696. *Rok Świętego Stanisława Kostki*, „Elk i my” 23(2018), nr 1, s. 12.

697. *Skansen w Olsztynku*, „Ełk i my” 23(2018), nr 2, s. 10 [brak nazwiska autora przy artykule].
698. *Słowo od Redakcji*, w: *Pro bono publico, personae et familiae. Niektóre aspekty działań na rzecz dobra osoby, rodziny i społeczeństwa*, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowski, A. Mikuckiego, Ełk 2018, s. 5–6.
699. „*Sprawa Katolicka*” – *pismo diecezji łomżyńskiej w latach 1935–1939*, w: *Księga prasy łomżyńskiej*, pod red. A. Dobrońskiego, Wyd. Stopka, Łomża 2018, s. 433–450.
700. *Stopnie i tytuły naukowe oraz zawodowe kapłanów diecezji ełckiej w latach 1992–2017*, „Rocznik Ełcki” 14(2017) [druk: 2018], s. 107–115.
701. *Śp. ks. Czesław Szulim SDB (1942–2018)*, „Ełk i my” 23(2018), nr 2, s. 11.
702. *Troska o dobro wspólne w postudze ks. Witolda Balukiewicza (1891–1971)*, w: *Pro bono publico, personae et familiae. Niektóre aspekty działań na rzecz dobra osoby, rodziny i społeczeństwa*, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowski, A. Mikuckiego, Ełk 2018, s. 31–52 [współautor: Leszek Moszczyński].
703. *Święta Lipka*, „Ełk i my” 23(2018), nr 2, s. 6 [brak nazwiska autora].
704. *Uniwersytet zaprasza na bezpłatne studia w Ełku także w formule 30+*, [Ełk 2018, ss. 4; tekst i kompozycja ulotki].
705. *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 1: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Ełckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219.
706. *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 2: Stopnie i tytuły oraz czasopisma naukowe)*, „Studia Ełckie” 20(2018), nr 3, s. 319–327.
707. *W łodzi życia*, „Ełk i my” 23(2018), nr 2, s. 12 [wiersz].
708. *Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej*, „Ełk i my” 23(2018), nr 2, s. 13.
709. *Zstał do piekieł...*, „Ełk i my” 23(2018), nr 3, s. 15.
710. *Z zagadnień administracji kościelnej. Status i translokaty rezydentów w diecezji ełckiej w latach 1992–2017*, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 1(17), s. 73–78.
711. [Rec.] Ks. Witold Szala, *Problem niemiecki w Polsce w latach 1918–1939 na łamach prasy katolickiej archidiecezji poznańskiej*, Poznań 2016, ss. 271 [maszynopis pracy doktorskiej], „Civitas et Lex” 5(2018), nr 1(17), s. 79–84.
712. [Rec.] Grzegorz Polak, ks. Adam Zelga, *Anioł Challapata. Ks. Mariusz Graszka – Z Mazur w Andy*, Wydawnictwo „Jedność”, Parafia pw. bł. Edmunda Bojanowskiego i Centrum Dzieł Społecznych Edmunda Bojanowskiego, [Kielce–Warszawa 2017], ss. 264, „Civitas et Lex” 5(2018), nr 2(18), s. 69–71.
713. [Rec.] Jacek Janusz Mrozek, *Prawo prasowe w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Wyd. Civitas et Lex, Ełk 2018, ss. 314 [recenzja wydawnicza].
714. [Rec.] Karolina Anna Palczewska, *Powstanie Warszawskie oczami sanitariuszek. Analiza w oparciu o źródła relacyjne*, Wydawnictwo: Polskie Towarzystwo Polityki Zagranicznej, Częstochowa–Olsztyn 2018, ss. 127 [recenzja wydawnicza].

715. [Rec.] Jacek Janusz Mrozek, *Gwarancje wolności słowa w systemie prawnym Federacji Rosyjskiej*, Centrum Badań Europy Wschodniej, Olsztyn 2018, ss. 378 [recenzja wydawnicza].

2019

716. *Służąc Bogu i ludziom*, t. I, Wydawnictwo Akademii Marynarki Wojennej, Gdynia 2019, ss. 187.
Rec.: R. Skawiński, „W ogniu marzeń i pragnień”, „Studia Elckie” 2019, nr 3, s. 443–446.
717. *Świadectwo wiary. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2019, ss. 127.
Rec.: R. Skawiński, *Czego świadectwem jest „Świadectwo wiary”?*, „Civitas et Lex” 2020, nr 2, s. 95–97.
718. „Civitas et Lex” 6(2019), nr 1(21), ss. 114 [redaktor naczelny].
719. „Civitas et Lex” 6(2019), nr 2(22), ss. 96 [redaktor naczelny].
720. „Civitas et Lex” 6(2019), nr 3(23), ss. 90 [redaktor naczelny].
721. „Civitas et Lex” 6(2019), nr 4(24), ss. 85 [redaktor naczelny].
722. *Berżniki jako ośrodek kościelny na Sejneńszczyźnie (zagadnienia wybrane)*, „Civitas et Lex” 6(2019), nr 1(21), s. 71–83.
723. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (ks. Edward Anuszkiewicz, ks. Tadeusz Białous, ks. Marcin Oleksy, ks. Andrzej Pieńkowski)*, „Civitas et Lex” 6(2019), nr 4(24), s. 57–66.
724. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (ks. Marek Bednarski, ks. Jacek Graszka, ks. Andrzej Jaśko, ks. Zdzisław Mazur, ks. Jerzy Szorc)*, „Studia Elckie” 2019, nr 4, s. 597–616.
725. *Faza testowania portalu NATO DEEP ADL*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/faza-testowania-portal-u-nato-deep-adl>, zamieszczony 18 I 2019 r. [współautor: Piotr Gawliczek].
726. *Freedoms and Rights versus Public Morals: Notes on the Constitutional Practice in Poland*, „Baltic Journal of Law & Politics” 2019, v. 12, nr 1, s. 138–155 [współautor: Dorota Lis-Staranowicz].
727. *Information and Communications Technologies in the Security Environment – Useful Tools or Necessary Evil?*, w: *Security and Russian Threats*, pod red. M. Banasika, P. Gawliczka, A. Rogozińskiej, Wydawnictwo UJK, Piotrków Trybunalski 2019, s. 285–294.
728. *Kościół i diabeł*, „Elk i my” 24(2019), nr 2, s. 11.
729. *Matka Nieustającej Pomocy*, „Elk i my” 24(2019), nr 2, s. 10.
730. *Mikrokurs e-learningowy narzędziem promocji poszerzonej oferty kształcenia*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/mikrokurs-e-learningowy-narzedziem-promocji-poszerzonej-oferty-ksztalcenia>, zamieszczony 11 II 2019 r. [współautor: Piotr Gawliczek].

731. *Międzynarodowa konferencja naukowa na Słowacji*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/miedzynarodowa-konferencja-naukowa-na-slowacji>, zamieszczony 15 XI 2019 r.
732. *Mówili, że przestępca, ale ja go znalazłem jako dobrego kleryka, człowieka, przyjaciela... Wspomnienia o śp. diakonie Piotrze Bortkiewiczu (1978–2019)*, „Publikator” 2019, nr 69, s. 3–5.
733. *Nabożeństwo majowe*, „Ełk i my” 24(2019), nr 1, s. 9.
734. *Obrady grupy szkoleniowej NATO w Kopenhadze*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/obrad-grupy-szkoleniowej-nato-w-kopenhadze>, zamieszczony 15 III 2019 r. [współautor: Piotr Gawliczek].
735. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 6(2019), nr 1(21), s. 5.
736. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 6(2019), nr 2(22), s. 5.
737. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 6(2019), nr 3(23), s. 5.
738. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 6(2019), nr 4(24), s. 5.
739. *Periodyki naukowe tworzone i prowadzone przez kapłanów diecezji ełckiej*, „Rocznik Ełcki” 15(2018) [druk: 2019], s. 68–79.
740. *Początek „ery demokracji i praw człowieka”*, „Ełk i my” 24(2019), nr 4, s. 10–11.
741. *Przedmowa*, w: P. Bortkiewicz, *Co chrześcijanin powinien wiedzieć o islamie?*, Giżycko 2019, s. 7–9.
742. *Rodzice i nauczyciele na drodze wychowania ku wartościom*, „Publikator” 2019, nr 67, s. 15–17.
743. *Rzeczpospolita Pawłowska*, „Ełk i my” 24(2019), nr 3, s. 10–11.
744. *Sańko Dariusz*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 2004–2013*, pod red. T. Błaszczyka, W. Glińskiego, J. Mandziuka, t. 10, Warszawa 2019, s. 978–979.
745. *Spór o diecezję*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, pod red. J. Walkusza, t. XVIII, Lublin 2019, s. 25–37.
746. *Śp. ks. Marian Wojtkowiak CRL (1931–2019)*, „Ełk i my” 24(2019), nr 3, s. 11.
747. *Ulmowie*, „Ełk i my” 24(2019), nr 1, s. 10.
748. *Uniwersytet zaprasza na bezpłatne studia w Ełku także w formule 30+*, [Ełk 2019, ss. 4; tekst i kompozycja ulotki].
749. *Wybór piekła*, „Ełk i my” 24(2019), nr 4, s. 11.
750. *Wykaz publikacji ks. prof. dra hab. Wojciecha Guzewicza za lata 2013–2017*, „Studia Ełckie” 21(2019), nr 1, s. 119–132.
751. [Rec.] Ks. Witali Sidorko, *Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej (1991–2011)*, Lublin 2018, ss. 386 [maszynopis pracy doktorskiej], „Civitas et Lex” 6(2019), nr 4(24), s. 77–82.
752. [Rec.] Maria Elżbieta Szulikowska, *Markowskie bociany. Opowieść o bohaterkiej Rodzinie Wiktorii i Józefa Ulmów*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl 2017, ss. 208 + 16, „Civitas et Lex” 6(2019), nr 2(22), s. 91–93.
753. [Rec.] Ks. Piotr Bortkiewicz, *Co chrześcijanin powinien wiedzieć o islamie?*, Wyd. Civitas et Lex, Giżycko 2019, ss. 141 [recenzja wydawnicza].

754. [Rec.] Ks. Krzysztof Grzesiak, *Diecezja lubelska wobec Kościoła narodowego w okresie międzywojennym*, Wyd. KUL, Lublin 2019, ss. 414 [recenzja wydawnicza].
755. [Rec.] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w aspekcie niemilitarnych instrumentów oddziaływania Federacji Rosyjskiej*, pod red. M. Banasika, A. Rogozińskiej, Difin, Warszawa 2019, ss. 322 [recenzja wydawnicza].

2020

756. *Defence Education Enhancement Programme as Vehicle to Strengthen and Stimulate Cooperation Between NATO and Partners. Case Studies – South Caucasus and Ukraine. ADL Perspective*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2020, ss. 175 [współautor: Piotr Gawliczek, Khayal Iskandarov].
Rec.: J. Achkoski, „Civitas et Lex” 2020, nr 4, s. 109–112.
757. *Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Bortkiewicz (1978–2019)*, Wyd. Civitas et Lex, Elk 2020, ss. 207 [redakcja].
Rec.: A. Żylińska, „Studia Elckie” 2021, nr 3, s. 455–457.
758. „Civitas et Lex” 7(2020), nr 1(25), ss. 84 [redaktor naczelny].
759. „Civitas et Lex” 7(2020), nr 2(26), ss. 104 [redaktor naczelny].
760. „Civitas et Lex” 7(2020), nr 3(27), ss. 104 [redaktor naczelny].
761. „Civitas et Lex” 7(2020), nr 4(28), ss. 115 [redaktor naczelny].
762. *Administrative, legal and historical conditions of the establishment and functioning of the diocese in Sejny on the Polish-Lithuanian border*, w: *Sekcia dejín štátu a práva a teórie štátu a práva. Zborník V. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie Banskobystrické zámocké dni prava 14–15 november 2019*, pod red. M. Turošika, Belianum 2020, s. 51–57 [pdf: <https://www.prf.umb.sk/veda-a-vyskum/konferencne-on-line-vystupy/v-banskobystricke-zamocke-dni-prava>].
763. *Aptekarska droga do kapłaństwa sprzed 110-laty*, „Publikator” 2020, nr 71, s. 7.
764. *Artykuły, referaty i świadectwa*, w: *Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Bortkiewicz (1978–2019)*, pod red. W. Guzewicza, Elk 2020, s. 53–85 [opracowanie].
765. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (bp Edward Eugeniusz Samsel, bp Wojciech Ziemba)*, „Studia Elckie” 2020, nr 1, s. 105–122.
766. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (ks. Wojciech Kalinowski, ks. Dariusz Kruczyński, ks. Jacek Nogowski, ks. Ryszard Sawicki)*, „Studia Elckie” 2020, nr 2, s. 229–244.
767. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (ks. Włodzimierz Wincenty Wielgat)*, „Studia Elckie” 2020, nr 3, s. 381–392.

768. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Stanisław Józwiak, ks. Tomasz Orłowski, ks. Jacek Uchan), „Studia Ełckie” 2020, nr 4, s. 513–522.
768. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Edmund Przekop), „Studia Teologiczne” 38(2020), s. 447–459.
770. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (Ks. Stanisław Strękowski, ks. Dariusz Zalewski), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 1, s. 57–65.
771. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Marian Szczęsny), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 2, s. 73–83.
772. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Maciej Radosław Gilewski, ks. Marcin Maczan, ks. Roman Szewczyk, ks. Henryk Śmiarowski, ks. Mirosław Wachowski, ks. Romuald Zdanis), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 3, s. 79–91.
773. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017* (ks. Antoni Skowroński, ks. Paweł Tarasiewicz), „Civitas et Lex” 7(2020), nr 4, s. 83–100.
774. *Bonus rekrutacyjny Filii UWM w Ełku – przepustka do życia zdalnego*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/bonus-rekrutacyjny-filii-uwm-w-elku-przepustka-do-zycia-zdalnego>, zamieszczony 12 VIII 2020 r.
775. *Curriculum vitae [Piotra Bortkiewicza]*, w: *Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Bortkiewicz (1978–2019)*, pod red. W. Guzewicza, Ełk 2020, s. 15–52 [opracowanie].
776. *Czym powinna być prawdziwa wolność?*, „Publikator” 2020, nr 72, s. 4.
777. *Imię Twe Jezu*, „Ełk i my” 25(2020), nr 2, s. 9 [wiersz].
778. *Kazania, homilie i nauki*, w: *Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Bortkiewicz (1978–2019)*, pod red. W. Guzewicza, Ełk 2020, s. 86–112 [opracowanie].
779. *Kongres Przyszłości Online – perspektywa Filii w Ełku UMW*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/kongres-przyszlosci-online-perspektywa-filii-w-elku-umw>, zamieszczony 9 VI 2020 r.
780. *Mało znana historia pieśni z Wiżajn*, „Publikator” 2020, nr 70, s. 28–29.
781. *NATO Deep ADL Portal*, w: P. Gawliczek, W. Guzewicz, K. Iskandarov, *Defence Education Enhancement Programme as Vehicle to Strengthen and Stimulate Cooperation Between NATO and Partners. Case Studies – South Caucasus and Ukraine. ADL Perspective*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2020, s. 73–84.
782. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 7(2020), nr 1(25), s. 5.
783. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 7(2020), nr 2(26), s. 5.
784. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 7(2020), nr 3(27), s. 5.
785. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 7(2020), nr 4(28), s. 5.
786. *I Synod Diecezji Ełckiej (geneza – przebieg – znaczenie)*, w: *Synodalność. Perspektywa polskokatolicka i rzymskokatolicka*, pod red. P. Rabczyńskiego, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2020, s. 169–178.

787. *Pracownia e-learningowa Filii UWM w Elku otwiera podwoje*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/pracownia-e-learningowa-filii-uwm-w-elku-otwiera-podwoje>, zamieszczony 24 VIII 2020 r.
788. *Pracownik Filii doktorem honoris causa uczelni zagranicznej*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/pracownik-filii-doktorem-honoris-causa-uczelni-zagranicznej>, zamieszczony 17 VI 2020 r.
789. *Pracownik Filii doktorem habilitowanym*, <http://www.uwm.edu.pl/elk/aktualnosci/pracownik-filii-doktorem-habilitowanym>, zamieszczony 3 VII 2020 r.
790. *Przeszłość i teraźniejszość parafii pw. św. Marii Magdaleny w Mikaszówce*, w: *Mikaszówka*, pod red. W. Kobusa, Wrocław 2020, s. 1–5 [ISBN 978-8366049-34-5].
791. *Słowo do Czytelnika*, w: *Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Bortkiewicz (1978–2019)*, pod red. W. Guzewicza, Elk 2020, s. 9–11.
792. *Śp. ks. Józef Kącki CRL (1920–2020)*, „Elk i my” 25(2020), nr 2, s. 10.
793. *Śp. ks. Zygmunt Sędziak (1931–2020)*, „Elk i my” 25(2020), nr 2, s. 11.
794. „*Tak, Przyjacielu*”, w: *Krzyż i siła łaski. Ks. diakon Piotr Bortkiewicz (1978–2019)*, pod red. W. Guzewicza, Elk 2020, s. 116–125.
795. *Topografia Mikaszówki i okolic*, w: *Parafia pw. św. Marii Magdaleny w Mikaszówce*, pod red. W. Kobusa, Wrocław 2020, s. 1–12 [ISBN 978-8366049-35-2].
796. *Uniwersytet zaprasza na bezpłatne studia w Elku także w formule 30+*, [Elk 2020, ss. 6; tekst i kompozycja ulotki].
797. *Uroki Ziemi Augustowskiej i Suwalszczyzny*, Wyd. W. Kobus, Wrocław 2022, s. 1–6 [ISBN 978-8366049-41-3; tekst do folderu].
798. *Wołyń 1943. Pamiętamy!*, „Elk i my” 25(2020), nr 1, s. 10–11.
799. *Z miłości do Boga i Ojczyzny. Refleksja na temat ruchu katolicko-społecznego w diecezji łomżyńskiej w okresie XX-lecia międzywojennego*, w: *W przestrzeni słowa i czasu. Księga jubileuszowa dla Księdza Profesora Jana Walkusza*, pod red. T. Moskała i M. Nabożnego, Wydawnictwo KUL, Lublin 2020, s. 301–311.
800. [Rec.] Michał Pilikowski, *Działalność dydaktyczno-organizacyjna Adolfa Szyszko-Bohusza w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, Kraków 2019, ss. 494 [maszynopis pracy doktorskiej], „Civitas et Lex” 7(2020), nr 3(27), s. 97–102.
801. [Rec.] Ks. Jan Wiśniewski, ks. Marek Żmudziński, *Religious Coexistence in Pomesania in the 17th–18th centuries*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2020, ss. 107 [recenzja wydawnicza].

2021

802. *Na styku kultur i narodów. Studium administracyjno-historyczne kościołów i parafii dekanatu sejneńskiego*, Wydawnictwo ks. Wojciech Guzewicz, Elk 2021, ss. 113.
Rec.: J. Skorupski, „Studia Teologiczne” 2022, t. 40, s. 508–510.
803. *Talent i trud. Potencjał naukowy duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021, ss. 249.
Rec.: F. Lempa, „Studia Elckie” 2021, nr 2, s. 287–288; L. Wilczyński, „Civitas et Lex” 2021, nr 2, s. 89–90.
804. *The South Caucasus and non-military security threats*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021, ss. 135 [współautor: Piotr Gawliczek, Khayal Iskandarov].
Rec.: J. Achkoski, „Civitas et Lex” 2021, nr 4, s. 95–100.
805. „Civitas et Lex” 8(2021), nr 1(29), ss. 114 [redaktor naczelny].
806. „Civitas et Lex” 8(2021), nr 2(30), ss. 92 [redaktor naczelny].
807. „Civitas et Lex” 8(2021), nr 3(31), ss. 88 [redaktor naczelny].
808. „Civitas et Lex” 8(2021), nr 4(32), ss. 103 [redaktor naczelny].
809. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (ks. Jerzy Sikora)*, „Studia Elckie” 2021, nr 1, s. 119–137.
810. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (ks. Marek Janowski, ks. Maciej Maciukiewicz, ks. Jan Skorupski)*, „Studia Elckie” 2021, nr 2, s. 119–126.
811. *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992–2017 (ks. Waldemar Brodziak, ks. Dariusz Maciej Brozio, ks. Karol Bujnowski, ks. Jerzy Fidura, ks. Tomasz Kopiczko, ks. Wojciech Kotarski, ks. Dariusz Sańko, ks. Wojciech Serowik, ks. Karol Sokołowski)*, „Studia Elckie” 2021, nr 3, s. 431–448.
812. *Co jest istotą pokoju?*, „Publikator” 2021, nr 76, s. 4.
813. *Cuda eucharystyczne – Trzy Hostie w Poznaniu*, „Elk i my” 26(2021), nr 2, s. 10.
814. *Cuda eucharystyczne – Sokółka*, „Elk i my” 26(2021), nr 3, s. 11.
815. *Czy chrześcijanie mogą wtrącać się do „polityki”?*, „Publikator” 2021, nr 75, s. 14.
816. *Czy potrzebna jest moralność publiczna?*, „Publikator” 2021, nr 75, s. 13.
817. *Katolicki ruch charytatywny w diecezji łomżyńskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Struktura i organizacja*, „Studia Elckie” 2021, nr 4, s. 515–524.
818. *Legal-administrative and socio-political aspects of the functioning of the local Church on the example of the Warmia diocese / archdiocese*, w: *Právne rozprawy on-screen II. Sekcia dejín a teórie štátu a práva. Zborník z online vedeckej konferencie konanej 13.11.2020 v Banskej Bystrici*, pod red. M. Turošika, Belianum 2021, s. 16–27 [współautor: Piotr Gawliczek] [<https://doi.org/10.24040/pros.13.11.2020.sdtsp.16-26>] ISBN 978-80-557-1864-4.
819. *Maryjne uroczystości (cz. 1)*, „Elk i my” 26(2021), nr 2, s. 11.

820. *Maryjne uroczystości (cz. 2)*, „Ełk i my” 26(2021), nr 3, s. 10.
821. *Niedziela Miłosierdzia Bożego*, „Ełk i my” 26(2021), nr 1, s. 11.
822. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 1(29), s. 5.
823. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 2(30), s. 5.
824. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 3(31), s. 5.
825. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 4(32), s. 5.
826. *O świętym Józefie*, „Ełk i my” 26(2021), nr 1, s. 9.
827. *Parafia Rożyńsk Wielki (historia – ludność – miejsca kultu)*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 2(30), s. 73–87.
828. *Stan, potrzeby i perspektywy badań nad dziejami diecezji ełckiej, cz. 1: Ustrój i organizacja*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 3(31), s. 43–54.
829. *Stan, potrzeby i perspektywy badań nad dziejami diecezji ełckiej, cz. 2: Lud Boży i Aktywność Kościoła*, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 4(32), s. 71–81.
830. *Synod 2021–2023*, „Ełk i my” 26(2021), nr 3, s. 9.
831. *Szukać prawdy służąc światu. Refleksja na temat działalności naukowej i pisarskiej duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017*, „Publikator” 2021, nr 73, s. 9–10.
832. *Śp. ks. Henryk Korzeniowski SDB (1944–2021)*, „Ełk i my” 26(2021), nr 1, s. 10.
833. *Śp. ks. dr Edward Anuszkiewicz (1956–2021)*, „Ełk i my” 26(2021), nr 1, s. 10.
834. *Śp. ks. dr Arkadiusz Pietuszczyński (1971–2021)*, „Ełk i my” 26(2021), nr 2, s. 11.
835. *The South Caucasus as a testbed for exercising hybrid techniques*, w: P. Gawliczek, W. Guzewicz, X. Iskandarov, *The South Caucasus and non-military security threats – the comparative analysis of regional countries’ resilience against hybrid threats*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021, s. 41–64.
836. *Uniwersytet jako wytwór kultury średniowiecza*, „Publikator” 2021, nr 76, s. 23.
837. *„Wiadomości Skautowe”. Powstanie – redakcja – charakterystyka*, „Studia Teologiczne” 39(2021), s. 243–254 [współautor].
838. *Z Ełku do Katowic. Bp Adrian Galbas arcybiskupem koordynatorem archidiecezji katowickiej*, „Ełk i my” 26(2021), nr 3, s. 11.
839. [Rec.] Ks. Jacek Wojda, *Z dziejów seminariów duchownych diecezji podlaskiej i lubelskiej, t. I: Seminarium podlaskie w Janowie 1818–1867*, Wydawnictwo Diecezjalne Unitas, Siedlce 2021, ss. 599, „Studia Ełckie” 2021, nr 1, s. 141–143.
840. [Rec.] Ks. Zbigniew Chmielewski, *Parafia rzymskokatolicka św. Józefa w Węgielsztynie (1962–2019)*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Węgielszyn 2020, ss. 115, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 1, s. 105–107.
841. [Rec.] Ks. Marian Salamon, *Życie religijne pod Krzyżem Oleckim*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2020, ss. 133, „Studia Ełckie” 2021, nr 4, s. 609–610.

842. [Rec.] O. Roland Prejs OFM Cap., *Administracja diecezjalna w Królestwie Polskim w latach 1864–1918. Studium prozopograficzne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 404, „Civitas et Lex” 8(2021), nr 1, s. 109–111.
843. [Rec.] *Dzieje parafii pod wezwaniem Ducha Świętego w Węgrzynie (1398–2020)*, pod red. J. Gołoty, J. Mironczuka, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, Ostrołęka 2021, ss. 567 [recenzja wydawnicza].
844. [Rec.] Ks. Jacek Wojda, *Z dziejów seminariów duchownych diecezji podlaskiej i lubelskiej*, t. I: *Seminarium podlaskie w Janowie 1818–1867*, Wydawnictwo Diecezjalne Unitas, Siedlce 2021, ss. 599 [recenzja wydawnicza].
845. [Rec.] Ks. Stanisław Strękowski, *Małżeństwo i rodzina w pismach Ojców Kapadockich*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Warszawa 2021, ss. 222 [recenzja wydawnicza].

2022

846. *Shując Bogu i ludziom*, t. II, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2022, ss. 166.
Rec.: F. Lempa, „Studia Teologiczne” 40(2022), s. 506–507; Redakcja, „Elk i my” 28(2023), nr 1, s. 10.
847. „Civitas et Lex” 9(2022), nr 1(33), ss. 112 [redaktor naczelny].
848. „Civitas et Lex” 9(2022), nr 2(34), ss. 104 [redaktor naczelny].
849. „Civitas et Lex” 9(2022), nr 3(35), ss. 92 [redaktor naczelny].
850. „Civitas et Lex” 9(2022), nr 4(36), ss. 97 [redaktor naczelny].
851. *Codziennie życie w niemieckim obozie koncentracyjnym KL Dachau w świetle wspomnień ks. Kazimierza Hamerszmita (nr obozowy 22575)*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji elckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sieńkowskiego, R. Sawickiego, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2022, s. 377–393.
852. *Cuda eucharystyczne – Lanciano*, „Elk i my” 27(2022), nr 1, s. 11.
853. *Czy potrzebne są dla nas ojczyzna i patriotyzm?*, „Publikator” 2022, nr 78–79, s. 45–46.
854. *Dr hab. Piotr Gawliczek, prof. UWM – udział w konferencjach i sympozjach oraz inne przedsięwzięcia naukowe*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 1(33), s. 35–54.
855. *Działania ruchu katolicko-społecznego na rzecz podniesienia jakości oświaty w międzywojennej diecezji łomżyńskiej*, „Zeszyty Naukowe” 36(2022), s. 137–148.
856. *Historia kościoła, parafii i słynącej łaskami Matki Bożej Sejneńskiej do chwili koronacji, obecny wystrój wnętrza i zgromadzone obiekty zabytkowe*, Muzeum Kresów w Sejnach 2022 [ekspozycja – autorstwo tekstów].
857. *Kim jest człowiek?*, „Publikator” 2022, nr 81, s. 23–24.
858. *Kościół i parafie diecezji elckiej (cz. 1)*, „Studia Elckie” 2022, nr 1, s. 109–123.

859. *Kościół i parafia diecezji ełckiej (cz. 2)*, „Studia Ełckie” 2022, nr 2, s. 251–263.
860. *Kościół i parafia diecezji ełckiej (cz. 3)*, „Studia Ełckie” 2022, nr 3, s. 369–380.
861. *Kościół i parafia diecezji ełckiej (cz. 4)*, „Studia Ełckie” 2022, nr 4, s. 550–565.
862. *Kościół i parafia diecezji ełckiej (cz. 5)*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 3(35), s. 61–73.
863. *Kościół i parafia diecezji ełckiej (cz. 6)*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 4(36), s. 63–74.
864. *Kult św. Brunona z Kwerfurtu w diecezji ełckiej (1992–2022)*, „Studia Teologiczne” 40(2022), s. 379–396.
865. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 1(33), s. 5–6.
866. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 2(34), s. 5–6.
867. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 3(35), s. 5.
868. *Od Redakcji*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 4(36), s. 5.
869. *„Państwo świeckie” czy „państwo wyznaniowe”?*, „Publikator” 2022, nr 78–79, s. 43–45.
870. *Paradygmaty aksjologiczne i etyczne współczesnego nauczyciela akademickiego*, „Publikator” 2022, nr 77, s. 13–14.
871. *Pielgrzymki w starożytności (cz. 1)*, „Ełk i my” 27(2022), nr 1, s. 11.
872. *Rodzina w islamie*, „Publikator” 2022, nr 81, s. 22–23.
873. *Repertorium przedsięwzięć podejmowanych przez dra hab. Piotra Gawliczka, prof. UWM w ramach programu NATO DEEP*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 1(33), s. 55–71.
874. *Sylwetka i dorobek piśmienniczy dra hab. Piotra Gawliczka prof. UWM*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 1(33), s. 7–33.
875. *Szukać prawdy – służąc światu. Rys biograficzny i naukowy dra Ryszarda Skawińskiego*, „Civitas et Lex” 9(2022), nr 2(34), s. 19–33.
876. *Troska o środowisko w nauczaniu Kościoła*, „Publikator” 2022, nr 77, s. 14–15.
877. *30 lat diecezji ełckiej!*, „Ełk i my” 27(2022), nr 1, s. 10.
878. [Rec.] Jan Czar [ks. Stanisław Piotr Maciątek], *Marszałek Piłsudski na wieczery. Humoreska religijna o tem, jak Marszałek Piłsudski proboszczowi „krowę zjadł”*, edycja, komentarze i redakcja: ks. Marian Mieczkowski, Wydawca: Polskie Towarzystwo Historyczne w Łomży oraz Parafia katedralna pw. św. Michała Archanioła w Łomży, Łomża 2022, ss. 80, „Studia Ełckie” 2022 nr 3, s. 407–411.
879. [Rec.] Ks. Jacek Ludwik Wojda, *Kasata diecezji podlaskiej 1867. Między berłem a pastorałem*, Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas, Siedlce 2022, ss. 193, „Studia Ełckie” 2022 nr 4, s. 569–570.
880. [Rec.] Ks. Marian Salamon, *Kapituła sambijska w drodze do Gołdapi*, Wydawnictwo Eko-Dom, Ełk 2021, ss. 89, „Studia Ełckie” 2022, nr 1, s. 127–129.
881. [Rec.] Anna Podolak, *Kryzysy emocjonalne przyczyną destrukcji unifikacyjnej i prokreacyjnej funkcji małżeństwa w świetle literatury przedmiotu*, Kraków 2021, ss. 211 [maszynopis pracy doktorskiej], „Civitas et Lex” 2022, nr 2, s. 99–102.

882. [Rec.] Ks. Waldemar Jan Pałęcki MSF, *Benedictiones reservatae et propriae w potrydenckich rytuałach na ziemiach polskich (1631–1963)*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2021, ss. 536, „Civitas et Lex” 2022, nr 3, s. s. 87–89.
883. [Rec.] *Traktat o e-nauczaniu*, przekł. z jęz. ang. P. Gawliczek i in. (*Modernizing Learning: Building the Future Learning Ecosystem*, eds. J.J. Walcutt, S. Schatz, Government Publishing Office, Washington 2019), Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2021, ss. 433, „Civitas et Lex” 2022, nr 4, s. 93–96.
884. [Rec.] *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji ełckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sienkowskiego, R. Sawickiego, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2022, ss. 707 [recenzja wydawnicza].
885. [Rec.] Anna Podolak, *Kryzysy emocjonalne przyczyną destrukcji unifikacyjnej i prokreacyjnej funkcji małżeństwa*, Kraków 2022, ss. 211 [recenzja wydawnicza].

BIBLIOGRAFIA

- Guzewicz W., *Talent i trud. Potencjał naukowy duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021.
- Guzewicz W., *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część I: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Ełckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219.
- Guzewicz W., *Wykaz publikacji ks. prof. dra hab. Wojciecha Guzewicza za lata 1993–2012*, „Studia Ełckie” 15(2013), nr 3, s. 419–444.
- Guzewicz W., *Wykaz publikacji ks. prof. dra hab. Wojciecha Guzewicza za lata 2013–2017*, „Studia Ełckie” 21(2019), nr 1, s. 119–132.
- Skawiński R., *Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2020 (ks. Wojciech Guzewicz)*, „Civitas et Lex” 2021, nr 1, s. 61–103.

LIST OF PUBLICATIONS OF FR. PROF. WOJCIECH GUZEWICZ FOR THE YEARS 2018–2022

SUMMARY

The list of publications of Fr. Wojciech Guzewicz covers the years 2018–2022. It is therefore a continuation of the repertory from 2013 and 2019. There are over 220 items, including books and independent prints, editorial and co-editing of collective works, editorial offices of scientific journals, scientific and popular science articles, scientific and publishing reviews.

KEYWORDS: Wojciech Guzewicz, bibliography

VARIA**MARCIN JÓZEF KRYŃSKI****„MODERNIZACJA” MAŁŻEŃSTWA
– EWOLUCJA CZY REWOLUCJA?****Wstęp**

Celem artykułu jest analiza transformacji związku małżeńskiego w kontekście przemian społeczno-kulturowych dokonujących się w początkach XXI w. Inspiracją do podjęcia refleksji nad modernizacją małżeństwa była IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa pod hasłem (R)ewolucja Małżeństwa¹, która odbyła się 17 października 2022 r. Organizatorem konferencji było Akademickie Koło Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży przy Uniwersytecie w Białymstoku, działające pod kierunkiem dr. Łukasza Kalisza (pracownika Katedry Historii i Teorii Wychowania Wydziału Nauk o Edukacji), zaś honorowy patronat nad wydarzeniem objęli Jego Magnificencja Rektor Uniwersytetu w Białymstoku prof. dr hab. Robert Ciborowski oraz Marszałek Województwa Podlaskiego dr Artur Kosicki. Konferencja miała charakter interdyscyplinarny, ponieważ małżeństwo stanowi przedmiot zainteresowania wielu badaczy: pedagogów, psychologów, socjologów, a także demografów, prawników, historyków. Podczas debaty podjęto rozważania dotyczące intensywnych przeobrażeń w funkcjonowaniu, strukturze, kształcie i relacjach wewnętrznych współczesnych małżeństw i rodziny, wynikających z szybkich przemian makrospołecznych i społeczeństw globalnych. Profesor Elwira Kryńska (kierownik Katedry Historii i Teorii Wychowania) zwróciła uwagę, że celem konferencji jest też ustalenie kierunku dokonujących się zmian w instytucji małżeństwa, a także odpowiedź na pytanie – czy są to zmiany o charakterze ewolucyjnym, czy rewolucyjnym oraz jakie są konsekwencje dokonujących się zmian? Są to pytania niezwykle ważne, bowiem współczesne małżeństwo, rodzina stanęły w obliczu trudnych problemów, które dawniej nie występowały z aż taką siłą. Na światło dzienne wychodzą skrywane

MARCIN JÓZEF KRYŃSKI – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6610-3673>, e-mail: marcin-krynski2@wp.pl

¹ Warto nadmienić, że poprzednie Ogólnopolskie Konferencje Naukowe organizowane z inicjatywy dr. Łukasza Kalisza dotyczyły: pierwsza – (R)ewolucji Macierzyństwa, druga – (R)ewolucji Ojcostwa, trzecia – (R)ewolucji Narzeczeństwa. Debaty te cieszyły się bardzo dużym zainteresowaniem i trafiły w oczekiwania poznawcze młodych ludzi.

dawniej: przemoc, molestowanie, dręczenie psychiczne, a nawet zbrodnie dzieciobójstwa. Również z tego powodu E. Kryńska zachęcała uczestników konferencji do namysłu nad tym:

- czy i jakie działania społeczne winny być podejmowane, aby wzmacniać współczesne małżeństwa w pokonywaniu trudności i problemów, z którymi się mierzą?
- czy i jak małżeństwo może zapewnić trwałość związku, małżeństwa i rodziny, skoro dotychczasowy fundament życia społecznego – właśnie rodzina podlega bardzo głębokiej zmianie? Do tego dochodzi do wprowadzania „małżeństw homoseksualnych, związków partnerskich homo- i heteroseksualnych, upowszechnienia rodzin patchworkowych, a także całkowitej normalizacji rozwodów czy życia bez zobowiązań”².

Trudno w prosty i jednoznaczny sposób odpowiedzieć na tak sformułowane pytania, ale każda próba refleksji i poszukiwania „drogi” z pewnością przybliży do odnalezienia istoty i wzoru harmonijnego i uduchowionego małżeństwa. Stąd też artykuł jest kolejnym głosem w toczącej się debacie zainicjowanej w czasie IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej – (R)ewolucja Małżeństwa. W ten sposób pragnę zwrócić uwagę na zagrożenia związane z dezaktualizacją dotychczasowych modeli egzystencjalnych, w których małżeństwo stanowi podstawową wspólnotę naturalną. Poza tym zamierzam, po zdefiniowaniu pojęcia małżeństwa i jego praw, wskazać na jedną z możliwości ratowania instytucji małżeństwa. Odwołuję się przede wszystkim do wzoru małżeństwa tworzonego w oparciu o humanistyczne ujęcie egzystencji ludzkiej, które staje się dziś szczególnie ważne i – może – najbardziej ludziom potrzebne?

1. Małżeństwo i rodzina – problemy definicyjne

W polskim porządku prawnym małżeństwo jest jedynym sformalizowanym związkiem kobiety i mężczyzny, korzystającym ze szczególnej ochrony państwa³. Małżeństwo stanowi podstawową wspólnotę naturalną oraz podstawową komórkę społeczną, w której rodzi się i wychowuje człowiek. Jest instytucją, która kojarzy się ze związkiem emocjonalnym dwojga ludzi. Małżeństwo zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. to „związek kobiety i mężczyzny”, który tak samo jak „rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką RP” (art. 18)⁴. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (dalej: k.r.o.) potwierdza przyjęte w Konstytucji założenie, według którego małżeństwo

² T.P. Terlikowski, *Konserwatyzm ma przyszłość? Koniec Europy, jaką znamy*, Kraków 2023, s. 7.

³ A.M. Fiedorowicz, Ł. Fiedorowicz, *Rodzina i jej ochrona we współczesnym prawodawstwie polskim*, w: *Rodzina w myśli bl. ks. Michała Sopoćki na podstawie pracy doktorskiej ks. Michała Sopoćki z 1926 roku „Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich. Studium etyczno-prawne”*, Białystok 2022, s. 90.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.

to związek wyłącznie mężczyzny i kobiety⁵. Uzasadnione jest zatem twierdzenie, że polski prawodawca w całej rozciągłości odrzuca i uznaje za niezgodne z obowiązującym prawem tzw. małżeństwa jednopłciowe, czy też małżeństwa osób nieheteronormatywnych. Również w znaczeniu językowym małżeństwo rozumie się jako związek kobiety i mężczyzny uregulowany prawnie⁶. Eksperci prawa rodzinnego Jan Winiarz i Janusz Gajda definiują małżeństwo jako „trwały stosunek prawny łączący zwykle dożywotnio mężczyznę i kobietę, którzy z zachowaniem konstytutywnych przesłanek przewidzianych w przepisach KRO dokonali czynności prawnej zawarcia małżeństwa i w następstwie jej dokonania stali się równouprawnionymi podmiotami kompleksu praw i obowiązków małżeńskich w celu optymalnej realizacji funkcji społecznych”⁷. To oznacza, że w małżeństwie co do zasady powinna występować równość praw i obowiązków współmałżonków, ponieważ żaden z nich nie ma więcej praw niż drugi z małżonków. Są oni w myśl art. 23 k.r.o. „zobowiązani do wspólnego pożycia, wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli”⁸. Michał Krawczyk stwierdza z kolei, że małżeństwo to związek kobiety i mężczyzny zawierający w sobie zarówno elementy natury duchowej (sakramentalnej), jak i cywilno-prawnej. Obowiązująca natomiast zasada świeckości państwa i prawa powoduje, że nawet „małżeństwo zawarte w trybie wyznaniowym podlega dwóm odrębnym reżimom prawnym – prawu kanonicznemu i prawu cywilnemu (a co za tym idzie – sądownictwu kościelnemu i cywilnemu)”⁹. Oczywiście orzeczenie sądu kościelnego o ważności małżeństwa kanonicznego nie może mieć prejudycjalnego wpływu na orzeczenie sądu państwowego o ważności lub o ustaniu świeckiego związku małżeńskiego i odwrotnie. Cechą szczególną odróżniającą małżeństwo od innych związków jest pewnego rodzaju całościowość tej relacji, która polega na tym, że każde z małżonków ofiaruje drugiemu „całego siebie na całe życie”¹⁰. Potrzeba bliskości z wybraną osobą jest najczęściej występującym powodem zawierania małżeństwa, kształtuje się u każdego człowieka już w czasach niemowlęcych i towarzyszy mu do końca życia¹¹. Ma to szczególne znaczenie wówczas, gdy małżeństwo traktuje się jako podstawę rodziny. W socjologii jest ono definiowane jako „społeczny, legalny, seksualny związek, [...] względnie trwały [...] kobiety i mężczyzny powołany w celu wspólnego pożycia, współpracy dla dobra

⁵ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. z 2020 r., poz. 1359; z 2022 r., poz. 2140, art. 1 § 1.

⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, <<https://sjp.pwn.pl/sjp/malzenstwo;2481015.html>>, dostęp: 11.11.2022.

⁷ J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001, s. 37.

⁸ K.r.o. art. 23.

⁹ M. Krawczyk, *Pozytywne i negatywne przesłanki orzeczenia rozwodu w prawie cywilnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów powszechnych – zarys problematyki*, „*Ius Matrimoniale*” 29(2018), nr 1, s. 51–64, tu s. 51.

¹⁰ S. Girgis, R. Anderson, R. George, *Czym jest małżeństwo? W obronie związku mężczyzny i kobiety*, tłum. M. Filipczuk, Warszawa 2019, s. 73.

¹¹ R. Westheimer, *Seks małżeński*, Poznań 1997, s. 14–15.

rodziny, a więc głównie wychowania dzieci”¹², ale bez wskazania na głębsze, pierwsze źródła rodziny. Już Arystoteles uzasadniał, że rodzina jest pierwszym naturalnym społeczeństwem ludzkim, obejmującym instytucję małżeńską i rodzicielską. Twierdził, że „człowiek jest z natury istotą stworzoną do życia w państwie”¹³ i z natury posiada „pęd do życia we wspólnocie”¹⁴, w której rodzina stanowi „przyrodzoną łączność dla celów codziennego współżycia”¹⁵. Naturalny popęd – jak twierdzi o. Mieczysław A. Krąpiec, komentując tezę Arystotelesa – „nie przeszkadza jednak wolnemu, wzajemnemu wyborowi męża i żony”¹⁶. A zatem, definiując małżeństwo, a także rodzinę jako „wspólnotę naturalną”, ma się na uwadze, że nie są to instytucje człowiekowi narzucane „z zewnątrz”, ale wynikające „niejako bezpośrednio ze społecznego charakteru ludzkiej natury, z zakodowanych w niej „inklinacji”. Ten empirycznie sprawdzalny fakt znalazł wyraz w stwierdzeniu Księgi Rodzaju: „Nie jest dobrze, żeby człowiek był sam” (Rdz 2,18)¹⁷.

Stąd też w religii katolickiej uznaje się, że małżeństwo jest związkiem, którego przedmiot, jak twierdził bł. ks. Michał Sopoćko: „jest oznaczony przez samą naturę o niezmiennej i z góry określonej treści. Z natury winno ono być święte, nierozzerwalne i jednego mężczyzny z jedną niewiastą. Tylko takie małżeństwo zdolne jest wychować należycie nowe pokolenie”¹⁸. Kardynał Stefan Wyszyński podkreślał, że jedynie takie małżeństwo może „zapewnić naturalne rodzenie się w rodzinie, co jest największą radością Narodu. Naród bowiem to rodzina rodzin”¹⁹. Zdaniem kardynała, wzmacniając rodzinę, dbamy o umocnienie narodu, a integrując rodzinę „kładzie się kamienie węgielne pod budowę społecznego i narodowego życia naszej Ojczyzny”²⁰. I tylko na tym fundamencie – silnej rodziny rodzin można spokojnie rozwijać życie osobiste, rodzinne, religijne, społeczne, zawodowe, narodowe i państwowe²¹. Przy czym prawdą niezmienną, jaką w każdej epoce nieprzerwanie głosi Kościół, jest twierdzenie, że małżeństwo jest nierozzerwalne, co na gruncie nauki Kościoła wyklucza możliwość rozwiązania małżeństwa poprzez rozwód. Zgodnie bowiem z obowiązującym prawem

¹² J. Szymczak, *Definicje rodziny*, „Studia nad Rodziną” 2002, nr 2(11), s. 156; Ks. J. Mariański, *Małżeństwo i rodzina w świadomości Polaków – analiza socjologiczna*, „Zeszyty Naukowe KUL” 59(2015), nr 4(232), s. 82.

¹³ Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, w: tegoż, *Dziela wszystkie*, t. I, Warszawa 2003, s. 61.

¹⁴ Tamże, s. 6.

¹⁵ M. Sopoćko, *Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich (studium etyczno-prawne)*, Wilno 1926, s. 7.

¹⁶ M.A. Krąpiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1986, s. 160.

¹⁷ Cyt. za: J. Szymczak, *Definicje rodziny*, s. 158.

¹⁸ M. Sopoćko, *Miłosierdzie Boga w dziełach Jego*, Londyn 1958, s. 135.

¹⁹ Zwrócił na to uwagę podczas uroczystości koronacji figurki Matki Bożej Wambierzyckiej Królowej Rodzin – 17 sierpnia 1980 r. Zob. Kard. Stefan Wyszyński, *Naród – rodzina rodzin*, w: *Prymas Tysiąclecia*, pod red. F. Kniołka SAC, Z. Modzelewskiego SAC, D. Szumskiej, Paryż 1982, s. 182.

²⁰ S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne 1946–1981*, Warszawa 1990, s. 159.

²¹ Tenże, *Słowo wstępne Prymasa Polski*, Warszawa, 2 II 1974, w: S. Struzik, *Rodzina Bogiem silna mocą swego narodu*, „Kultura–Media–Teologia” 3(2010), s. 105–119.

małżeńskim i rodzinnym Kościoła katolickiego, zawartym w Kodeksie Prawa Kanonicznego (dalej: KPK) z 25 stycznia 1983 r., małżeństwo to „przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia”²². Zdaniem ks. Wojciecha Góralskiego wskazany Kodeks tworzy jedyny, wypracowany w ciągu stuleci, system prawny, w którym łączą się i współdziałają elementy prawa Bożego i prawa ludzkiego²³.

Czasem dochodzi jednak do nieważnego zawarcia małżeństwa. Kiedy np. narzeczeni nie są zdolni do jego zawarcia lub gdy próbują zawrzeć małżeństwo z naruszeniem odpowiednich kanonów. Chodzi m.in. o przeszkody tzw. zrywające²⁴, gdy ich stwierdzenie skutkuje albo niemożnością zawarcia związku (z wyjątkiem możliwych dyspens), albo nieważnym zawarciem ślubu. Zalicza się tu przyczyny natury psychicznej uniemożliwiające podjęcie obowiązków małżeńskich (np. choroba psychiczna, uzależnienie, inne okoliczności determinujące psychikę), a także braki w formie zawierania związku dotyczące niedotrzymania określonej procedury, np. ksiądz lub diakon nie jest upoważniony do asystowania przy danym ślubie.

Według Jana Pawła II nierozzerwalność małżeństwa niesie w sobie piękno i dobro, i nie należy rozumieć jej jako ograniczenia wolności małżonków w ich dążeniu do samorealizowania się²⁵. Równocześnie Ojciec Święty „wielki Głosciciel miłości”²⁶ przypominał, że „pary, które dobrowolnie przyjmują ten sakrament [małżeństwa – przyp. M.K.] [...] ustanawiają nierozzerwalną jedność. [...] poprzez małżeństwo mogą stać się żywym znakiem nie zmieniającej się miłości [...]. Ich wzajemna miłość, ich małżeńska miłość może trwać aż do śmierci nie dzięki ich własnym zasługom czy wytrwałości, ale dzięki temu, że działa w nich łaska Chrystusa”²⁷. Tak więc tajemnica małżeństwa ustanowionego przez Stwórcę na początku istnienia rodzaju ludzkiego stanowi fundament jej przyszłości, i dlatego: „Co więc Bóg złączył niech człowiek nie rozdziela”²⁸. Myśl ta ma jeszcze inną wymowę, zdaniem Jana Pawła II łaska Sakramentu Małżeństwa „przemienia i uszlachetnia całe życie małżeńskie. [...] Prowadzi małżonków do dobrowolnego oddawania się sobie, które wyraża się w czułych uczuciach i aktach oraz przenika ich całe życie”²⁹.

²² Kodeks Prawa Kanonicznego (KPK) z 25 stycznia 1983 r., kan. 1055 i 1059.

²³ W. Góralski, *Małżeństwo w prawie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 54(2011), nr 1–2, s. 127.

²⁴ Kodeks Prawa Kanonicznego (KPK) z 25 stycznia 1983 r., Rozdział II: *Przeszkody zrywające w ogólności*, kan. 1073–1082.

²⁵ *Nierozzerwalność małżeństwa dobrem wszystkich*. Przemówienie Ojca Świętego do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej, 28.01.2002.

²⁶ *Stworzeni do miłości*. Jan Paweł II rozmowy z młodymi, Warszawa 1991, s. 3.

²⁷ Jan Paweł II, *Homilia do młodzieży w Nairobi, 17 sierpnia 1989 r.*, w: *Stworzeni do miłości*. Jan Paweł II rozmowy z młodymi, s. 142.

²⁸ Tamże, s. 141.

²⁹ Tamże, s. 142.

2. Pożycie małżeńskie

Życie małżeńskie, na co także zwrócił uwagę Jan Paweł II, wymaga od małżonków, aby podejmowali „nieustanne i ofiarne wysiłki zmierzające do pogłębienia małżeńskiej jedności”³⁰. Wymaga to wielkiego poświęcenia zarówno ze strony męża, jak i żony, ale „Wzajemne obdarowywanie sobą jest niezbędnym warunkiem szczęścia każdej pary małżeńskiej”³¹. Ten obustronny altruizm jest niezwykle ważny, bowiem pożycie małżeńskie to szczególnego rodzaju związek urzeczywistniany w wielu różnorodnych wymiarach – duchowym, fizycznym i gospodarczym. Przy czym związek małżeński powinien być oparty „na prawdziwym poszanowaniu godności zarówno mężczyzny, jak i kobiety, a także komplementarności obojga”³². Jest to związek dwojga osób, który winien być oparty na wzajemnym zaufaniu i prawdzie, „na pełnym otwartości porozumieniu i gotowości słuchania głosu rozumu i serca”³³. Obowiązku pomocy nie należy postrzegać wyłącznie w wymiarze czysto finansowym, ale także we wsparciu psychicznym drugiego członka relacji. Zakres udzielanej pomocy materialnej powinien być adekwatny do potrzeb, aby docelowo osiągnąć jednakową stopę życiową wszystkich członków rodziny. Obowiązkowa pomoc materialna jest in-
tepretowana bardzo szeroko, ponieważ może ona polegać wyłącznie na pracy we wspólnym gospodarstwie domowym. Podobnie można odczytać regulacje zawarte w k.r.o., gdzie istnieje wyodrębniony dział II zatytułowany: Prawa i obowiązki małżonków, oraz inne przepisy k.r.o. (np. dotyczące alimentacji – art. 60 k.r.o.).

O ile znaczenie obowiązku wzajemnej wierności małżeńskiej z uwagi na oczywistość samego pojęcia nie wymaga szerszej analizy, to już wskazane przez ustawodawcę „współdziałanie” wydaje się o wiele bardziej skomplikowane interpretacyjnie. Współdziałanie polega na realizowanych wspólnie aktywnościach w myśl dobra rodziny. Dotyczy to również wspólnego utrzymywania i wychowywania potomstwa. Zakłada się, że współdziałaniem należy obejmować także dzieci, które pochodzą wyłącznie od jednego małżonka, a nie zostały przysposobione przez drugiego z nich³⁴.

W rodzinach wielodzietnych obowiązek współdziałania bywa realizowany w specyficzny sposób, zdarza się bowiem, że matka na okres niemowlęctwa, w którym musi zapewnić dziecku specjalną, niezwykle zintensyfikowaną opiekę, rezygnuje z pracy zarobkowej. W takiej sytuacji matka wypełnia swoje obowiązki w zakresie zaspokajania wzajemnych potrzeb rodziny poprzez pracę we wspólnym gospodarstwie domowym, z kolei obowiązek zapewnienia środków finansowych koniecznych do utrzymania rodziny spoczywa wyłącznie na mężu³⁵.

---

³⁰ Tamże, s. 143.

³¹ Tamże, s. 144.

³² Tamże, s. 144.

³³ Tamże, s. 144.

³⁴ H. Haak, A. Haak-Trzuszkawska, *Małżeństwo (zawarcie małżeństwa, prawa i obowiązki małżonków)*. Komentarz do art. 1–30 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2022, s. 171–172.

³⁵ Tamże, s. 172.

Równomierne zaangażowanie obojga rodziców jest też niezwykle istotne w wychowaniu dzieci. Według Ryszarda Skawińskiego to postawa rodziców znajduje później odzwierciedlenie w zachowaniu dzieci i właściwie uformowanym kręgosłupie moralnym potomków, które mają wyższe poczucie własnej wartości i szybciej się usamodzielniają. Przez obserwację rodziców dzieci uczą się budowania relacji współpracy i współzależności³⁶. Dzieci wychowywane w pełnych rodzinach, w których są zarówno matka, jak i ojciec, osiągają najlepsze wyniki i rezultaty w wielu aspektach życia – w edukacji, w kwestiach dotyczących zdrowia emocjonalnego oraz rozwoju w kontekście życia rodzinnego i seksualnego³⁷. Z kolei dzieci z rodzin, w których występuje tylko jeden rodzic, dzieci niezamężnych matek, dzieci z rodzin zastępczych czy też konkubinatów dużo częściej spotykają się ze zjawiskami negatywnymi w porównaniu z dziećmi z pełnych rodzin, w których występują oboje biologiczni rodzice³⁸. W 2016 r. w trosce o dobro dzieci uchwalono Ustawę o pomocy państwa w *wychowywaniu*. Dzięki niej podjęto działania mające na celu wsparcie i pomoc w poprawie sytuacji rodzinnej dzieci związanej z wychowywaniem dziecka, w tym z opieką nad nim i zaspokojeniem jego potrzeb życiowych³⁹.

Lansowane współcześnie podejście do małżeństwa i rodziny prowadzi do osłabienia tradycyjnej koncepcji małżeństwa (i tak już nadwątlonej wskutek rewolucji seksualnej i wprowadzenia rozwodu bez orzekania o winie) oraz norm społecznych w zakresie podejmowania decyzji o zawarciu małżeństwa, jak też orientowania małżonków na prokreację, życie rodzinne, wierność małżeńską i trwałość małżeństwa⁴⁰.

3. Intensywne przeobrażenia współczesnego małżeństwa – rodziny

W dobie, gdy „zasady chrześcijańskiej moralności małżeńskiej bywają w wielu kręgach przedstawiane w krzywym zwierciadle, usiłuje się narzucać środowiskom, a nawet całemu społeczeństwu, model, który sam siebie ogłasza »postępowym« i »nowoczesnym«”. Jan Paweł II, zwracając się do młodych ludzi w Liście Apostolskim 31 marca 1985 r., poprosił: „Nie lękajcie się Miłości, która stawia człowiekowi wymagania. Te wymagania [...] są właśnie zdolne uczynić

---

³⁶ R. Skawiński, *Małżeństwo – rodzice – szkoła*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

³⁷ S. Girgis, R. Anderson, R. George, *Czym jest małżeństwo?...*, s. 80.

³⁸ Tamże, s. 80.

³⁹ Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, Dz.U. 2016, poz. 195 z późn. zm.

⁴⁰ K. Motyka, *O nowej teorii prawa naturalnego, małżeństwie i wolności religii w związku z książką Sherifa Girgisa, Ryana Thomasa Andersona i Roberta Petera George’a „Czym jest małżeństwo?”*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2021, t. 24, s. 40.

Waszą miłość prawdziwą miłością⁴¹. Młodzieńcza miłość odkrywana na „szlakach młodości” w znacznej mierze „waży” o przyszłości człowieka i jest szczególnie potrzebna w „nowoczesnym” modelu małżeństwa. W modelu tym człowiek, a zwłaszcza kobieta, z podmiotu zmienia się w przedmiot (przedmiot swoistej manipulacji), a cała wielka treść miłości zostaje zredukowana do „użycia”, które – choćby nawet było dwustronne – nie przestaje być w swej istocie egoistyczne. Wreszcie dziecko: owoc i nowe wcielenie miłości dwojga, coraz bardziej staje się „uciążliwym dodatkiem”⁴². Papież zwracał się do młodych, aby nie pozwolili sobie „odebrać tego bogactwa [...] miłości, która stawia człowiekowi wymagania”⁴³.

Tymczasem współczesne małżeństwa przechodzą dalsze dość intensywne przeobrażenia. Dokonująca się zmiana modernizacyjna przebiega na różnych płaszczyznach, co powoduje rozbitcie rodziny tradycyjnej, która przestaje być autorytarną, trwałą, sakralną, stabilną, wielodzietną, wielopokoleniową, wielofunkcyjną, opartą na interesie instytucją społeczną⁴⁴. Zmienia się stopniowo w grupę małą (nuklearną, podstawową), demokratyczną, niestałą, laicką, małodzietną, mobilną, opartą na miłości, z ograniczonymi funkcjami, z których osobowe stają się najważniejsze⁴⁵. Doprowadziło to do zakwestionowania heteroseksualnego charakteru małżeństwa i – szerzej – do kryzysu małżeństwa jako instytucji oraz zastąpienia tradycyjnej koncepcji małżeństwa koncepcją rewizjonistyczną⁴⁶.

Zdaniem konstruktivistów⁴⁷ małżeństwo jest „tym wszystkim co za nie uznamy”. Oznacza to, że nie można jednoznacznie wskazać żadnych kryteriów, które miałyby urzeczywistniać relację, jaką jest małżeństwo⁴⁸.

Według ks. Przemysława Artemiuka (teologa fundamentalnego, prelegenta konferencji) obserwowane przeobrażenia małżeństwa są niejako konsekwencją zmian przenikających chrześcijaństwo w „ponowoczesnym” świecie. Dokonujące się zmiany są uwarunkowane czterema zasadniczymi czynnikami, które wpływają także na instytucję małżeństwa, są to: dekonstrukcja, płynność, aletofobia i polityczna poprawność⁴⁹. Słowem kluczowym jest tu „dekonstrukcja”, która według koncepcji Jacques’a Derridy jest wyłącznie pewną metodą

⁴¹ *Wejść na drogę powołania małżeńskiego*. Jan Paweł II, „Do młodych całego świata”, *List Apostolski 31 marca 1985 r.*, w: *Stworzeni do miłości. Jan Paweł II rozmowy z młodymi*, s. 140.

⁴² Tamże, s. 140.

⁴³ Tamże, s. 140.

⁴⁴ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002, s. 29.

⁴⁵ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002, s. 52.

⁴⁶ K. Motyka, *O nowej teorii prawa naturalnego...*, s. 40.

⁴⁷ Za twórcę nurtu konstrukttywizmu uważa się niemieckiego filozofa Ernsta von Glasera. Pogląd ten zakłada, że rzeczywistość, która nas otacza – złożona z obrazów, smaków i zapachów, jest ontologicznie osadzona w zdolnościach naszego mózgu do konstruowania świata, a także do kreowania swego rodzaju wrażenia, że ten świat jest gdzieś na zewnątrz, jakby poza nami. Zob. B. Balicki, *Radykalny konstrukttywizm. Krótkie wprowadzenie*, Szczecin 2021, s. 7–9.

⁴⁸ S. Girgis, R. Anderson, R. George, *Czym jest małżeństwo?...*, s. 86.

⁴⁹ P. Artemiuk, *Małżeństwo w ogniu krytyki. Kilka uwag o ponowoczesnych próbach dekonstrukcji tej instytucji*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

lektury i analizy tekstów, ukierunkowaną na odnajdywanie i analizowanie w nich niespójnych fragmentów i wyszukiwanie wewnętrznych sprzeczności⁵⁰. Pojęcie to rozumiane jest jako przewartościowanie czegoś, stworzenie na nowo, zmiana dotychczasowego rozumienia pojęć i procesów, co można odnieść także do współczesnego małżeństwa. Obecnie dochodzi do rzeczowej „dekonstrukcji” małżeństwa tradycyjnego, tj. związku mężczyzny i kobiety, przeżywanego zgodnie z wartościami chrześcijańskimi. Kolejnym terminem także używanym w kontekście relacji społecznych jest „płynność”. Jest to określenie zaczerpnięte z pracy Karola Marksa⁵¹ *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, wykorzystane później m.in. przez Zygmunta Baumanna. Karol Marks używał tego terminu w kontekście czysto ekonomicznym, w odniesieniu do ogólnej płynności i zmienności cen⁵². Natomiast Zygmunt Bauman, odrzucając pojęcie postnowoczesności (jego zdaniem nowoczesność wciąż trwa), odwołał się do Heraklitejskiego *panta rhei* i nazwał „naszą” fazę rzeczywistości „płynną nowoczesnością”, w której płynna jest miłość, lęk, życie, czasy i przestrzeń, praca i wspólnota, w tym także małżeństwo. Świat, w którym żyjemy, jest ulotny, ciekły i płynny. Wariabilizm i relatywizm stanowią zasadnicze własności współczesności ludzkiego świata. Wszystko płynie⁵³.

Aletofobia – lęk przed prawdą – to termin stworzony przez Gianniego Vattimo, współczesnego włoskiego filozofa i myśliciela. Jego poglądy zainspirowała filozofia hermeneutyczna, w szczególności w ujęciu Martina Heideggera. Filozofia hermeneutyczna rozumiana jest w sposób niejednoznaczny, ponieważ pierwotnie hermeneutyka dotyczyła sposobów interpretacji tekstów, zaś obecnie filozofia hermeneutyczna zakłada, że wszystko, co istnieje, cały świat, który nas otacza, należy interpretować, stąd wszelki byt jest zawsze bytem zinterpretowanym⁵⁴. Według Gianniego Vattimo „dotąd filozofowie uważali, że należy opisywać świat, teraz nadszedł moment, by go interpretować”⁵⁵. Skoro wszystko podlega analizie i interpretacji, to nie istnieje interpretacja ostateczna, dlatego prawda transcendentna, która nas przekracza, tak naprawdę nie istnieje. W konsekwencji, jak twierdzi Przemysław Artemiuk, na naszych oczach dokonuje się rozbiórka katolickiego imaginarium – dochodzi do zniekształcenia, a nawet wynaturzenia naszego idealistycznego wyobrażenia o Kościele, a także małżeństwie⁵⁶.

W efekcie dekonstrukcji, płynności, aletofobii i politycznej poprawności następuje zmiana modernizacyjna małżeństwa i rozbitcie rodziny tradycyjnej. Nowe wartości oraz dobra, jakie są współcześnie oferowane, zdaniem Doroty

⁵⁰ M. Kowalska, *Dekonstrukcja, czyli widmo sprawiedliwości*, w: *Widma Derridy*, pod red. A. Bielik-Robson, P. Sadzika, Warszawa 2018, s. 45.

⁵¹ P. Artemiuk, *Małżeństwo w ogniu krytyki...*

⁵² K. Marks, *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, Warszawa 1951.

⁵³ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006; tenże, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Warszawa 2011.

⁵⁴ M. Szulakiewicz, *Filozofia jako hermeneutyka*, Toruń 2011, s. 127.

⁵⁵ Cyt. za: W. Lorenc, *Filozofia hermeneutyczna: perspektywy jej rozwoju*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2021, nr 3(83), s. 534.

⁵⁶ P. Artemiuk (rec.), Tomáš Halík, „*Chcę, abys był*”, przekład A. Babuchowski, „Studia Nauk Teologicznych PAN. Sekularyzm – Sekularyzacja” 2014, t. 9, s. 269.

Piotrowskiej „indywidualizują ich postawy i dążenia. Niejednokrotnie wartości rodzinne przestają być wartościami całkowicie nadrzędnymi w stosunku do wartości i dążeń osobistych, w czym niektórzy dopatrują się zła, egoizmu, są nawet skłonni zauważyć tu elementy patologii”⁵⁷. Adam Podgórecki takie sytuacje określa mianem „negatywnej kategorii zjawisk społecznych”⁵⁸. Ponadto „Prawo i współczesna obyczajowość dopuszczają rozpad rodziny w uzasadnionych przypadkach, przy czym owa tolerancja dotyczy nie tylko nielicznych wyjątków, ale dziesiątków czy setek tysięcy małżeństw”⁵⁹. W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuje analiza przemian małżeństwa przedstawiona na konferencji (R)ewolucja Małżeństwa przez Annę Janiszewską (pracownika Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego). Wynika z niej, że współcześnie skłonność do zawierania małżeństw systematycznie spada. Najniższe procentowo skłonności do zawierania małżeństw w Europie odnotowuje się m.in. w Belgii, Hiszpanii i we Włoszech, zaś największe w Kosowie i w Albanii. W Polsce analizowany wskaźnik kształtuje się na poziomie umiarkowanym i plasuje się pomiędzy skrajnymi wartościami⁶⁰. Na przykład współczynnik zawierania pierwszych małżeństw przez kobiety obniżył się z 0,91 w 1989 r. do 0,57 w 2004 r. i choć sytuacja uległa nieznacznej poprawie w kolejnych latach, to w 2010 r. wyniósł on zaledwie 0,67. Oznacza to, że jeśli skłonność do zawierania związków małżeńskich w poszczególnych grupach wieku nie ulegnie w przyszłości zmianie, to zaledwie 67% kobiet kiedykolwiek w swoim życiu wyjdzie za mąż⁶¹.

Z kolei w kontekście rozwiązywania małżeństw Polska wśród krajów Europy Środkowej ma jeden z niższych wskaźników rozwodów. Rozstania znacznie częściej występują w miastach, jednak – co warto odnotować – także i na wsi częstotliwość tego zjawiska jest coraz większa.

Można się zastanawiać, czy małżeństwa powtórne mogłyby być formą, która zastępuje poprzednio rozwiązane związki. Tymczasem, jak pisał w latach 80. XX w. Kingsley Davis (1984), one również cechują się niestabilnością. Stąd też popularne stało się określenie, iż „rozwód zasila rozwód”. Krystyna Słany przywołała w tym kontekście badania (Pinnelli i De Rose z 2001 r.⁶²), z których wynika,

⁵⁷ D. Piotrowska, *Założenia i zasady katolickiej etyki normatywnej w odniesieniu do rodziny*, „Studia z Nauk Społecznych” 1996, z. 12(8), s. 121.

⁵⁸ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, s. 9.

⁵⁹ D. Piotrowska, *Założenia i zasady katolickiej etyki normatywnej...*, s. 120.

⁶⁰ A. Janiszewska, *Przemiany form życia małżeńsko-rodzinnego*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

⁶¹ *Między zmianą światopoglądową a ograniczeniami dnia codziennego: Jakie przyczyny przemian rodziny w Polsce? Jakie rekomendacje dla polityki?* Anna Matysiak, Anna Baranowska-Rataj, Monika Mynarska, Anna Rybińska, Marta Styrc, s. 1. Przedstawione wyniki zostały uzyskane w ramach projektu badawczego Nowe wzorce formowania rodziny w Polsce – kontekst społeczno-ekonomiczny, preferencje i wpływ na zadowolenie z życia (FAMWELL) realizowanego w Instytucie Statystyki i Demografii SGH, finansowanego przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach Programu LIDER, <www.sgh.waw.pl/famwell>, dostęp: 10.04.2023.

⁶² A. Pinelli, A. De Rose, *Delayed Fertility in Europe. Determinants and Consequences*, Helsinki: *European Population Conference 07–09, June, 2001*, <www.vaestoliitto.fi/EAPS2001.htm>, DoA: 12.04.2015>, dostęp: 10.04.2023.

że w połowie lat 60. XX w. odsetek osób powtórnie zawierających małżeństwa wynosił około 60–70% w większości krajów europejskich i około 55% w krajach skandynawskich, a dwadzieścia lat później wskaźnik ten obniżył się do 20%. Taki trend osłabia fenomen małżeństwa, nie kompensuje strat w płodności i nie jest w stanie obniżyć wzrostu liczby rozwodów. Osoby rozwiedzione skłonne są bardziej do kohabitacji niż powtórne zawierania małżeństwa⁶³. Liberalizacja w rozumieniu związku małżeńskiego prowokuje też do formułowania „ponowoczesnej” definicji małżeństwa, rozszerzonej o związki tej samej płci – dwóch mężczyzn czy dwie kobiety, co oczywiście jest niezgodne z nauką Kościoła. Próbuje się też „rozszerzyć” definicję rodziny, uwzględniając te nowe formy i zjawiska „nowoczesnej” rodziny. I tak określa się, że „rodzina to jakiegokolwiek połączenie dwu lub więcej osób, które związane są więzami wynikającymi z wzajemnej umowy, z urodzenia lub adopcji, i które razem przyjmują odpowiedzialność (obowiązki) za: a) zapewnianie przetrwania oraz opiekę nad członkami grupy, b) nowych członków pojawiających się w wyniku realizacji funkcji prokreacyjnej lub adopcji, c) socjalizację dzieci, d) społeczną kontrolę członków grupy, e) produkcję, konsumpcję i dystrybucję dóbr i usług, i f) zapewnienie emocjonalności i zażyłości”⁶⁴. Ta rewizjonistyczna koncepcja małżeństwa budzi niepokój i wywołuje kolejne pytania, jakie należy rozważyć w kontekście debaty poświęconej (R)ewolucji Małżeństwa: jakie niesie zagrożenia, w tym – jakie mogą być konsekwencje uznania w prawie małżeństw jednopłciowych dla wolności słowa i wolności religijnej osób i instytucji, które akceptują tradycyjny model małżeństwa, jakie są konsekwencje wychowywania dzieci przez pary homoseksualne, czy nie godzi to przede wszystkim w interes dzieci? Pytanie to dotyczy też głównych poszkodowanych małżeństw rozwiedzionych (ale też niezawartych).

Dokonywana się modernizacja małżeństwa w „ponowoczesnej” rzeczywistości prowadzi do „kruchości współczesnego małżeństwa” i niezwykle głębokich zmian w jego strukturze i funkcjonowaniu. Jest to transformacja, która budzi niepokój, zwłaszcza że jej zwolennicy próbują nowy model małżeństwa umocnić i doprowadzić do nadania mu mocy prawnej.

Zamiast zakończenia

W kontekście obserwowanych głębokich zmian dotyczących istoty związku małżeńskiego ks. Przemysław Artemiuk uważa, że należy „iść w głąb małżeństwa, formować się, czyli wracać do istoty małżeństwa, nie bać się tych, którzy mogą pomóc. Małżeństwo wyjdzie z tych ponowoczesnych prób dekonstrukcji, jeśli odkryje swoją głębię...”⁶⁵. Jej źródłem jest miłość łącząca małżonków – kobietę i mężczyznę. Miłość, która jest źródłem ich osobistej satysfakcji i stanowi o stabilności łączącego ich związku. Relacje łączące małżonków oparte na miłości,

⁶³ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego...*, s. 77.

⁶⁴ Cyt. za: K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego...*, s. 80.

⁶⁵ P. Artemiuk, *Małżeństwo w ogniu krytyki...*

partnerstwie, dekalogu i tolerancji sprzyjają nierozzerwalności związku. „Atrakcyjność instytucji małżeństwa”, jak twierdzi na podstawie własnego doświadczenia dr Ryszard Skawiński, wzrasta, gdy jest oparte na wartościach chrześcijańskich. W małżeństwie bardzo ważna jest sfera duchowa, modlitwa i spowiedź. Kościół jako instytucja zaprasza do siebie wszystkich, także tych niewierzących, jednak niestety czasem to „zaproszenie” jest traktowane jako niepotrzebna indoktrynacja⁶⁶. Według ks. Wojciecha Guzewicza – dopóki człowiek żyje, nie można go nigdy przekreślać. Należy zastanowić się, w oparciu o jakie elementy kobieta i mężczyzna mogą odnieść sukces w małżeństwie. Z pewnością najważniejszy jest katalog wartości oparty na Dekalogu. Są w nim zawarte prawdy uniwersalne, które pomimo upływu lat nie tracą na aktualności i sprawdzają się już od ponad dwóch tysięcy lat. Powrót do wartości chrześcijańskich i europejskich jest kluczowy nie tylko w kontekście małżeństwa, ale w ogóle, ponieważ jeśli nie wrócimy do tradycji, do „korzeni Europy”, to wkrótce nas, chrześcijan, wyprze kultura silniejsza – muzułmańska⁶⁷.

Ze względu na to, że dziś pojawia się tak wiele zagrożeń i niebezpieczeństw, ważne jest też przygotowanie młodych ludzi do małżeństwa, które, co należy podkreślać, ma interpersonalny charakter. Jest oparte na prawdziwym poszanowaniu godności zarówno mężczyzny, jak i kobiety. Jak głosił Ojciec Święty Jan Paweł II: „Bóg stworzył człowieka mężczyzną i kobietą, wprowadzając przez to w całe dzieje ludzkości ową szczególną »dwoistość« przy całkowitej równości, gdy chodzi o godność osobową, oraz zdumiewającą komplementarność, gdy chodzi o podział przymiotów, właściwości i zadań, związanych z męskością i kobiecością istoty ludzkiej”⁶⁸.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane:

- Jan Paweł II, *Homilia do młodzieży w Nairobi, 17 sierpnia 1989*, w: *Stworzeni do miłości. Jan Paweł II rozmowy z młodymi*, Warszawa 1991, s. 141–145.
- Kodeks Prawa Kanonicznego (KPK) z 25 stycznia 1983 r.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, Dz.U. 2016, poz. 195 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. 1964, Nr 9, poz. 59 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. z 2020 r., poz. 1359; z 2022 r., poz. 2140.
- Wejść na drogę powołania małżeńskiego*. Jan Paweł II, „*Do młodych całego świata*”. *List Apostolski 31 marca 1985 r.*, w: *Stworzeni do miłości. Jan Paweł II rozmowy z młodymi*, Warszawa 1991, s. 137–140.

⁶⁶ R. Skawiński, *Małżeństwo – rodzice – szkoła...*

⁶⁷ W. Guzewicz, *Historyczne przeobrażenia małżeństwa jako instytucji wychowującej*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

⁶⁸ *Wejść na drogę powołania małżeńskiego*. Jan Paweł II, „*Do młodych całego świata*”. *List Apostolski 31 marca 1985 r.*, w: *Stworzeni do miłości. Jan Paweł II rozmowy z młodymi*, s. 138.

Źródła internetowe:

Między zmianą światopoglądową a ograniczeniami dnia codziennego: Jakie przyczyny przemian rodziny w Polsce? Jakie rekomendacje dla polityki? Anna Matysiak, Anna Baranowska-Rataj, Monika Mynarska, Anna Rybińska, Marta Styrc, s. 1. Projekt badawczy Nowe wzorce formowania rodziny w Polsce – kontekst społeczno-ekonomiczny, preferencje i wpływ na zadowolenie z życia (FAMWELL), realizowanego w Instytucie Statystyki i Demografii SGH, finansowanego przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju w ramach Programu LIDER, www.sgh.waw.pl/famwell.

Pinelli A., De Rose A., *Delayed Fertility in Europe. Determinants and Consequences*, Helsinki: European Population Conference 07–09, June, 2001, www.vaestoliitto.fi/EAPS2001.htm, DoA: 12.04.2015.

Opracowania:

Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002.

Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. I, Warszawa 2003.

Balicki B., *Radykalny konstruktywizm. Krótkie wprowadzenie*, Szczecin 2021.

Fiedorowicz A.M., Fiedorowicz Ł., *Rodzina i jej ochrona we współczesnym prawodawstwie polskim*, w: *Rodzina w myśli bł. ks. Michała Sopoćki na podstawie pracy doktorskiej ks. Michała Sopoćki z 1926 roku „Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich Studium etyczno-prawne”*, Białystok 2022.

Girgis S., Anderson R., George R., *Czym jest małżeństwo? W obronie związku mężczyzny i kobiety*, tłum. M. Filipczuk, Warszawa 2019.

Góralski W., *Małżeństwo w prawie kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 54(2011), nr 1–2, s. 127–143.

Haak H., Haak-Trzuskawska A., *Małżeństwo (zawarcie małżeństwa, prawa i obowiązki małżonków). Komentarz do art. 1–30 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2022.

Kowalska M., *Dekonstrukcja, czyli widmo sprawiedliwości*, w: *Widma Derridy*, pod red. A. Bielik-Robson, P. Sadzika, Warszawa 2018, s. 45–68.

Krawczyk M., *Pozytywne i negatywne przesłanki orzeczenia rozwodu w prawie cywilnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów powszechnych – zarys problematyki*, „Ius Matrimoniale” 29(2018), nr 1, s. 51–64.

Krapiec M.A., *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1986.

Mariański J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości Polaków – analiza socjologiczna*, „Zeszyty Naukowe KUL” 59(2015), nr 4 (232), s. 77–103.

Motyka K., *O nowej teorii prawa naturalnego, małżeństwie i wolności religii w związku z książką Sherifa Girgisa, Ryana Thomasa Andersona i Roberta Petera George’a „Czym jest małżeństwo?”*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2021, t. 24, s. 25–66.

Piotrowska D., *Założenia i zasady katolickiej etyki normatywnej w odniesieniu do rodziny*, „Studia z Nauk Społecznych” 1996, z. 12(8), s. 109–123.

Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.

Słany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002.

Sopoćko M., *Miłosierdzie Boga w dziełach Jego*, Londyn 1958.

Sopoćko M., *Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich (Studium etyczno-prawne)*, Wilno 1926.

Szulakiewicz M., *Filozofia jako hermeneutyka*, Toruń 2011.

Szymczak J., *Definicje rodziny*, „Studia nad Rodziną” 2002, nr 2(11), s. 151–165.

Westheimer R., *Seks małżeński*, Poznań 1997.

Winiarz J., Gajda J., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001.

Wyszyński S., *Naród – rodzina rodzin*, w: *Prymas Tysiąclecia*, pod red. F. Kniołka SAC, Z. Modzelewskiego SAC, D. Szumskiej, Paryż 1982.

Wyszyński S., *Nauczanie społeczne 1946–1981*, Warszawa 1990.

Wyszyński S., *Słowo wstępne Prymasa Polski*, Warszawa, 2 II 1974, w: Ks. S. Struzik, *Rodzina Bogiem silna mocą swego narodu*, „Kultura–Media–Teologia” 3(2010), s. 105–119.

Referaty:

Artemiuk P., *Małżeństwo w ogniu krytyki. Kilka uwag o ponowoczesnych próbach dekonstrukcji tej instytucji*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

Guzewicz W., *Historyczne przeobrażenia małżeństwa jako instytucji wychowujące*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

Janiszewska A., *Przemiany form życia małżeńsko-rodzinnego*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

Skawiński R., *Małżeństwo – rodzice – szkoła*, referat wygłoszony podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (R)ewolucja Małżeństwa, 17 października 2022 r.

“MODERNIZATION” OF MARRIAGE – EVOLUTION OR REVOLUTION?

SUMMARY

The aim of the article is to analyze the transformation of marriage in the context of socio-cultural changes taking place at the beginning of the 21st century. Taking up this issue is important not only for cognitive reasons, but also for social ones. At present, in many cultural circles, the principle of Christian marital morality is presented in a distorting mirror. Many attempts are made to impose on whole communities and even entire societies a model that proclaims itself “progressive” and “modern”. Formerly concealed violence, molestation, mental torment, and even infanticide are coming to light. Homosexual marriages, homo and heterosexual partnerships are introduced, patchwork families are popularized, and divorces and life without commitments are completely normalized. For this reason, every attempt to reflect and search for “the right way” certainly brings us closer to finding the true essence and pattern of a harmonious and spiritual marriage created on the basis of a humanistic approach to human existence.

KEYWORDS: marriage, transformation, decalogue

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcia akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób drugich w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „ghostwritingu” i „*guest authorshipu*” będą demaskowane i dokumentowane, łącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.